

Confessio

A tartalomról:

TÉMA: 450 éves a Heidelbergi Káté

Bagdán Zsuzsanna és Kiss Sándor interjúi,
Fekete Károly, Ferencz Árpád, Martin Filitz,
Héder János és Szűcs Ferenc tanulmánya,
Csorba Péter gondolatai az új kátémagyarázatos
kötetről

Békési Sándor esszéje, Petrőczy Éva verse
és Tóth-Máthé Miklós elbeszélése

2013

3

**KIADJA A MAGYARORSZÁGI
REFORMÁTUS EGYHÁZ**

Confessio

A Magyarországi Református Egyház Figyelője

Harminchetedik évfolyam 2013/3

Felelős szerkesztő: CSOMA ÁRON

Kiadja és terjeszti
a Magyarországi Református Egyház
Kálvin János Kiadója

Szerkesztőség:
Budapest XIV., Abonyi u. 21.
Pf. 5., 1440 – Telefon: 343-7870
E-mail: confessio@reformatus.hu

Kiadóhivatal:
Budapest XI., Bocskai út 35.
Pf. 416. 1519 – Telefon: 386-8267

Nyomdai előkészítés: Spák Zsuzsa
Nyomás és kötés: HVG Press Kft.
Felelős vezető: Erényi Ágnes

ISSN 0133 8889

Előfizethető a kiadóhivatalban,
vagy átutalással a Református Kálvin Kiadó
11711034-20856731 számlájára.
Előfizetési díj egy évre 5200 Ft,
egy szám ára 1300 Ft

Előfizetési díja nyugati terjesztésben
befizethető a fenti forintszámlára.

Megjelenik negyedévenként

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

CSOMÓS JÓZSEF
a szerkesztőbizottság elnöke
GALSI ÁRPÁD felelős kiadó

ALBERT GÁBOR
ALBERT ZSUZSA
BOD PÉTER ÁKOS
BÖLCSKEI GUSZTÁV
DOBOS LÁSZLÓ (Pozsony)
DOMAHIDY ANDRÁS (Ausztrália)
FÜR LAJOS
HEGYI-FÜSTÖS ISTVÁN
HUSZÁR PÁL
KÁNYÁDI SÁNDOR (Kolozsvár)
KULIN FERENC
STEINBACH JÓZSEF
TÓTH KÁROLY
TÓTH-MÁTHÉ MIKLÓS

SZERKESZTŐSÉG

GALSI ÁRPÁD
CSOMA ÁRON
REGIUS JUDIT szerkesztőségi titkár

A Confessio egyes számainak megjelenési ideje:
1. szám: március 20; 2. szám: június 20;
3. szám: szeptember 20; 4. szám: december 20.

Ára: 1300 Ft

TARTALOMJEGYZÉK

MEDITÁCIÓ

Steinbach József: Az odafennvalók és a földiek..... 3

TÉMA: 450 éves a Heidelbergi Káté

Bagdán Zsuzsanna – Kiss Sándor: Egy hitvallás, sok hagyomány 7

Fekete Károly: A Heidelbergi Káté teológiai jelentősége
és mai aktualitása 14

Szűcs Ferenc: A Heidelbergi Káté hermeneutikája 19

Martin Filitz: A Heidelbergi Káté – a hit és élet könyve 29

Ferencz Árpád: A Heidelbergi Káté, mint mai erkölcsi ítéletalkotásunk
alapja és zsinórmértéke? 38

Héder János: A Heidelbergi Káté a Kárpátaljai Református Egyház
életében 52

Csorba Péter: Jött éve csodáknak – Gondolatok Fekete Károly
kátémagyarázatos kötete kapcsán 66

SZÉPMÍVESSÉG

Petrőczy Éva: Ima, hínárvágó hajókért 70

Tóth-Máthé Miklós: Csak egy olvasó (elbeszélés) 70

Békési Sándor: Tradíció és forma (esszé) 75

FIGYELŐ

Paládi Zsolt: Önmegvalósítás művészi fokon 79

Literáty Zoltán: „Nézd az új ének erejét”. Az esztétikai homiletika
fogadtatása a magyar homiletikában 92

Albert András: Az erdélyi államiság és protestantizmus kérdése
gróf Bethlen Miklós erdélyi kancellár *Columba Noe* politikai
röpiratának tükrében (1704) 101

Karasszon István: Vermes Géza (1924–2013) 111

Az Ökumenikus Tanulmányi Központ közgyűlése

Tóth Károly: Az ökumené változásainak elkerülhetetlenségéről 113

Képzőművészet

Békési Sándor: Teológiai impressziók. Udvardi Erzsébet kiállítása
a Biblia Múzeum kiállítótermében 118

Könyvszemle

Bolvári-Takács Gábor: A sárospataki kollégium új történeti
monográfiája (Szerzők: Dienes Dénes és Ugrai János) 120

Zsirai László: A szeretet legfelső foka (Tóth-Máthé Miklós két kötetéről).....	124
Petróczi Éva: Egy régi adósság kétszeres törlesztése (Lábadai Károly könyvéről).....	126
Füzesi Magda: Egy kismonográfia margójára (Bakonyi István Petróczi Éva költészetéről).....	127
Angol nyelvű tartalomjegyzék.....	B/3

E S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I :

Albert András lelkipásztor, jogtörténész • **Békési Sándor** teológiai egyetemi tanár • **Bolvári-Takács Gábor** történész, művelődésszervező, jogász • **Csorba Péter** középiskolai tanár, főigazgató • **Fekete Károly** teológiai egyetemi tanár, rektor • **Ferencz Árpád** teológiai egyetemi adjunktus • **Füzesi Magda** költő, író • **Héder János** lelkészi főjegyző, Kárpátaljai Református Egyházkerület • **Karasszon István** teológiai egyetemi tanár • **Literáty Zoltán** lelkipásztor, teológiai adjunktus • **Martin Filitz** lelkipásztor (Halle) • **Paládi Zsolt** író, levéltáros • **Petróczi Éva** költő, író, ny. egyetemi tanár • **Steinbach József** teológus, püspök • **Szűcs Ferenc** teológiai egyetemi tanár • **Tóth Károly** ny. püspök, az Ökumenikus Tanulmányi Központ elnöke • **Tóth-Máthé Miklós** író, költő • **Zsirai László** költő, szerkesztő

Folyóiratunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

MEDITÁCIÓ

Az odafennvalók és a földiek

– Kátémagyarázatos igehirdetés a Heidelbergi Káté 49-52. kérdés-felelete alapján –

„Ha tehát feltámadtatok a Krisztussal, azokat keressétek, amik odafent vannak, ahol a Krisztus van, aki az Isten jobbján ül. Az odafennvalókkal törődjétek, ne a földiekkel. Mert meghaltatok, és a ti életek el van rejtve a Krisztussal együtt az Istenben. Mikor Krisztus, a mi életünk megjelenik, akkor vele együtt ti is megjelenetek dicsőségben.”
(Kolossé 3,1-4)

A Heidelbergi Káté 450. éves jubileumi évében elevenítsük fel azt az elfelejtett igehirdetési műfajt, amit kátémagyarázatos igehirdetésnek nevezünk. Erre teszünk most kísérletet. A textusra figyelünk, de a textus kibontásában, helyes megértésében segít, vezet a Heidelbergi Káté egy-egy adott kérdés-felelete. Áldott tapasztalat ez: fontos „mankó” a Káté, amire biztosan lehet támaszkodni, hogy jól értsük az Igét, „hitvallásszerűen”, hűséggel eleink igei felismeréseikhez, reformátori örökségünkhöz; miközben a textus aktuális üzenete is felragyog.

1.

Gyönyörű a Kolossébeliekhez írott levélből ez az Ige, amely az **odafennvalókról** szól. Az odafennvalókról, amit így definiál Pál a Kolossé levél 3. fejezetében: az odafennvaló ott van, ahol a Jézus Krisztus van, az Atya Istennek jobbján.

Arra, hogy *mit jelent az, hogy Ő ott van, odafenn*, az Atya Istennek jobbján, a teljes Írás kontextusából kiindulva, a Heidelbergi Káté 50. kérdés-felelete világos választ ad. Ő azért ment fel a mennybe és ül az Atya Istennek jobbján, hogy bizonyítsa hatalmasán, hogy Ő az Ura az egyháznak, akin keresztül az Atya mindeneket igazgat.

Vagyis az odafennvaló, amiről ez az Ige beszél, először is azt jelenti, hogy nekünk van egy Urunk, odafenn, az Atya Isten jobbján, a feltámadott, élő Jézus Krisztus, aki Ura az egyháznak, és akin keresztül Isten ezt a világot is igazgatja. Az egyháznak, és a király Krisztuson keresztül a világnak, tehát *van kormánya, van kormányosa és van megbízható kapitánya*. Az odafennvaló itt és most, ebből az Igéből kiindulva, a Heidelbergi Káté gyönyörűséges megfogalmazását alapul véve, ezt jelenti. Egy bizonytalan világban jól esik tudni, meghallani, hogy az egyháznak van Ura, akin keresztül Isten ezt a világot is kézben tartja. Vagyis nem gazdátlan ez a világ, nincs magára hagyva. Nem azt történt, mint a Costa Concordia óceánjáró hajó 2012-es tengerbe borulásakor, amikor a kapitány volt az első, aki elmenekült a fedélzetről. Van kormány, van kormányos, van kapitány.

Ha ezt elfelejtjük, akkor emberekben kezdünk el bízni. Persze *fontosak az emberek*, fontosak a vezetők, akiket az Isten ad nekünk egy időre. Óriási baj az, hogy ma nincsenek példaképek, nincsenek „kapitányok”, nincsenek olyan vezetők, akik magukon túl mutatnak, az élő Istenre, és így nem bálvánnyá lesznek, mert igazából nem bennük bízunk, hanem rajtuk keresztül az élő Istenre tekintünk és meglátjuk bennük az Isten eszközeit. Nagyon fontos, hogy legyenek olyan vezetők, emberek, Isten eszközeiként előttünk a világban, az egyházban, akik megbízhatók, akik hitelesek, akik mögé fel lehet sorakozni; ahogy a „Holt költők társasága” című filmben egy irodalomtanár mögé felsorakozik a diákság és Walt Whitman versét idézve mondják, hogy

„Óh, kapitány, kapitányom”. Szükség van ilyen vezetőkre, hiteles emberekre, akik Isten eszközeiként továbbmutatnak magukon az élő Istenre.

Ha azonban szem elől tévesztjük a mai Ige üzenetét, akkor *gyarló emberekben kezdünk bízni*, gyarló vezetőkben, őket bálványozva. Isten őrizzen bennünket ettől. Ennél az a rosszabb, ha „csak” önmagunkban kezdünk el bízni. Igaz, hogy olyan korban élünk, amikor mindent lehet, és mindent meg lehet valósítani, ahol elvileg olyan nagy a szabadság, hogy mindenkiből minden lehet, amikor az ember átveszi életének kormányrúdját, önmaga veszi kézbe az életét, és azt hiszi, hogy jó irányba halad. Vagy pedig, ha még ezt sem hisszük, akkor úrrá lesz rajtunk a közöny. Isten őrizzen meg bennünket ettől.

Az odafennvaló: a Krisztus. Krisztus az Úr, Krisztus a király, és ebből kiindulva az odafennvaló természetesen jelenti azt a helyet, ahol Ő van. Nem a „fönt” és a „lent” viszonylatában természetesen, de dadogunk, amikor ki akarjuk fejezni ezt a helyet. Az Ige így fejezi ki ezt a helyet, hogy „odafennvaló”, hát merjük mi is így mondani. A Heidelbergi Káté 49. kérdés-felelete mennynek nevezi, vagy az Isten színe előtti helynek, vagy az Atya Isten jobbjának.

Van egy hely, amit a világ így mond: „kell ott fent egy ország”. Van egy hely – de jó tudni –, ahol rendben vannak a dolgok. Nekünk ott a jó, ahol az Isten akarata szerinti rendben működnek és rendeződnek a dolgok. Ez minden boldogság, minden boldog emberi közösség forrása, ez Isten eredeti gondolata. Van egy ilyen hely, ez az „odafenn”, a menny, az Isten színe előtti hely, az örök élet teljessége, az Isten országának teljessége, ahol kisimulnak a ráncok.

Mindez a Krisztus-esemény centrumában, *Jézus Krisztus feltámadásában lett valósággá*, világossá, az ember számára üzenetté, elérhetővé: miszerint van egy odafennvaló Úr, aki otthagya a menny dicsőségét, eljött a földre, meghalt érettünk, feltámadott, Isten elfogadta az Ő váltságáldozatát, feltámasztotta, megdicsőítette Őt, és felvitte ugyanoda. Krisztus feltámadása ezért a történelemnek, az üdvtörténetnek és az emberiség történetének is a tengelye. Az odafennvaló Úr Krisztus ura az egyháznak és gazdája a világnak. Ez az odafennvaló hely a menny, ahol nekünk is polgárjogunk van Jézus Krisztus érdeme által. Ez az első üzenete ennek az Igének.

2.

Ha továbbmegyünk az Ige logikájában, akkor látjuk, hogy ez az Ige **kapcsolatba hozza az odafennvalót és a földit**.

Az odafennvaló azért adatott nekünk; az odafennvaló Úr és az odafennvaló hely, Jézus Krisztus és a menny polgárjoga, hogy amíg e földi világban vagyunk, *az odafennvaló áldása megjelenjen a földi életünkben*. Hogyan történik ez? Az Ige kizárólag erről beszél, a kettő áldott kapcsolatáról.

Először is, *„ha feltámadtatok a Krisztussal”* (így kezdődik ez az Ige, ez az első bekezdése), akkor az odafennvaló megjelenik a földi életben, úgy, hogy *üdvbizonyosságunk van*. Hiszen van valaki, nem is akárki, az Úr Jézus Krisztus, az Atya Istennek jobbján, aki könyörög érettünk. „Ő a mennyben, Atyja színe előtt értünk könyörög” (Heidelbergi Káté 49. kérdés-felelet.) A Róma 8,33-34 szerint Krisztus esedezik értünk, és nincs semmi ítéletük azoknak, akik a Krisztusban vannak. Hát ki kárhozná az Isten gyermekeit, hiszen az értünk meghalt és feltámadott Jézus Krisztus, az Atya Isten jobbján könyörög érettünk. Micsoda üdvbizonyosság, hiszen annyi panasz lehetne ellenünk, annyi tévesztés tetten érhető az életünkben; és mégis, ki az, aki kárhozná, ki

az, aki bánthatna, ki az, aki panaszt emelhetne ellenünk; mert Jézus Krisztus ott van, aki érettünk meghalt és feltámadott, és könyörög érettünk. Vagyis az odafennvaló úgy jelenik meg ebben a földi életben, hogy üdvbizonyosságot ad: ha feltámadtatok a Krisztussal, ha levetettétek a régít és felvettétek az újat (ezt a képet használja alább az apostol), ha felöltöttétek a Krisztust, akkor üdvbizonyosságotok van. Micsoda bizonyosság: tudni, hogy Jézus Krisztus ott van, az Atya Istennek jobbán, odafenn, és könyörög érettünk. Nem bánthat senki, sem mint kihívott népét, sem mint egyes hívét!

Aztán az odafennvaló kihat a földre úgy, hogy *reménységünk van*. Olvassuk csak tovább a Heidelbergi Káté 49. kérdés-feleletét, az Igéhez kapcsolódóan. Ha a fej, az egyház feje, Jézus Krisztus, ott van a mennyben, akkor ahol a fej van, előbb-utóbb ott lesznek a tagjai is: ahol a fej, ott a test is; ahol Krisztus, ott az egyház, – vallja a Heidelbergi Káté. Micsoda távlatok, micsoda reménység. „*Elmegyek, helyet készítek néktek, hogy ahol én vagyok, ti is ott legyetek.*” (János 14,2.) Krisztus már odafenn van, az Atya Isten jobbán. A fej már ott van, és előbb-utóbb ott lesznek a tagjai is. Sőt, mivel a fej és a tagok nem választhatók el egymástól, az élő reménység már valóságként éli meg reménysége tárgyát. Összefoglalva: ha feltámadtunk a Krisztussal, üdvbizonyosság van; ha feltámadtunk a Krisztussal, akkor élő reménységünk van, mert az odafennvalók kihatnak a földiekre.

Ha feltámadtunk a Krisztussal, az *minden körülmények között erőt jelent!* Az a Krisztus, aki a mennyben van, hogyne árasztaná ránk mennyei világának minden gazdagságát, minden javát! Ez történt pünkösdkor. Vizszontázogul – vallja a Heidelbergi Káté – adja az Ó Lelkét, az erő, a szeretet és a józanság Lelkét. Ha feltámadtunk a Krisztussal, akkor van üdvbizonyosság, van reménység, van erő; mert mennyei világának minden gazdagsága megjelenik a földi életünkben, az odafennvalók egyszerre csak jelen lesznek ebben a földi világban.

Sőt még tovább megy a Heidelbergi Káté, és gazdagítja ezt a gyönyörű Igét, a Kolossé levél 3. fejezetének első négy versét. Krisztus ott fenn, az Ó mennyei hatalmával uralkodik, és eme hatalmát árasztja ránk, és oltalmaz bennünket e világban minden ellenségtől – vallja a Heidelbergi Káté. Az odafennvaló megjelenik e földi világban úgy, hogy *oltalmat ad mindenféle ellenségtől*. Szükség van erre, mert sok az ellenség. Kimondhatjuk bátran: az eszkimó sok, és kevés a foka. Ebben a világban élünk: hatalmas dolog, a hívő ember tudja, hogy Isten hatalma óv bennünket minden ellenségtől, de Ő még ennél sokkal többet tesz! Nemcsak óv az ellenségeinktől, hanem a hívő embert megszabadítja minden üldözési mániától, attól, hogy folyamatosan ellenségképeket gyártson magának. Helyette a krisztusi ember megnyílik a bizalomra. Tehát hatalmas dolog, hogy az Isten hatalma megóv az ellenségeinktől, de ebben a hatalomban benn van az, hogy megóv az üldözési mániától, hogy ne gyártunk újabb és újabb ellenségképeket, békesség legyen bennünk, és bizalom a másik ember felé, kezdetben legalább a testvér felé.

De egy dolgot itt még el kell mondani, hogy árnyaljuk ezt az üzenetet, hiszen beszél róla az Ige is. Evangélium, hogy az odafenn regnáló Krisztus kiábrázolódik bennünk itt: így üdvösségünk, reménységünk, erőnk és oltalmunk van; de ez ebben a világban el van rejtve. Majd ha Krisztus visszajön, akkor lesz igazán láthatóvá rajtunk ez a megajándékozottság. Ez egy hatalmas feladatot jelent, mivel a keresztyén emberben is *el van rejtve az odafennvaló* Krisztus, ezért nem mindig egyformán látzik az üdvösség, a reménység, az erő és az oltalom. Barth mondja: ideleln hullámmozik minden. Ezért legalább mi, akik a Krisztus egyházához tartozunk, vegyük ezt

tudomásul, és tudatosan keressük, legalább a Krisztusban, testvéreinkben a Krisztust. Mert el van rejtve, de előhívhatom: szeretettel, nyitottsággal, mosollyal, az első lépéssel, egy kedves Igével, egy biztató szóval. Kár, hogy olyan kevésbé gyakoroljuk ezt az egyházban, most arról nem is beszélek, hogy a világban ennek missziói hozadéka is lehetne.

3.

Végezetül tisztázzuk, mit jelent ez a sor, hogy „**az odafennvalókkal törődjeteK, ne a földiekkel**”? Ez az Ige a gyakran félreértett Igék csoportjába tartozik.

Nem azt jelenti, hogy a földi nem számít, ez a világ nem számít, ki kell vonulni a világból. Hogyan mondhatna ilyet annak az Istennek az Igéje, aki annyira szerette ezt a földet, hogy megteremtette, és úgy szerette ezt a világot, hogy eljött ide, testet öltött, itt szolgált, megváltott, Egyszülött Fiát adta ezért a világért. Sőt, minden, ami az evangéliumokban az örök életre mutat, az elsősorban ezért a világért szólal meg, ezt a világot akarja megáldani (Bonhoeffer). Tehát nem arról van itt szó, hogy legyinteni kell erre a világra, valamiféle hívő göggel, vagy ki kellene vonulni ebből a világból.

Az odafennvalókkal törődni azt jelenti, hogy *ebben a világban kell teljes valónkkal jelen lenni*, élni, szolgálni, örülni és hinni. Amíg itt bennünket az Isten megtart, amíg itt feladatot ad, ebben a földi világban, addig „csak” az „ittlét” (dasein) a fontos; de ez az „ittlét” csak úgy lehet áldottan fontos, ha ebben az evilági jelenlétben az odafennvalókra koncentrálnunk. Ez a koncentráció, odafennvalókkal való törődés megvalósulhat például a rendszeres kegyességben, és mindabban, ami ezt a földi életet akarja szebbé, boldogabbá, megszenteltebbé tenni. Az odafennvalókra igyekezni, a mindennapokban a megszentelődés útját jelenti. Tehát ebben a világban élni, „két lábbal” a földön járni, miközben az odafennvalókra koncentrálok, állandó kapcsolatba vagyok az én Urammal, Jézus Krisztussal, hogy ebben a földi világban, az én életemben és mások életében is megjelenjen az odafennvaló Krisztus, Igéje és Lelke által; nemcsak a templomban, hanem a munkahelyen, a konfliktusokban, az élet sűrűjében.

Tulajdonképpen *olyan ez, mint a böjt*: hiszen ebben a földi világban élni olyan, mint egy folyamatos, nagyon kemény böjt. Ebben a küzdelmes világban jelen lenni és az odafennvalókra koncentrálni: böjt. Nem akarom elspiritualizálni, mert nem tudok egyetérteni azzal a „református”, de egyáltalán nem igei gondolattal, hogy a református, vagy a protestáns ember lélekben böjtöl. Ezt a mondatot nem tudom értelmezni. Ahhoz, hogy az odafennvalókra tudjunk koncentrálni a hétköznapi sűrűjében, ahhoz bizony testileg is le kell mondani bizonyos időszakokban dolgokról, ételről, italról, szokásokról. Ez a lemondás megtisztít, és aztán segít arra, hogy amikor annak van az elrendelt ideje, akkor tudjunk örülni is az életnek. Önmagában nem „lemondás”, hanem bővelkedés és öröm a keresztyénség, de hogy az odafennvalókkal tudjunk törődni, ebben a földi világban, ennek van böjti vonatkozása is.

Van kormány, van kormányos, van kapitány, az odafennvaló Jézus Krisztus; ezért van remény, erő és oltalom; és mindez azért adatott, hogy boldoggá tegye a földi életet, az odafennvaló a földit. Az egyház küldetése hirdetni és beleélni a világba az odafennvaló Krisztust, ehhez bizonyos időszakokban böjtölnie kell, hogy a bővelkedése legyen a végső szó.

Ámen.

Steinbach József

TÉMA: 450 éve jelent meg a Heidelbergi Káté

A Magyar Református Egyház 2013. június 28-án ünnepi istentisztelet és közgyűlés keretében elfogadta a Heidelbergi Káté megújított magyar szövegét.

2013-ban világszerte megemlékeznek a Heidelbergi Káté négy-százötven éves évfordulójáról. Ebből az alkalomból készült el a Káté új magyar fordítása is, amit a Kárpát-medencei református egyházak küldötteiből létrejött bizottság végzett el.

Az ünnepi alkalomra – a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója gondozásában – három különböző kiadása jelent meg a Káténak: egy ötnyelvű – magyar, szlovák, román, angol, német – díszkiadás, amelyet a kilenc egyházkerületet tömörítő Magyar Református Egyház Generális Konventje gesztusnak szánja a Kárpát-medencében élő nemzetek közötti megbékélés előmozdítására. A másik két kiadás a Heidelbergi Káté magyar szövegét egy keményfedelelű változatban adja közre.

Az évforduló alkalmából a Kálvin Kiadó megjelentette a Káté kommentárját is Fekete Károly tollából: A Heidelbergi Káté magyarázata – Hálaadásra vezető vizsgálat 129 kérdés-feleletben címmel, amely a magyar teológiai irodalom jelentős teljesítménye.

A Confessio Szerkesztősége az alábbi írások közzétételével kíván hozzájárulni a Heidelbergi Káté jobb megismeréséhez.

(– A Szerkesztőség)

BAGDÁN ZSUZSANNA – KISS SÁNDOR

Egy hitvallás, sok hagyomány

A négy-százötven éves alapvető fontosságú hitvallási iratunkat számos rendezvény, beszélgetés és kiadvány választotta és választja témájául: többek között az idén július 23. és 27. között megrendezett Csillagpont Református Ifjúsági Fesztivál is ezért foglalkozott az identitás kérdésével. Hogyan kapcsolódik össze a Heidelbergi Káté és a református identitás? Hol van a szöveg helye a református emberek hitgyakorlatában, az egyház életében a hitvallás évében és azon túl? Hogyan vélekednek a reformátusok a Kátéről, egyáltalán, mennyire ismerik, mennyire kellene ismerniük? Ezt mondják el a következőkben fiatal református gyülekezeti tagok és lelkipásztorok.

Deák Tibor programozó, Budapest

Abban a fővárosi gyülekezetben, ahol Deák Tibor tizenévesen konfirmált, a Heidelbergi Káté alapján zajlott a felkészítés. A vallástételre készülők ifjak a református hit alapjait leíró dokumentumot végigvették, de a teljes szöveget nem, csak

fejenként egy-két kérdés-feleletet kellett szó szerint megtanulniuk. Úgy véli, egy tizennégy éves gyermektől aligha várható el, hogy a Heidelbergi Kátében foglalt dogmatikai rendszert teljes egészében megértse, de véleménye szerint egy-egy kérdést vagy kérdéskört még ilyen idős korban is fel lehet fogni ebből a nem éppen egyszerű nyelvezetű és tartalmú szövegből. Meglátása szerint ezt szolgálta a konfirmációs felkészülés is.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem szociológia-kommunikáció szakos hallgatójaként egy szemináriumon találkozott ismét a református egyház hitvallási iratával, amikor egy Kálvinról írt dolgozatához kellett azt felhasználnia. „Ekkor már felnőtt fejjel szembesültem a református dogmatikával, és számos olyan kérdést megértettem, amit korábban nem, vagy ami gyerekként még fel sem vetődött bennem. Ekkor állt össze a fejemben az a rendszer, amiből konfirmandusként egyfajta ízelítőt kaptam annak idején” – vallja.

Deák Tibor úgy véli, a Heidelbergi Káté a református identitás része, ezért mellőzése vagy helyettesítése a református önazonosságot veszélyeztetné. Akkor is így gondolja ezt, ha elszomorítja az a tavalyi zsinati döntés, amely a katolikus misét elmarasztaló mondatot a hitvallás szövegében hagyta. „A keresztyén egyházaknak gesztusokkal is ki kell fejezniük, hogy sokkal fontosabb az, ami összeköti, mint ami elválasztja őket” – szögezi le, majd hozzáteszi: „A Heidelbergi Káté a református hit tételeit rögzítő irat. Mint ilyen, annak idején a katolikus egyházzal szemben íródott, tehát a két felekezetet elválasztó, a református hitvallást rögzítő dokumentum. Ezért teljesen felesleges még bele egy olyan durva, a másik felekezet híveit bántó, sértő kitétel, ami ráadásul az eredeti kátészövegben nem is szerepelt, csak egy későbbi betoldás.”

Makay László lelkipásztor, Nagykáta

Makay László András 35 éves, 4 gyermek édesapja, 2005 óta három település: Nagykáta, Tápióbicske és Tápiószentmárton missziói egyházközségének lelkésze. A kis létszámú, szerény anyagi erőforrásokkal rendelkező egyházközség választói névjegyzéke alig több mint 150 fő, ebből több mint százan nagykátaiak. A reformátusok mindhárom településen kisebbségben vannak, a vidéket túlnyomóan római katolikus felekezetűek lakják.

A lelkipásztor Kecskemétről érkezett pedagógus és lelkipásztor feleségével Nagykátára, hogy újraszervezze a gyülekezetet. Új templom és gyülekezeti terem, parókia épült az ezt megelőző években. Az építkezés ideje alatt csak istentiszteleteket és hittanórákat tartottak, mostanra viszont már számos, az egészséges gyülekezeti életfunkciókat mutató kétheti, illetve havi gyülekezeti alkalom egészíti ki a heti rendszeres találkozásokat. A bibliaóra, a két csoportban zajló vasárnapi gyermekfoglalkozások és az ifjúsági klub mellett elindult a baba-mama kör, egy hittanklub F. B. I. (Fedezzük fel a Biblia Igazságait)

címmel, valamint a gyülekezeti tagok kezdeményezésére elkezdte munkáját a női kör és a fiatal házások klubja is. Nyaranta két tábor várja az óvodás és az általános iskolás korosztályt. A nagykátai istentiszteletek előtt bibliaismereti előadások hangzanak el rendszeresen. „Különlegesség, hogy a nagykátai gyülekezet rész istentiszteletein rendszeresen 3 református lelkipásztor és 2 külföldön teológiai végzettséget szerzett gyülekezeti tagunk vesz részt; izgalmas így prédikálni!” – jegyzi meg a lelkipásztor. „Munkatársak majdnem tucatnyian vannak, a presbitérium nagyon jó, elkötelezett csapat. Isten nagyon figyel ránk, a tenyerén hordoz bennünket – kicsinységünk, gyengeségeink ellenére is.”

A Heidelbergi Káté többféle képpen előkerült már a közösségben kátémagyarázatos istentiszteletek során, illetve a hitoktatás alkalmával. A gyülekezeti bibliatanulmányozás (bibliaóra) alkalmával egy sorozat keretein belül foglalkoztak hitvallásainkkal, az ógyeháziaktól kezdve a 20. századiakkal bezárólag. „Mindegyik alkalommal azt tapasztaltam, hogy idő kellett ahhoz, hogy a résztvevők megértsék, miért foglalkozunk a hitvallásokkal, mit jelentenek nekünk, miért fontos a Heidelbergi Káté ma is.” Szeptembertől újabb sorozatot terveznek a Kátéről a Kálvin Kiadó által megjelentetett magyarázattal együtt, az őszi Protestáns Napok keretein belül pedig egy előadás-sorozatot indítanak ebben a témában a hitvallás kiadásának évfordulójához kapcsolódóan. „Nagyon örülnék, ha ez a téma megmozgatóná a gyülekezetünket. Missziói gyülekezetben élve nagyon fontosnak tartom a józan, elkötelezett keresztyén életet és mentalitást. Olyan furcsa tapasztalni, hogy sokszor tagadással definiáljuk református keresztyénségünket, pedig hitvallásaink és így a Káté is máshogy fogalmaznak, „gondolkoznak”. Ezt a hozzáállást kell megtanulnunk. Ezért is örültem annak, hogy a Képes Kálvin Kalendáriumában rövid, de fontos írások jelentek meg a hitvallásról, a Káténkről. Talán ez segít abban, hogy a Kátét ne külső elvárások miatt használjuk és tartsuk fontosnak, hanem amiatt, mert értjük és szeretjük” – teszi hozzá Makay László.

„Nagyon kíváncsi voltam a revideált szövegre, örömmel vettem kezembe az új kiadást. Szövegében úgy érzem, közel kerül leendő olvasóimhoz. Használhatóságára a következőkben derül majd fény. Igehirdetésekből gyakran hivatkozom a Kátében olvasottakra, emlékeztetve a gyülekezetet közös hitünkre és konfirmációs felkészülésükre, régen volt fogadalomtételükre. Méltatlanul elhanyagolt erőforrás a Káté sokunk számára, pedig izgalmas, tartalmas, elgondolkoztató és bizonyos értelemben provokatív is. Kockázatos a Kátét olvasni, mert nem hagy békét az embernek; hiszen újra és újra rákérdez arra, hogy mit és miért is hiszek tulajdonképpen. Hogy a hitem a sajátom legyen, nélkülözhetetlen kiindulópont. Hogy felfedezem a másokkal való testvéri közösséget, kihagyhatatlan. Éppen ezért elhatároztam, hogy saját lelki egészségem érdekében és saját gyönyörűségemre rendszeresen újra és újra el fogom olvasni” – fogalmaz a lelkipásztor.

Horváth Zsófia közgazdász, Pécs

Egy kis somogyi faluban született, ahol mind a három történelmi keresztyén felekezet jelen volt, ahogy a családjában is: négy nagyszülője közül az egyik református, a másik katolikus, a harmadik evangélikus volt, a negyedik pedig nem tartozott egyik egyházhoz sem. A szülei sem gyakorolták a hitüket. „Nem kereszteltettek meg, de –

talán hagyománytiszteletből – szeretnék volna, ha valamelyik egyházhoz tartozom” – emlékezik vissza a kezdetekre Horváth Zsófia, aki maga dönthette el, hogy melyik közösséghez csatlakozik. A település reformátusaihoz akkoriban érkezett új lelkipásztor, aki rövidesen fellendítette a gyermek- és ifjúsági munkát, így ez a közösség lett a legvonzóbb az akkor tizenéves lány számára. Elkezdett hát hittanórákra és gyerek-istentiszteletekre járni. „A Heidelbergi Kátéval először a konfirmációi előkészítőn találkoztam. Az olvasókönyvünk első fejezete idézte a hitvallás első kérdés-feleletét, azt kellett nekünk is megtanulni. Se többet, se kevesebbet” – mondja Zsófia, aki bevallja, hogy ma már nem tudná elmondani ezt a pár mondatot se. A felkészítés az ő csoportjukban ezután a konfirmációi olvasókönyvből zajlott, és vizsgázniuk is annak anyagából kellett.

Középiskolai éveit elmaradt a gyülekezetből, és csak az egyetemi éveit kezdett újra közösségbe járni. Mivel elbizonytalanodott reformátusságában, több helyen, a Golgotában, a baptistáknál és a katolikusoknál is megfordult. Miután ismét a református egyház mellett döntött, az internetes református sajtó olvasásába kezdett, hogy minél több információt gyűjtsön már másodsorú választott közösségéről. Eközben találkozott újra a Heidelbergi Kátéval. A hitvallás szövegének megújításáról olvasott, illetve az ekörül kialakult zsinati vitáról: tudniillik hogy benne maradjon-e a dokumentumban a katolikus misét kárhóztos bálványimádásnak minősítő kitétel. „Nekem ez keltette fel a figyelmemet, más konkrétumra a Heidelbergi Káté sajtómegjelenéseit illetően nem emlékszem. Kialakult véleményem az ügygel kapcsolatban nincs, de azért ódzkodnék attól, hogy bálványimádóknak nevezsem a katolikusokat” – figyelmeztet a lány, akinek számos katolikus barátja van, sőt a szülőfalujában – ahol a református egyház jelenleg nem végez ifjúsági missziót – rendszeresen segít a katolikusoknak a fiatalok között végzett szolgálatban.

Zsófia a Heidelbergi Kátét egy az egyben a mai napig sem olvasta még el, de mint mondja, tervezi. Azt várja a dokumentumban foglaltaktól, hogy megerősítsék őt a református egyház felé való elköteleződésében. Véleménye szerint fontos lenne, hogy a gyülekezeti tagok megismerjék ezt a hitvallást. „Nem vagyok biztos benne, hogy tudják, mit vall az egyházuk. És abban sem vagyok biztos, hogy válaszolni tudnának arra a kérdésre, miért ezt a felekezetet választották” – jelenti ki határozottan.

Mudi Henrietta lelkipásztor; Berzété

Mudi Henrietta és férje, Mudi Róbert a felvidéki Berzétén és sórványaiban szolgálnak 2002 októbere óta. Őt, a magyarországi viszonyokhoz képest apró gyülekezetet pásztornak, az anyaegyházközösség nem egész 160, míg a legkisebb leányegyházközösség 47 fős, egyetlen sórványukba tízen járnak. A heti istentiszteletek mellett októbertől a böjti időszakig bibliaórát, káté- és hittanórát (mit jelent pontosan a KT-óra, mit csináltak?), énekkari próbákat, böjti és adventi

evangélizációt, bűnbánati alkalmakat és családi nappal egybekötött tanévnnyitót is tartanak számos egyéb programjuk mellett.

A közösségben nemcsak a konfirmációs oktatásban használják a Kátét: háromszor fél éven át a bibliaórák alkalmával a gyülekezet a hitvallás teljes szövegét végigvette. A Felvidéken amúgy rendelet is kötelezi a lelkészeket arra, hogy prédikációikban súlyt kapjon az idén 450 éves hitvallásunk. Ezzel együtt, vagy ennek ellenére a lelkészasszony azt tapasztalta, a gyülekezeti tagok, presbiterek Kátéval kapcsolatos ismeretei nem mindig hiánytalanok – ezért is szánták rá éveken át a bibliaórákat a Káté megismerésére. Mint mondja, gyülekezeti tagjai számos, a Kátében foglalt kérdéstről ezen a sorozaton hallottak először – noha a hitvallások ismerete alapelvárás lenne a református közösségek elkötelezett tagjaitól és vezetőitől.

„Egyházközségünk tagjai örülnek és örültek a kátémagyarázatos alkalmaknak, de azt hiszem, nem tartják létfontosságúnak a Káté ismeretét. Örülnek, ha beszélünk róla, de nem hiányolják, ha ezt nem tesszük. Valahogy sokadrangú kérdés lett a gyülekezet életében az, hogy mit is tartalmaz ez az irat. Talán jó pár tétele amúgy is idejéért – nem is lehet konzerválni sem azt az élethelyzetet, sem a felfogást, a kultúrát, sem azt a politikai vagy gazdasági helyzetet, amelyben a hitvallás megszületett. Ezenkívül tudomásul kell vennünk, hogy igenis, vannak dolgok, amiket mi, lelkészek azért nem tanítunk a kátéból, mert már nem merjünk alapelvárásként elővenni. Mert az akkori időben több volt a gerinc, illetve az akkori egyházi élet egészen más volt, más igényekkel, mint ma” – véli a lelkész.

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyházban (SZRKE), ahogy a magyarországi is, számos, a lelkészeket és a laikusokat is megcélzó program szerveződik az évfordulós Heidelbergi Káté témája köré, hogy újra az emberek kezébe kerüljön a hitvallás, és az újra fontossá váljon a számukra iratként is, ne csak úgy, mint az úrvacsorai liturgia egyik állandó része.

Mivel az SZRKE-nek két szlovák egyházmegyéje is van, a Heidelbergi Kátét a közelmúltban szlovákra is lefordították, amelyet időnként a magyar gyülekezetekben is használatba kell venni. A Berzétéhez közeli Rozsnyón egyre gyakoribb, hogy szlovák nyelven történik a konfirmációs felkészítés. Berzétén az elmúlt 11 évben összesen egyszer volt ilyen konfirmáció, de már az többször előfordult, hogy a szlovák tannyelvű iskolába járó magyar gyerekek már nem értettek olyan jól magyarul, és szlovák betűkkel jegyzetelték a magyar mondatokat. Bár a nyelvek különbözőek, a hitvallás, a tanítás, a református önazonosság egy és ugyanaz.

„Úgy gondolom, a reformátusok életében a Biblia után a legfontosabb olvasmány a Kátének kellene lennie. Régi, idős tagjaink még fejből tudják egyes részeit, az ötvenes, negyvenes és az alatta lévő korosztály ismerte, tanulta, de elfeledte. Ez a felejtés minden szinten látható. Ez tükröződik az egyházhoz, hitünkhöz való hozzáállásban. A káté a gyökér, s mi engedjük, hogy ez a gyökér lassan elszoradjon, s csodálkozunk, hogy miért szárad el az egész nagy, lombos fa... Mert az alja, az beteg, ott hiányzik a tápoldat. Hiányzik itt sok dolog, legfőképpen a Szentlélek, amire annyira vágyunk. Hiányzik a lehajlás egymáshoz, hiányzik az elv, a hitünk alapja. Sokan vagyunk elvtelen reformátusok, elvtelen magyarok – tisztelet a kivételnek – s ezért elvtelen emberek. Ha nem tudjuk, miért, mitől református a református, akkor hogyan védhetnénk felekezetünk elveit? Kaptunk egy csodálatos ajándékot az Isten-

től, aki embereket használt fel, hogy megírják a hitvallás szövegét, és én hiszem, hogy áldott kezek és tollak írták. Mi sokszor méltatlanul bánunk ezzel a kivételes örökséggel” – mondja a lelkészasszony, és felteszi a kérdést: „Aki nem ragaszkodik gyökeréhez, örökségéhez, az hogy vár növekedést?”

Szénégetőné Kovács Katalin hitoktató, Paks

Tizenhárom-tizennégy évesen, a konfirmációi előkészítéskor találkozott először a Heidelbergi Kátéval Szénégetőné Kovács Katalin. Neki az egész szöveget el kellett sajátítania a vizsgára. „Egy részét biztosan nehéz volt megtanulni, de én nagyon szerettem a Heidelbergi Kátét, és akkor nagyon fontos volt számomra” – meséli a fiatalasszony, aki megjegyzi: a felkészülést megelőző évben született meg benne a döntés, hogy Jézussal akar élni, és már nagyon szomjazott arra, hogy tanulhasson a hit dolgairól. „Örülök annak, hogy megtanulhattam a teljes szöveget. Máiig nagy segítségemre van a megszerzett tudás, ma is eszembe jutnak a fontosabb igei hivatkozások és a legfontosabb válaszok” – mondja lelkesen, majd hozzáfűzi: „De ha nekem kéne konfirmációi felkészítőt tartani, én nem ezt tanítanám, vagy legalábbis nem ezzel a nyelvezettel. Óriási ajándék, ha valaki úgy megy konfirmálni, hogy Krisztus már ott lakik a szívében, hogy a tudásra szomjazik. De ez általában sajnos nem mondható el a konfirmándusokról. Éppen ezért fontos lenne megreformálni a konfirmációs gyakorlatot, hogy mindenkinek könnyen befogadhatók legyenek az alapismeretek. Úgy vélem, ezért inkább egy mai nyelven írt hitvallásra lenne szükség.”

Véleménye szerint hasznos, hogy a hit alapjait összefoglalja, letisztázza, megmagyarázza egy ilyen dokumentum, amihez bárki bármikor visszanyúlhat. Ezért is örült annak, amikor Pakson a vasárnapi istentiszteleti liturgia részeként hétről hétre elhangozhatott a Heidelbergi Káté egy-egy kérdés-felelete, vagy amikor a gyülekezetükben évről évre megrendezett úgynevezett böjti túra alkalmával vették elő az iratot az egyik esztendőben. „Jó volt újra hallani, feleleveníteni, átbeszélni a kérdéseket” – teszi hozzá.

Szénégetőné Kovács Katalin értetlenségének ad hangot a zsinati döntés miatt, ami a hitvallás szövegében változatlanul hagyta a katolikus misét kárhózatós bálványimádásként aposztrofáló sorokat. „Annyira jó, hogy most már ökumené van! Annyira jól működik most már nálunk is, hogy ha ezt a kitélt föl kellene vállalnom református hitoktatóként a katolikus iskolában a katolikus kollegáim előtt, hát szégyellném magamat” – mondja a paksi gyülekezet munkatársa, majd megjegyzi: a Heidelbergi Káté megalkotói is hangsúlyozták, hogy indokolt esetben újragondolhatók a tételeik.

Székely Attila lelképásztor, Kaposfő

Székely Attila 2003 óta szolgál feleségével, Székelyné Kiss Emesével a Somogyi Egyházmegyében. Négy gyülekezet tartozik a házaspárhoz: Kaposfő és Kisasszond, Csököly és Gige. Ezek közül a 2013-ra érvényes választói névjegyzék adatai szerint Kaposfő a legnagyobb, 150 választóval, majd következik Csököly 129 fővel. Kis-

asszondon 42 fő, Gigén pedig 25 fő tartozik papíron a gyülekezethez. A népszámlálási adatok szerint sem sokkal jobb a helyzet, bár Kaposfőn több reformátusról tudnak, mint ahányan 2010-ben annak tartották magukat. Ezen gyülekezetek közül mindegyik anyaegyházközségi státusszal rendelkezik. A lelkészi hivatal a lelkészcsaládnak otthont adó parókiával együtt Kaposfőn található. „Talán ebből is következik, hogy itt a legszínesebb a gyülekezeti élet: míg Kisasszondon és Gigében az egyetlen rendszeres alkalom a vasárnapi istentisztelet – Gigében kéthetente –, Csökölyben pedig a vasárnapi istentisztelet és a bibliaóra, addig Kaposfőn egyéb rendszeres alkalmat is tartunk” – mondja a lelképásztor. A vasárnapi istentisztelet és a bibliaóra mellett hetente énekkari próba, havonta egyszer fiatal családok köre, szintén havonta ifjúsági alkalom van a gyülekezetben. Rendszeres, az egész községet, sőt a környéket megmozgató alkalom a minden év januárjában megtartott református bál, amelyet idén hatodik alkalommal rendeztek meg. Ezen a rendezvényen több százan vesznek részt, hajnalig tart a szórakozás, az énekkar, a hittanosok is fellépnek. Egy TÁMOP-pályázat keretében az elmúlt tanévben bibliaiskolát is tartottak az érdeklődőknek, a fiatal családok egy része pedig minden évben részt vesz a Dunántúli Egyházkerület által szervezett családok héten.

A Heidelbergi Kátéval Kaposfőn és Csökölyben foglalkoztak. Mindkét helyen bibliaórán dolgozták fel a kérdés-feleleteket: egy alkalom alatt egy úrnapi témát beszéltek át. Mivel a bibliaórák októbertől húsvétig tartanak, így három évre volt szükség a Káté végigmagyarázásához. Idén októbertől a Második Helvét Hitvallással folytatják a bibliaórákat. Csökölyben az istentisztelet kezdetén egy úrnapi kérdés-feleleteit olvasák fel rendszeresen. „A konfirmációi oktatásban természetesen használjuk a Kátét, ám nyilván nem olyan súllyal, ahogyan elődeink tették: elmondjuk, hogy a Heidelbergi Káté a Második Helvét Hitvallással együtt református anyaszentegyházunk fontos hitvallási irata, ismertetjük keletkezésének körülményeit, hangsúlyozzuk jelentőségét, bizonyos kérdéseket a gyermekeknek meg kell tanulni belőle (az első és az ötvennegyedik kérdés-feleletek). Az évfordulóval kapcsolatban megemlékezést nem tartottunk, egyéb feladataink és egyéb alkalmaink miatt erre nem tudtunk energiát fordítani. A gyülekezetek tagjai sem igényelték az évfordulás megemlékezést. Igazság szerint katolikus – és most már egyre inkább hitetlen, legfeljebb vallásoskodó – tengerben élünk: a reformátusokat gyakran figyelmeztetni kell református voltukra, erősíteni református öazonosságukat” – fogalmaz a lelképásztor.

A Kátéval kapcsolatos közegyházi híreket Székely Attila természetesen nyomon követte: „Olvasom az egyházi sajtót, sőt bizonyos szinten magam is szerzője, alakítója vagyok a Reposzt blog egyik szerzőjeként. Tudok az úrvacsora kérdésében lezajlott vitáról és a Zsinat lelkészi elnökének bocsánatkéréséről. A gyülekezeteink egyházi sajtót olvasó tagjai is nyomon követték az eseményeket, egy-egy beszélgetésen ezek elő is kerültek, ám komoly párbeszéd, vita nem alakult ki róluk.” Mint mondja, a községek katolikus lakosságával, plébánosokkal kifejezetten pozitív a viszonyuk. Nem volt beszédtema a Káté körül kialakult közegyházi vita, nézeteltérés, harag nem támadt ezek miatt.

A bibliaórák és a konfirmációs oktatás mellett az igehirdetésre készüléskor is fontos szerepet kap a Káté, a régi fordítás szövegével: „A revideált szöveget még nem olvastam, így azt sem tudom megítélni, mennyire használható.” A Káté használata kapcsán hagyomány és református identitás kapcsolatának problematikája bomlik ki előttünk: „Mivel feleséggel együtt mindketten nagy református gyülekezetből származunk, református gimnáziumba jártunk, a somogyi szórványvidékre kerülve meglepődve tapasztaltuk a számunkra megszokott református hagyományok hiányosságait, bizonyos önazonosságbeli fogyatékoságokat. Ennek egyik része a hitvallási iratok elégtelen ismerete – talán ez a megállapítás nemcsak a szórványvidékre, hanem református egyházunk egészére is igaz lehet. Mi mindenképpen nagyobb hangsúlyt kívánunk a jövőben fordítani a Káté megismertetésére, ennek egyik része, hogy végigmagyarázzuk a Kátét a bibliaórákon, valamint hogy felolvasunk belőle az istentiszteleten.”

(Fotók: Sereg Krisztián, Kalocsai Richárd, Facebook)

FEKETE KÁROLY

A Heidelbergi Káté teológiai jelentősége és mai aktualitása

(Megemlékezés a Magyar Református Egyház Közös Zsinatán –
Debrecen-Nagytemplom, 2013. június 28.)

Főtiszteletű Zsinat! Kedves Testvéreim!

A hálaadásra vezető vigasztalás könyve, a Heidelbergi Káté, 450 éve hordozza a református teológiai gondolkodást, tisztítja lelkipásztoraink látását, és bátorítja gyülekezeteink hitét. Amikor egyházunk küzdelmes történelme során hűtlennek és feledékenynek bizonyult, vagy gyáva volt ráhagyatkozni, akkor mindig mélypont jött; amikor megbecsültük, viszonyítási pontnak tartottuk a Kátét, akkor azzal mindig hitbeli megmaradás és jövődönmunkálás járt együtt.

A Heidelbergi Káté kínálta boldogító tudásra égetően szükségünk van, és az a nagy esélyünk, hogy a kezünk ügyében van az az ismeret, amely az egyetlen vigasztalás megragadásához szükséges.

A Kátében kezdettől fogva a közérthető keresztyén tanítás közreadása volt a cél, amely nem csupán egy elit csoport kiismerhetetlen tudománya, hanem a reformáció alapelve szerint – közkinccs. „Bár hatalmas és titokzatos az egyetlen vigasztalás, mégsem ésszerűtlen. *Megismerésről és tudásról* van itt szó.”¹ Ahogyan Tavaszgy Sándor tanította: „A permanens emberi nyomorúság kétségbeesítő ismerete nélkül nincs értelme a váltságnak, a váltság szabadító hatalma nélkül nincs ismeretünk arról, hogy mekkora a mi nyomorúságunk, s hogy micsoda a háládatosság kálvinista aktivitása, azt csak a megszabadult nyomorult, a megvigasztalt kétségbeesett és a megváltott bűnös tudja.”²

Aki tudja: *nem önmagáé, hanem a Jézus Krisztus tulajdona*, az nincs kiszolgáltatva a világmindenség erőinek, sem a maga ösztöneinek. (Vö.: HK 20., 32., 34., 64., 76.) Az egocentrikus élet kelepcéjét felváltja a krisztocentrikus élet perspektívája.

A Káté szoteriológiai irányultságú, azaz elsősorban az ember üdvössége és megigazulása érdekli. Még a Káté krisztológiája is ennek az üdvösséges szempontnak van alárendelve. A kiengeszteléstán összetettségét jelzi, hogy megjelenik a megváltás, mint szövetségújítás,³ ami nem engedi feledni, hogy a Heidelbergi Kátében folyamatosan jelen van a szövetség-teológiai gondolkodás, felfedezhető az evangélium és törvény református felfogása, az ógyházi ökumenikus zsinatok Krisztus ket-tős természetéről szóló tanítása és az elégtétel-tan (*satisfactio*), amely Anselmus tanának variánsaként visszavezethető az antiochiai iskola egyházatyáinak tanítására.⁴ Bár a Káté kissé racionális levezetést ad, de azzal teszi személyessé az elégtétel-ről szóló tanítást, hogy – Anselmustól eltérően – Jézus Krisztus közbenjárói tisztét hangsúlyozza igazán. Isten igazságosságának érinthetlensége és az igazságosság által megítélt ember menthetlensége között ott áll az Isten irgalmasságának eszköze, az egyetlen Közbenjáró.

A Heidelbergi Káté krisztológiai Szentháromságtant tükröz. Krisztuson keresztül tanít az Atyáról és a Szentlélekről. A Krisztus váltsága elégtételt nyert, szabadítást ad, személyes és egyetemes gondviselést nyújt, az örökélet reménységével biztat, és új életre indít. Jézus Krisztus olyan a kátéírók számára, mint a gyűjtőlencse, aki Isten szeretetét összegyűjti, s aztán szétszórja. Ő az a „fókusz”, akiben ez megtörténik. Ő segít megvalósítani küldetésünket, feladatainkat. Jézus Krisztus egyetlenegy áldozata a Káté vallástételének középpontja.⁵ Ezt a krisztológiai koncentrátságot a hit logikája szülte.

A Kátében kidomborodik az üdvbizonyosság. A „hitvalló én” vallástételéből sugárzik a kiválasztás bizonyossága, amely fontosabb számára mint a predestinatio-tan. Ez a *személyes hang végigvonul a Kátén*, összesen 28 db kérdés-felelet szól így.

*Praktikusság, szent haszonelvűség jellemzi a Kátét, amely a „Mit használ neked?-típusú kérdésekben szólal meg.*⁶ „Haszontalanul, vagyis értelmetlenül nem kíván Isten semmit az embertől, így legyen bár a hinnivalókról vagy a tennivalókról szó, egyaránt megjelenik bennük egy bizonyos célracionalitás.”⁷ A hasznosságra és a vigasztalásra vonatkozó kérdések aláhúzzák, hogy tudás, ismeret és tapasztalat elválaszthatatlan egységet képeznek.

A Szentírás jelentősége feltűnő a Kátében. A bizonyító igehelyek sokasága a Káté szerves részét képezik. Figyelembe vételük elengedhetetlen a magyarázatuknál,⁸ sőt a Szentírás belső bizonyágtételére is felhívják a figyelmet.

A Káté a kegyelmi szövetség szócsöve, hiszen szerzői szövetségteológusok voltak. A szövetség-gondolat kifejezetten a gyermekkeresztségről szóló kérdés-feleletekben jelenik meg, de más megvilágításba helyezi az „én” személyes névmás használatát is. A személyes jelleg soha nem csap át individualizmusba, és nem feledkezik meg az egyház tagjainak összetartozástudatáról sem.

A Káté a humanisztikus Krisztus-követéssel szemben a páli-reformátori Krisztusba-plántáltatás tanát tanítja. Krisztushoz való helyes viszonyunk nem abban van, hogy mi követjük Krisztust, hanem abban, hogy beleoltatunk a Krisztusba. (HK 18., 20., 32., 60., 64., 75.) A Káté a részesedés (*participatio*) fogalmát nem korlátozza az úrvacsorára, hanem a hit pneumatikus dimenziójára is kiterjeszti.⁹ A keresztyén ember úgy lesz részese Isten munkájának, hogy Krisztust követi.

A reformátori viták forró pontja a sákramentumokról szóló tanítás volt. Külső és belső frontvonalak húzódtak meg a sákramentumtan mentén. Kifelé szakítás történt a középkori sákramentum-értelmezéssel, befelé pedig elmélyült tisztázódás zajlott a reformáció irányzatai között. Mivel a reformátusokat „sákramentum-megvetők”¹⁰-nek titulálták, ezért terjedelmesen és részletesen tárgyalja a Káté a sákramentumtant és *egyforma súlyt ad a két sákramentumnak.* Ezzel is azt üzeni: ne tegyünk sorrendi vagy értékbeli különbséget keresztség és úrvacsora között, mert azokat Krisztus sem rendelte egymás fölé. Arra is ráirányítja a figyelmünket, hogy a nálunk hétköznapi eső, sajnos elszürkült és leértékelt Mennybemenetel Ünnepeinek csúcsponti jelentősége van a református dogmatikára nézve, mert számos következménye van Krisztusképünk, úrvacsoratanunk és a végső időkről szóló tanításunk szempontjából is.

A Szentlélek megszentelő munkájának következményeit, a Káté etikáját a Tízparancsolat és a Mi Atyánk magyarázata hordozza. A Káté különösen református veretű és ízű szavai ezek, amelyek *a törvényt a Hegyi Beszéd radikális módján magyarázzák.* A szívbeli mozgatórugóig hatoló látásmód kijózanító, s nem elégszik meg a törvényt úgy ahogy betöltő, önelégült formalizmussal. Nem a tilalomfák nagyságát és számát gyarapítja, hanem az egymásra figyelő, őszinte életfolytatást kínálja fel a keresztyén ember alapmagatartásaként, és mindig három szempontot érvényesít: mit akar, mit tilt meg, és mit kíván Isten.¹¹

Az egész mű lezárása az Úri imádság magyarázata, amely a hálás élet nyelvezére tanít meg. Az imádkozás „nyelviskolája” a „Mi Atyánk”, a cselekvő és engedelmes Jézus imája. Nem azé, aki ölbe tett kézzel és lemondóan vizslatja az eget, hanem aki teljesítette az Atya akaratát.

Főtiszteletű Generális Konvent!

Sokan érezzük a Kárpát-medencében, hogy nagyobb hangsúlyt kell tennünk a hitvallás-magyarázat identifikációs elmélyítésére. *A hitvallásos megújulás nem felekezeti kérdés, hanem keresztyénységünk fennmaradásáért szükséges életmentő cselekvés.*

Reformátusságunk, amikor manapság szembe találja magát a „vallások piacán” egy szinkretista vallás- és világfelfogással, vagy a hamis ökumenizmust zászlóra tűző általános keresztyéniség szólamaival, sokféle szektássággal, politikai és társadalmi messianizmussal, szabados erkölcsű és gondolkodásmódú demokráciával, információ-dömpinggel, sztár csináló emberimádattal, és még sorolhatnánk, hogy mivel..., akkor nem csoda, ha azon igyekezett a Generális Konvent elnöksége, hogy a Heidelbergi Káté használatát megkönnyítse egy gördülékeny, átsimított nyelvezetű kátéfordítással.

Elodázhatatlan feladatunk a gyülekezeti felnőttképzés szisztematikus megszervezése, hogy a keresztyén hit alapelemei sokak tudatába és életgyakorlatába beépüljenek.

Ma is kell, hogy foglalkoztasson bennünket a Káté 32. kérdése: *Miért neveznek téged Krisztusról keresztyénnek?* Mert a Krisztusban részesedő keresztyén ember feladata ma is az, hogy megéli Krisztustól kapott önazonosságát.¹²

Ma is közöttünk él egy embertípus, amelyik bár vallásosnak mondja magát, talán reformátusnak is, közben mégis más mintákat követ. A jég hátán is megél, megszerzi, kiharcolja, amit akar, ahol nem megy ügyeinek intézése a tisztességes úton, ott megtalálja a kiskapukat, ahol szörmentén kell fogalmazni, ott átszabja a gondolatait,

frazeológia-cserével és fazonigazítással hozzá igazítja a kifejezéstárát, átszabja a hitvallását olyanra, amilyenre kell. Éppen ezért szükséges a prófétai tiszt megélése, amelyet akkor gyakorlunk, amikor a Krisztus nevéől teszünk vallást, amikor döntéseinket a Sola Scriptura elv alapján mérlegeljük; amikor nem igazodunk a világhoz, de nem is válunk világkerülővé, hanem vallást teszünk szóval és léttel.

Papi tisztet gyakorlunk és átadjuk élő hálaáldozatként az életünket Krisztusnak, amikor közbenjárói szerepet vállalunk a társadalmi rétegek között és felvállaljuk a híd-szerepet; amikor a kitartoan jelenlévő ateizmus és a mumusként emlegetett keresztyénkurzus réme között kiválasztottság-tudattal élünk; amikor a gyökértelen kozmopolitizmus és a sokkoló vadmagyarság helyett tiszta nemzettudattal döntünk; amikor a profit-centrikus gondolkodású úrgazdagok és a lesújtó munkanélküliséggel küszködők között meg tudunk maradni felebarátnak; amikor az általános keresztyénség és sektásság fölé emelkedve hitvallásosan élünk; amikor a kötözködés vagy a közöny közegeiben józan ítélőképességgel szólunk; amikor rémítő szabadosság és bénító félelmek szorításában keresztyén szabadsággal merünk élni.

A keresztyén ember Krisztus királyi tisztének földi betöltésében nemcsak hálásan szolgál, hanem életharcaiban *szabad lelkiismerettel* küzd Isten országának terjedéséért. *Szabad lelkiismerettel* nem azt látja ördöginek és bűnösnek, ami neki rosszul esik, hanem amit Isten ítélt ördöginek és bűnösnek. Az ezek elleni hajtóvadászatot először önmagában kezdi, a saját ördögien bűnös hajlamainál, s csak azután fordul mások felé. De ott is vállalja az emberellenes, gonosz struktúrák megszüntetését; fáradozik az otthonteremtésben a közösség-hiányban szenvedő honfitársak számára; megőrzi és megadja az emberi méltóságot; táplálja a szabadságszeretetet és jó sáfárként védi-óvja a teremtett világot.¹³

Kedves Testvéreim!

Íme, csak néhány villanás a Káté teológiájából és mai üzenetéből, de érezzük, hogy a jelen tévtanai, zűrzavaros vélekedései közben újra fel kell fedeznünk a tanító jellegű alkalmak jelentőségét, amelyeknek a Káté segítségével a gyülekezetépítés tartalmi cselekményeivé kell válniuk.

Wolfhart Pannenberg evangélikus teológus azt javasolta, hogy meg kell találni a harmadik utat a szekularizmus és a fundamentalizmus között. Ez pedig a hit és az értelem közötti szövetség megújításának útja.

A Heidelbergi Káté ebben a szövetségmegújításban ad segítséget, mert hittel és értelemmel íródott, hogy hívó értelemmel és értelmes hittel éljük keresztyén életünket. Ebben tegye áldássá közöttünk a Heidelbergi Kátét a jubileumi évben és azon túl is a Szentháromság Isten!

JEGYZETEK

1. Barth, Karl: *Die christliche Lehre nach dem Heidelberger Katechismus*. Evangelischer Verlag A.G. Zollikon-Zürich. 1948. 28-29. – 2. Tavaszy Sándor: *Hitvallásunk igazsága* In: Tavaszy S.: *A Kijelentés feltétele alatt*. Kolozsvár 1929. 65. – 3. Thorsten Latzel: *Theologische Grundzüge des Heidelberger Katechismus*. (Marburger Theologische Studien 83.) Hg. W. Härle-D. Lührmann) N.G. Elwert Verlag Marburg. 2004. 63-64. – 4. „A Káténak az ember megváltásáról szóló fejezete vonatkozásában szinte kizárólag az anselmusi elégtétel-tan hatását szoktuk kiemelni, elég kevésszer merül föl, hogy jó néhány alapotlógat maga Anselmus is sok esetben »úgy vett« a korábbi teológiai hagyományból.” Pásztori Kupán

István: *Alexandriai Kőrilloz és Kúroszi Theodorótosz a Jézus Krisztus megkísértéséről*. Református Szemle 2004/1. 76.; 77. oldal 48. jegyzete: „Ezen a ponton szokták gyakran – és kizárólag – az anselmumi hatást emlegetni, pedig nemcsak Theodorótosznál, hanem mestereinél: Diodorosznál, Mopszvesztiai Theodorosznál, sőt Khrüszosztomosznál (és az őket megelőző nagyoknál) is hasonló hangsúllyal szerepel a Krisztus megváltására való ráutaltságunk kérdése. A különbség csupán az, hogy abban a korban még nem az arisztotelészi logika nyelvén és keretei között fogalmazták meg a lényegüket tekintve azonos tételeket.” – 5. A Káté központi kifejezéseként jelenik meg az 1. kérdés-felelet mellett még a HK 34., 60., 66., 67., 74., 75. és 79. kérdésben is. – 6. Hét kérdésben jelenik meg a „haszon” kifejezés, négy latin fogalom használatával: *prodest* – használ értelemben a HK 28., 25., 51. kérdésekben; *fructus* – haszon, nyereség értelemben a HK 36. és a 49. kérdésekben; *commodus* – kényelem, haszon, előny, hasznosság jelentéssel a HK 43. kérdésben; *utilitas* – haszon jelentéssel a HK 59. kérdésben. – 7. Szűcs Ferenc: *Pro és contra Max Weber*. In: Szűcs Ferenc: Tükör által. Válogatott írások és tanulmányok. THÉMA Protestáns Tanulmányi Kör. Budapest 2004. 221. – 8. Paul Jacobs: *Theologie reformierter Bekenntnisschriften in Grunzügen*. Neukirchener Verlag. 1959. 62.; Paul Jacobs: *Heidelberger Katechismus – reformatorisches Bekenntnis*. In: Warum wirst du ein Christ genannt? Hrg.: W. Hersenbruck – U. Smidt. Neukirchener Verlag. 1965. 41.; Vásárhelyi János: *A mi hitünk* (Cluj-Kolozsvár 1940.) című kátémagyarázatos könyvében idézi III. Frigyes pfalzi választófejedelem szavait: „Itt van az én kátém, melyet körös-körül megraktam a Szentírás mondataival, ettől nem tágitok.” (8. oldal) – 9. Bogárdi Szabó István: *Részesedés Krisztus királyi tisztében és a keresztyén szabadság – részesedés és részvétel*. THÉMA 2004/4. 8.; A HK több kérdés-feleletben foglalkozik a részesedés-gondolattal: 45., 53., 55., 65. – 10. Hermann Hesse: *Zur Sakramentslehre des Heidelberger Katechismus nach den Fragen 65-68*. In: E. Wolf (Hg.): *Theologische Aufsätze*. K. Barth zum 50. Geburtstag. Chr. Kaiser Verlag. München 1936. 468. – 11. Legszenbetűnőbb példája ennek a strukturális sémának a HK 105-107. A Tízparancsolat magyarázatának ez a módja a HK-ban más mint Luther Kis Kátéjában. Luther két szára fűzte fel mondanivalóját: a negatívtól kezdte és a pozitívig jutott el, s a belsőtől haladt kifelé. Albrecht Peters: *Kommentar zu Luthers Katechismen*. (Hg. von G. Seebass) Bd. 1. Die Zehn Gebote. Vandenhoeck-Ruprecht. Göttingen 1990. 61-62.; 71-84; 94-95. – 12. A Heidelbergi Káté nem a görög kultúra módján, erény-gyakorlatok végrehajthatásán keresztül, vagy az önévelés eszközeivel akarja kifejleszteni a keresztyén személyiséget, mert – amint Krisztus mondja – „aki meg akarja tartani az ő életét, elveszti azt; aki pedig elveszti az ő életét én értem, megtalálja azt” (Mt 16,25). Keresztyén személyiséget, krisztusi jellemet csak maga Krisztus formálhat Igéje és Szentlelke által (vö. HK 114-115). A Heidelbergi Káté ezért a Krisztusba-oltottsággal, a belőle részesedéssel, a hit által Krisztusnak tagjává fogadtatással jellemzi a keresztyén életet.

13. A Káténak a hármastisztról való tanítása nem csak a krisztológia számára, hanem az ekkleziológia számára is fontos impulzusokat hordoz. A Heidelbergi Káté nem kívánt részletező eligazítást adni az egyház közösségi életét és rendjét illetően, de ráirányítja a figyelmet az *egyetemes papságról szóló tanításra*. A keresztyén ember „királyi papsága” (1Pt 2,9) elvont és kollektív fogalom beszerre. Kifejezi azt az egyetemlegességet, amelyben az egyén is aktív hordozója annak a feladatnak, hogy képviselje és közvetítse másoknak Isten akaratát és Krisztus üzenetét, a saját életében pedig megélje az Istennek oda-szenteltség áldozatos példáját. Ebből a gondolkodásmódból következik, hogy a református egyház olyan közösség, melynek életében és döntéseiben minden tagnak részesednie kell. A reformátorok természetnek tartották, hogy szükség van egyházi szolgálattévőkre, akik az evangéliumot hirdetik, a sákramentumokat kiszolgáltatják és a pásztori vezetést gyakorolják, de Krisztus tekintélyét az egyházban nem egyes személyek reprezentálják, hanem a gyülekezet által, a saját tagjai közül választott testületek. – Az egyetemes papság tétele nem a vezetés *elvét* magát veti el, hanem a *különleges uralmi jogkörrel felruházott vezetők* élre kerülésétől óv. A reformáció a középkori pap-uralommal szembeállítja azt az új hatalom-értelmezést, amely szerint *az egyház hatalma az Igében van*. Az egyház valamennyi tisztségviselője csupán az Ő igéjének szolgálója. Ezért mindnyájuk hatalma egy és ugyanaz a hatalom, ti. *annak az Igének a hatalma, amelynek szolgálnak*. Az egyházban tehát vannak ugyan különböző tisztségek, de ezek nem uralkodásra adattak, hanem szolgálatra, hogy Istennek a világgal való megbékélését munkálják. Az egyetemes papság elvének megvalósítása ma sem lehet kevesebb, mint a keresztyén gyülekezet és a keresztyén ember Isten iránti hálából fakadó folyamatosan és következetesen véghezvitt életprogramja.

SZÜCS FERENC

A Heidelbergi Káté hermeneutikája

A címet egyaránt értelmezhetjük *genitivus subjectivusként* és *objectivusként*. Első esetben a Káté Szentírás-értelmezésére gondolunk, másodsor pedig magának a Káténak, mint egy 450 éve keletkezett írásnak, értelmezéstörténeti problémáit vizsgáljuk.

A Káté mind hitvallási, mind pedig katechetikai funkcióját tekintve a Szentírás értelmezésének vezérfonala kívánt lenni. Kiadásainak hosszú sora élő cáfolata annak a velünk szemben sokszor hangoztatott állításnak, hogy mi magyarázat nélkül adtuk híveink kezébe a Szentírást. Néha a Bibliával, máskor a zsoldárokkal egybekötve jelent meg a Káté is magyar nyelven – de a Biblia után mindenképpen a leggyakoribb nyomtatott szöveg lett.¹ Ötvenkét úrnapi tagolva pedig a legújabb időkig a vasárnap délutáni istentiszteleteken, a református gyülekezetek folyamatos katechézisének vezérfonala volt. Amint egyik korai magyarázója találóan fogalmazta meg: valójában a Biblia rövid summájának tekinthető.² A feleletekhez fűzött gazdag textuárium máig alátámasztja ezt az állítást, és arra is magyarázatul szolgál, miért élhette túl négy és fél évszázadon keresztül számos kortársát és a korabeli hitvallási iratokat. A XVI. századi magyarországi hitvallásokkal összehasonlítva azonnal kitűnik a Káté egységes biblikus felépítése, míg az említett hitvallásokban keverednek a korhoz kötött liturgiai, egyházszerkezeti problémák is, amelyek hamar elvesztették aktualitásukat.³ A Káténak szinte minden mondata bibliai textusokhoz kapcsolódik, sőt, a szerkezetét meghatározó hármas felosztás is szó szerint követi a Zsolt 50,14-15. és a Róma 7,24-25. verseit. Ezzel együtt a Káté egyik sajátos különállásait is érdemes megemlítenünk a korabeli hitvallások között: teljességgel hiányzik belőle a Szentírásra vonatkozó tanítás. Az egyetlen közvetett utalást a 19. kérdés-feleletben olvassuk, ahol a Szentírás tartalmi üzenetét „szent evangéliumként” jelöli meg, „amelyet Isten először a paradicsomban jelentett ki, majd a pátriárkák és próféták által hirdettetett, az áldozatok és a törvény más szertartásai által kiabrázolt, végre pedig az Ő egyetlenegy szerelmes fia által beteljesített.”

A bibliai hermeneutika tekintetében azonban érdemes megszívlelni Gadamer megjegyzéseit, aki arra figyelmeztet, hogy az önmagát magyarázó Írás protestáns elvéhez (*Scriptura sacra sui ipsius interpretis*) rendszerint implicit dogmatikai vezérfonalak is kapcsolódnak.⁴ Luther esetében ez nyilvánvalóan a kegyelemből hit által való megigazulás elve, amelyen – szerinte – áll vagy esik az egyház élete. Tudjuk, hogy még a kánon problémáját is kész volt erre a mérlegre tenni és pl. a Jakab levelét „szalma levélnek” minősíteni. Lényegében a Heidelbergi Káté is erre a hármas szátra fűzi fel kérdéseit: bűn, megváltás, hála (etikum). A protestáns teológián belül ez adja meg ökumenikus jellegét. Ez alól csupán a sákramentumokkal kapcsolatos kérdésekben találunk kivételt. A 74. kérdést az anabaptisták, a 78-79. kérdéseket a lutheránusok elleni finom és rejtett polémiának érezhetjük, ezek direkt megnevezése nélkül.

A Káté hármas tagozódása azonban nemcsak a megigazulást tekinti vezérfonallal, hanem az egész ordo salutis (üdvrendet). Ha elfelejtjük az első kérdéshez kapcsolódó szép és személyes hitvallást, csupán a második alapján könnyen gondolhatnánk, hogy itt via salutisról (az üdvösség útjáról) tanít a Káté. E szerint nyomo-

rúságunkról, megszabadíttatásunkról és a hálaadásról nem együtt és egyidőben kell „tudnunk”, hanem ezt az utat kell módszeresen végigjárunk. A mindent megelőző „tudás” itt azonban mégsem „bűnöm és nyomorúságom” ismerete, hanem azé a bizonyosságé, hogy egész valómban a „Jézus Krisztus tulajdona vagyok”. Csak ez az „egyetlen vigasztalás” bomlik le azután a háromra, de pusztán pedagógiai okokból. A Káté az „egyet”, az egyetlen ragyogtatja fel először, hogy azután ezt bontsa a szírvány színéire. Módszerűleg tehát arról van szó, hogy a teljesség bomlik részekre és nem a Szentírás részleteit szintetizáljuk valamiféle egységes rendszerré. Ez a szemlélet felel meg egyébként Kálvin üdvrendjének is, aki az újjászületést a megigazulás elé helyezi,⁵ és ezzel mintegy a végső cél felől érkezik el a kezdetek tárgyalásához. Az egyetlen hermeneutikai kulcs tehát a Szentírás üzenetéhez az *evangélium*. Ennek ismerete, megértése adja meg az „igaz hit” tartalmát (21 k.-f.). Említettük, hogy a 19. k.-f. az egész bibliai üdvtörténetet *evangéliumként* foglalja össze. Erre az egyetlen szálra fűzhető fel a pátriárkák, próféták és a törvény üzenete. A hitnek ezen a biztos ismereten (*certa notitia*) kell alapulnia, hogy azután „szívbeli bizodalom” (*fidutia*) lehessen, amely feltétele annak, hogy boldogan élhessünk és halhassunk meg az egyetlen vigasztalásban (2. k.-f.). A *sola consolatio* – amellyel a Káté ki is bővíti a reformátori *solus-sola* partikulákat –, később is visszatér ilyen formában: „*micsoda vigasztalásod van abból...?*”⁶ Tartalmilag ez csaknem azonos a „*mi hasznát veszed?*” kérdéssel,⁷ mivel mindkettő a hitnek az életünkre gyakorolt hatására vonatkozik. A Káté hermeneutikai igénye ezért gyakorlatiasan irányul a Szentírás helyes megértésére, vagyis mindarra, amit „tudnunk kell”. Ez pedig nem más, mint az evangélium ismerete.

Bűnünk és nyomorúságunk megismerésénél a Káté a jézusi kettős nagy parancsot használja tükörként. Eszerint a bűn nem valamiféle morális tévedés, hanem a kapcsolatoknak az alapvető megromlása. A szeretet helyett eredendően Isten és a felebarát gyűlölésére vagyunk hajlamosak. Természetünk teljes megromlásának hangsúlyozásával, a Káté ahhoz a reformátori magyarázathoz kapcsolódott, amely az egyházatyáknál is radikálisabban beszélt arról, hogy nem csupán akaratum vagy érzelmi világunk romlott meg, hanem értelmünk is, tehát a teljes emberi *fűszisz* alkalmatlan arra, hogy önmagában helyes kapcsolatban legyen Istennel és az embertárossal. A kizáró gondolatmenet készíti elő az utat a bűnkérdés egyedüli megoldásához.

A radikálisan negatív emberkép ezért nem vezet pesszimista önfeladáshoz, mivel erről együtt kell tudnunk azzal a válasszal, hogy „*mimódon szabadít meg Isten minden bűnömből és nyomorúságomból?*” A megváltás és szabadítás magyarázatában ezután, a 12-18. kérdésekben, a Káté Canterbury Anselmus hermeneutikáját követi: „*Isten igazsága elégtételt (satisfactio) kíván*”. Anselmus az elégtétel magyarázatára a *Cur Deus homo* (1098) c. művében a római büntetőjog logikáját használta fel. Számára a „megértést kereső hit” abban találta meg az ésszerű magyarázatot, hogy a bűnesetben Isten igazságossága és dicsősége sérült, ezért ennek csak egy büntetlen ember megbüntetése tehet eleget. Mivel az incarnatio-ban a Fiú a mi testünket vette fel, így Isten voltának hatalmával tehetett eleget a *iustitia Dei*-nek, Isten igazságosságának. A jellegzetesen jogi gondolatmenet valójában ötvöződik itt a „helyettes áldozat” kultuszi képével, hiszen mindkettő Krisztus egyedüli érdemére mutat. Az elégtétel Istennek szól, így ezzel korrigálja azt az Irenaeus és Nisszai Gergely óta fel-

felbukkanó tévedést, hogy Krisztus elégtétele a Sátánnak fizetett váltságdíj lenne.⁸ A hermeneutikai szemléletek különbsége abból adódik, hogy mind Irenaeus, mind Gergely, a római magánjog metaforáját alkalmazta az elégtétel magyarázatára. Eszerint a bűnesetben az ember eladta magát az ördögnek, így Isten igazságossága a magánjog kategóriájában úgy rendeződik, hogy a „tulajdonostól” kiváltja az embert. A Sátán veszte csupán abban van, hogy nem számolt Krisztus isteni természetével, ezért Ő nem maradhatott a halálban és az ördög fogságában. Az első kérdés kapcsán már rámutattunk, hogy a tulajdonjog kérdésének döntő szerepe van a Káté gondolkodásmódjában is. Krisztus tulajdona vagyok, aki „*minden bűnömért tökéletesen eleget tett*”. A folytatás azonban rögtön tisztázza azt is, hogy itt az „ördög hatalmából” való megszabadításról van szó, és nem valami magánjogi alkuról, amely Krisztus és a Sátán között megy végbe. Ide sokkal inkább a túsul ejtett ember kiszabadításának képe illik, mintsem valami vásári esemény (Lk 11,21-22).

A fentiekből látható, hogy hermeneutikai rövidzárlat következhet be akkor, ha az Újszövetség egyetlen metaforájára építjük fel a megváltásról szóló tanítást. A Káté bizonyára azért tudja komplementáris szemlélettel kezelni ezeket a kérdéseket, mert a jogi szemlélet dominanciája ellenére, a reformátori megigazulástan szélesebb perspektívájában áll. A „nekünk tulajdonított igazság” (*imputativa iustitia*, 60. k.-f.) terminológiája még hiányzott a középkori gondolkodásból. Isten igazságossága elsősorban nem az Ő tulajdonsága, hanem sokkal inkább ajándék, amely az istentelent igaznak nyilvánítja a Krisztus kereszttáldozatáért.⁹ A lutheri *theologia crucis* a Káté minden krisztológiai és szotériológiai válaszában is az alaphangját képezi. Találón jellemezte a Káté szellemiségét Richard már a múlt század elején: „Harmóniában van benne Luther személyessége és bensősége, Melancton világossága, Zwingli egyszerűsége és Kálvin tüze.”¹⁰ A bensőséges személyesség megnyilvánul abban is, hogy a Káté nem azt kérdezi, hogy micsoda a megigazulás, hanem hogy (te) „*mimódon igazulsz meg Isten előtt*”? A definíció-szerű világosság és egyszerűség leginkább a Krisztus születésére, halálára, feltámadására és mennybemenetelére vonatkozó feleleteknél tűnik ki.¹¹ Akár logikai versenyfeladatként is kitűzhetnénk, hogy ki tudna ennél tömörebb és világosabb válaszokat adni. Az ilyen próbálkozás alighanem kudarcra végződne. A kálvini tűz végig érezhető csöndes izzásán túl több ponton mutatkozik meg teológiájának közvetlen hatása is.

A 47-48. kérdésekben kifejezetten jelen van az ún. *extra etiam calvinisticum* tanítása is. Kálvin, a Kalkedoni Hitvallásban (451) két állítást is hangsúlyossá tett: Krisztus isteni és emberi természete „*összelegyítetlenül*” (*inconfuse*) van jelen, és hogy a természetek megtartják a maguk tulajdonságait. Kálvin ezt úgy értelmezi, hogy az inkarnációban „*Isten Fia csodálatosan szállt le az égből, anélkül azonban, hogy az eget elhagyta volna.*” Isteni természete tehát nem volt bezárva a „*földi testnek szűk bőrtönébe*”, hanem isteni módon azon kívül is létezett.¹² Amennyiben tehát nem elegyítjük össze a két természetet, a földi test korlátait éppúgy figyelembe kell vennünk, mint azt a tényt, hogy a Fiút, a Szentháromság második személyeként ezeken a korlátokon kívül is el kell gondolnunk. Az inkarnáció nem változtatott az isteni természetben.¹³ Kálvin ellenfelei a két természet *szétválaszthatatlanságát* (*inseparabiliter*) hangsúlyozták, amelyből a tulajdonságok egymásba áramlása (*communicatio idiomatum*) is következik. Kálvin ezt az egyházatyák által is használt kifejezést nem uta-

sítja el mindenestül, de olyan beszédmódnak tekinti, amely a személyi egységre vonatkozik, nem pedig a két természet keveredésére. „A két különböző természet egymással egyesülve alkotja” Krisztus személyét. Ezért Krisztus földi életében és cselekedeteiben egyaránt találunk olyan tulajdonságokat, amelyeket emberi természetére kell vonatkoztatnunk, de olyanokat is, amelyek kizárólag isteni természetéhez tartoznak. „A két természetnek erről a Krisztusban való egyesüléséről olyan határozottan szól a Szentírás, hogy néha össze is cseréli a két természetet. A régiek ezt a beszédalakzatot ’a tulajdonságok közlésének’ (communicatio idiomatumnak) nevezték.”¹⁴ Bizonyára találó az a megállapítás, hogy Kálvin a szinoptikus krisztológiát követi, ahol Krisztus személyében és tetteiben csakugyan elválaszthatatlanul hatják át egymást az isteni és emberi természet tulajdonságai. Ő tehát a kalcedóni nyelvezetet a Biblia felől, és nem a filozófia felől értelmezte.¹⁵

Kálvin magyarázatának félreértéséből adódott tehát az a vád, hogy ő szétválasztja a két természetet. Erre a vádra válaszol a mennybemenetel kapcsán a 48. Káté kérdés-felelet is: „*Nem válik-e el ily módon egymástól a Krisztusban való két természet, ha az emberi természet nincs mindenütt ott, ahol az isteni természet ott van?* – Semmiképpen nem, mert az isteni természet megfoghatatlan és mindenütt jelenvaló lévén, ebből szükségképpen következik, hogy magára öltött emberi természetén kívül is létezik, de ugyanakkor abban magában is benne van és vele személy szerint egyesülve marad.” Ez a definíció már szükségszerűen inkább Kálvin absztrakt kalcedóni reflexióját tükrözi, mint a gyakorlatias szinoptikus krisztológiát.

Nyilvánvaló, hogy a kettős természet újraértelmezésének háttérében az úrvacsora-viták állnak: milyen értelemben beszélhetünk Krisztus testéről és vérééről az úrvacsorában. A Káté itt is Kálvin magyarázatához áll közel, aki úgy próbálta Luther és Zwingli helyes törekvését érvényesíteni, hogy hibáikat kiküszöbölje. Kálvin látja, hogy mindketten elutasítják az átlényegülés tanát és az úrvacsora áldozati jellegét, de Luthernél azt érzékeli, hogy a testté létel analógiájára mintha a „kenyérre létel”-ről beszélne, Zwinglinél viszont elutasítja, hogy a sákramentumból nem hagyott meg mást, „mint a mezítelen és üres beszédmódot.” Pedig az úrvacsorában Lelke által valósággal jelen van Krisztus, és önmagában részesít minket.¹⁶ Hogy a Káté szerint is valóságos lelki tápláltság az úrvacsora, azt már a 76. kérdés megfogalmazása is mutatja: „*Mit jelent Krisztus megfeszített testét enni és kiontott vérének inni?*” Nemcsak emlékezés, látható és fizikailag is megpecsételt bizonyosság Krisztus keresztdőzete és bűneink bocsánata felől (75. k.-f.), hanem valóságos evése és ivása Krisztus testének és vérének. Ez ugyanakkor olyan átváltozást hoz létre, amely velünk és bennünk történik: „*egyre jobban egyesülünk az Ő drágalatos testével, ... (így) testéből való test és csontjaiból való csont vagyunk*” (76. k.-f.). Ez az *unio mystica cum Christo* valójában a Krisztus-test, az egyház valóságát teremti meg. Kálvin és a Káté írói itt jó egezetikai érzékkel fedezték fel, hogy az 1Kor 11,23-29 szereztetési igéiben a „test” (*szóma*) szó kettős jelentéssel szerepel: egyrészt Krisztus megfeszített testét jelenti (24. és 27.versek), másrészt viszont utalhat a gyülekezetre is (29.v).¹⁷ A Krisztussal való titokzatos közösség egyben az Ő testével való közösség is. Itt tehát nem valami egyéni misztikus egyesülésről van szó a mennyben lévő Krisztussal, hanem az Ő földi testén keresztül vagyunk egyek vele, mint az egyház Fejével. Ezt fejezi ki az úrvacsorai énekünk sora is: „*testét midőn hittel esszük,*

magunk Ő testévé tesszük".¹⁸ A *szóma* ugyanakkor mindkét vonatkozásban a jel-szerű testre utal a *széma* (*szémeion*) gyökkel rokonságban. A *corpus*, mint ennek latin megfelelője, már korántsem hordozza ezt az árnyalt jelentést, és a latin nyelv bizonyosan teherként is nehezedett az úrvacsoravitákra. A test (*szóma*) és a testi jelenlét jelentés udvara egészen más a görög szóban, mint a latinban, arról nem is szólva, hogy még ez sem az a nyelv, amelyen a szereztetési igék eredetileg elhangzottak. Jézus arám nyelven elhangzott igéi¹⁹ nyelvi logikájuk szerint is igen távol állnak attól a „*hoc est*” formulától, amelynek igei állítmányára Luther oly nagy hangsúlyt helyezett a marburgi kollokviumon.

Jellemző a Kátéra a több szempontú válasz, amelyre a „*nemcsak...hanem is*” mondatszerkezet gyakorisága mutat rá. Így van ez az úrvacsora esetében is. A 78. k.-f.-ben Zwingli értelmezéséhez egészen közel áll, amikor azt mondja, hogy a kenyeret a „*a sákramentumi kifejezőmód szerint Krisztus testének nevezzük*”. De mégsem csak pusztá elnevezésről van szó, mivel a kálvini *duplex manducatio* (két-féle étkezés) módján, Krisztus „*az én lelkemet a maga megtöretett testével és kiontott vérével olyan bizonyosan táplálja az örökéletre...*”, amilyen bizonyosan testi számmal veszem magamhoz a kenyeret és a bort (75. k.-f). Ezzel együtt történik a mi egyesülésünk (unio) Krisztussal és az Ő testével (76. k.-f). A Káté anélkül adja a legteljesebb reformátori úrvacsora-értelmezést, hogy ennek módját kezdené magyarázni. Nem a „*hogyan?*” a lényeges, hanem a „*mit jelent?*” mindez. A jelentésben a Káté hermeneutikai nézőpontja domborodik ki. A sákramentumi „jelnek” üzenete van, éppúgy, mint a hirdetett Igének. A kettő együtt és egymás mellé rendelt kegyelmi eszköz: az egyik által Isten a hitet felébreszti, a másik által megerősíti (65. k.-f). Egyik sem az egyház kezében eszköz, hanem a Szentlélek Istenében, akitől egyedül származik a hit. Éppen ezért az egyház egyiket sem kezelheti önkényesen és rendelheti egymás alá, vagy fölé.

A „*mit jelent?*”, *mi haszna számomra?* kérdésekkel a Káté a Szentírás értelmezéséhez kívánt hermeneutikai vezérfonalat adni. Felhasználta és ötvözte a korabeli reformátori bibliamagyarázói nézőpontokat, de a katechizmusi kérdés-felelet formával ösztönözte is a későbbi magyarázókat, hogy a maguk korának kérdéseit is bátran fogalmazzák meg. Nem azért, mintha a Szentírás a mi kérdéseinkre adott válaszok gyűjteménye lenne, hanem inkább azért, hogy az Írásból vett kérdésekkel foglalkozva kapcsolódjunk be abba a párbeszédbe, amelyen keresztül Isten akar bennünket megszólítani és válaszadásra bírni. A kátémagyarázatok gazdag irodalma ugyanakkor már azt is tükrözi, hogy magának a Káténak a szövege is a folyamatos értelmezés tárgyává vált. A kátémagyarázatos irodalom pedig magán hordozza azokat az irányzatos teológiai változásokat is, amelyeken a református teológia keresztülment a 16. század óta.

Ákárcsak a magyar Káté-magyarázatok történetében is azt látjuk, hogy a hitvallás eredeti személyessége a protestáns ortodoxiában hamarosan eltolódott abba az irányba, hogy mit kell tudnunk az igaz hitről. Ezért már az első ismert magyar nyelvű kátémagyarázat is, Keresszegi Herman István tollából 1640-ben, arról tanúskodik, hogy a Káté a felekezeti polémia fegyverévé vált a katolikusok és lutheránusok ellen.²⁰ Találkozunk olyan kísérlettel is, hogy pl. a 20. kérdés kapcsán még az elvetetés tana is belekerülhetett a Káté „szövegébe”, pedig tudvalévő, hogy ez is kima-

radt belőle, és a predestinációra csak pozitív utalást találunk pl. az 1. kérdés-feleletben.²¹ A puritán, a coccejánus és kartéziánus szerzők magyarázatai szintén tovább lépnek a Káté eredeti gondolatmenetéhez képest, és a saját nézeteik igazolását fedezik fel benne.²² Természetesen már az értelmezéstörténeten kívül esőnek kell tekintenünk azokat a cenzúra által megcsönkített, vagy más szempontok alapján meghamisított Káté-kiadásokat, amelyek idegen érdekek szerint értelmezték mondanivalóját.

A Káténak, mint református hitvallásnak, mint *norma normatá*-nak a hermeneutikai szerepét azonban érintenünk kell. Bár a református család számos egyházában hivatalosan elfogadott hitvallás, mégsem beszélhetünk olyan egyetemes hitvallási tekintélyéről, mint amilyen pl. a lutheránus egyházakon belül az Ágostai Hitvallásnak, vagy Luther Kátéinak van. Magyarországon már az 1619-es Sóki Zsinat hitvallásnak nyilvánította (ugyanazon évben, amikor a holland reformátusok a Dordrehti Zsinaton az „egység hármasságáról” döntöttek, amelynek egyike a Káté), bár az egyetemesebb elfogadás dátumaként az 1646-os Szatmárnémeti Zsinatot szokás megjelölni.²³ A hivatalos elfogadások viszonylagos megkésetttségét a korabeli történelmi viszonyokkal lehet magyarázni, de a dátumoknál fontosabb, hogy a Káté tekintélye és népszerűsége jóval megelőzte ezeket.²⁴

Kettős funkciójából – hitvallási és katechetikai használatából – adódott, hogy eleve nem törekedett arra, hogy minden felvetődő hitvallási kérdést magába foglaljon. Voltak olyan rövidített kiadásai, amelyek kifejezetten a tanítás legfontosabb elemeire szorítottak, míg a 129 kérdésből is kimaradtak fontos dogmatikai és egyházszervezeti témák. Ezeket a magyarázó írások más forrásokból kiegészítve tárgyalták. Mint említettük, a Sola Scriptura kérdése csak indirekt formában kerül elő, és pl. a kanonikus Szentírás könyveinek felsorolása nemcsak a Kátéból, de másik hitvallásunkból, a II. Helvét Hitvallásból is hiányzik. (Ott is csak utalás van a kanonikus és az apokrif könyvekre.) Mégsem mondhatjuk, hogy ez a hitvallási „deficit” bármilyen problémát okozott volna egyházi életünkben. Pedig Károli Gáspár fordításában a LXX kánonja szerint szerepelnek az apokrif könyvek is a Vizsolyi Bibliában. Mégsem történt meg, hogy református szószéken egy lelkipásztor a Judit könyvéből választott volna textust, vagy valamelyik dogmatikai tételhez ezekből keresett volna igazolást. A hitvallások implicit kiegészítése megtörtént egyrészt a teológiai oktatásban, másrészt más református hitvallások felhasználásával.²⁵ Minden bizonnyal pedagógiai okai is lehetnek bizonyos témák mellőzésének: nem a lelkipásztorok és az egyház tanítói számára készült vezérfonalnak szánták, hanem a gyülekezeti tagok (gyermek) számára szolgált bevezetésül a Szentírás értelmezéséhez.²⁶

Az előbbieken már utaltunk arra, hogy a református családban számos hitvallás keletkezett már a 16–17. században, de amint Eberhard Busch találóan állapítja meg: „az egész világon érvényes református hitvallás megfogalmazására mindeddig nem került sor”.²⁷ Következik ez abból is, ahogyan a reformátusok saját konfesszióikra tekintettek. Itt már a hitvallás fogalmának egy sajátos hermeneutikai értelmezéséhez érkeztünk. Ennek egyik vonása, hogy a reformátusok igyekeztek jobban megőrizni a hitvallás (homologia-confessio) cselekvő, igei jellegét, mint annak írásba rögzített és kötelező szabályzattá vált formáját. Itt maga a hitvallási helyzet (kényszer – status confessionis) áll az értelmezés előterében.²⁸ Némi túlzással ezt hitvallási relativizmusnak is szokták nevezni, hiszen a keletkezési körülmények és sürgető kérdések

koronként változhatnak. Ha eltekintünk a relativizmus pejoratív értelmétől, akkor ez nem jelent mást, mint hogy Isten úton járó népeként fenntartotta a „jobbra taníttatás” lehetőségét és nyitottságát. A református gondolkozásnak ez a szabadsága magyarázza, hogy a 20. században több hitvallás jött létre ezekben az egyházakban, mint a 16. században.²⁹ A sokféle nemzeti hitvallás létrejötte azonban mégsem mond ellent annak az igénynek, hogy a hitvallás akkor is az *egy, szent, egyetemes (katolikus) és apostoli* egyház nevében és közösségében kell, hogy szóljon, ha azt csupán valamely része az idő és a tér egy pontján vallotta meg.³⁰

A Káté – amint már utaltunk rá – azért is maradhatott fenn az idő rostáján, mert igyekezett megfelelni ennek az egyetemességnek, és viszonylag kevés olyan korhoz kötött vonása van, amely csak a 16. századi viszonyokra vonatkozott. Ahol leginkább érezzük, hogy kiegészítésre szorul, azok az etikai témák, amelyek a 104-113. kérdésekben a II. kőtábla parancsolataira vonatkoznak. Itt már számos olyan bio- és gazdaságtikai, ökológiai kérdés vetődik fel, amelyekre a 16. században nem is gondolhattak. A „*mit tilt meg Isten?*” és a „*mit parancsol meg Isten?*” kettős értelmezési szempontja egyenesen fel is szabadít arra, hogy a mi korunk kérdéseivel bővítsük, ha nem is magát a szöveget, de a magyarázatok sorát.

Hasonló módon kiegészítésre szorul ma már az az egyoldalú jogi nyelvezet is, amely a Káté krisztológiáját és megigazulástanát jellemzi. Isten igazságának beszédmódját megőrizve kell azt kiegészítenünk a Szentírás egyéb szimbólumának értelmezésével.³¹ Az igazság fogalma sajnos, nemcsak az európai igazságszolgáltatás szokincsből kezd kikopni, hanem némely teológiai irányzat is szeretné kihagyni a bűnért való helyettes elégtétel tanítását a szótériológiából. Itt azzal a félreértéssel találkozunk, amely két újszövetségi fogalom – a *dikaioszüné* és *katallagé* – jelentését összekeveri, mondván, hogy Krisztus áldozata nem Isten igazságának, hanem az ember Istennel való megbékéltetésének szól.³² A Káté kétségtelenül csak az isteni oldalt hangsúlyozza, noha a 2Kor 5,19-20 értelmében valóban lehetséges és fontos ennek az emberi aspektusáról is beszélni. A „megbékéltetés Igéje” valójában a békétlen embert szeretné a kiengesztelődött Istenhez vezetni.³³

A Káté egy másik korhoz kötött vonása a sákramentumok körüli polémia. Az újrakeresztelő mozgalmakkal szemben egyrészt a kálvini szövetségteológiai érvekkel védi a gyermekkeresztiséget (74. k.-f.), másrészt, a megmosatás képének kizárólagos hangsúlyozásával (69.; 72. k.-f.) mellőzi a Krisztussal együtt meghalás és feltámadás páli szimbolikáját.³⁴ Ma ennek kapcsán nem annyira a keresztség újrártelmzésének kérdése vetődik fel, hanem inkább annak az új egyházi és társadalmi helyzetnek az elemzése, amelyben a „hitetlenek gyermekeitől való megkülönböztetés” nem ugyanazt jelenti, mint a 16. században. A keresztyén társadalom közegében egyértelműnek tűnt, hogy itt a nemkeresztyén vallásokhoz tartozókról van szó. A „*meg kell-e keresztelni?*” kérdés ma inkább úgy vetődik fel, hogy meg szabad-e keresztelni minden olyan gyermeket, akinek a szülei ezt kérik. A 74. kérdés mai hermeneutikája bizonyára csak a missziói és katechetikai parancs összefüggésében (Mt 28, 18-20) lehet releváns. Mikor tölti be egyházunk inkább a missziói parancsot, ha a belépéshez túl magasra teszi a küszöböt, vagy ha igyekszik a tanítás szolgálatát még nagyobb hűséggel végezni? Erre a kérdésre aligha lehet szövegek szó szerinti citálásával válaszolni. Az egyéni önkényes válaszokkal szemben azonban csak az egyház

közös, hitvallásos útkeresése lehet a megoldás, amely segít a gyülekezeteknek, lelkipásztoroknak és a családoknak a Szentírás értelme szerinti felelős döntésben.

Még élesebben vetődik fel a másik sákramentummal, az úrvacsorával kapcsolatos kérdések mai értelmezése. Említettük, hogy ezek apologetikus és polémikus szituációban születtek. A Zwingli és Luther által képviselt irányzatokkal szemben semiféle bántó, vagy éles hangot nem használ, míg a 80. kérdésben az anatómia kemény és harcos hangján szólal meg, amely „kirívóan elüt a Káténak általános hangjától.”³⁵ Az elsőt a megegyezés reménye és a párbeszéd lehetősége motiválja, a csupán a második kiadásban megjelenő 80. pedig elhatárolódó válasz a Tridenti Zsinat anatómiáira. Miután ez a kérdés kifejezetten a mise és az úrvacsora különbségre kérdez, nyilvánvaló, hogy itt az úrvacsorának egy negatív meghatározásával találkozunk: mi nem, és miben tér el az úrvacsora a római katolikus misétől. A kérdésnek az adná a mai relevanciáját, ha ezt az intercommunio vitájában tenné fel a két tárgyaló fél. Miután nem ebben az összefüggésben vetődik fel a probléma, a józan értelmezési kérdés a mi oldalunkon csak úgy hangozhat, hogy 450 év távolából csakugyan a mi tisztünk-e, hogy a római katolikus mise (és ezzel együtt több száz keresztény/keresztényen felekezet úrvacsorája) mibenlétével foglalkozunk, miközben saját úrvacsorai gyakorlatunkban számos fájó anomália van.

Ha pedig ennek a történeti okokból indokoltan megfogalmazott kérdésnek a saját, mai hitvallásunkon belüli jelentését kívánjuk értelmezni, akkor az alábbi szempontok szerint kell eljárunk:

Ha a leggyakorlatiasabb oldalról közelítjük meg a kérdést, a *kárhozatos bálványimádás* minősítés elsősorban nem a két egyház közti ökumenikus kapcsolat problémája, hanem több ezer vegyes házasságban/családban élő testvérünk és több százezer honfitársunk sérelme. Még ha a hit szabálya (*analogia/regula fidei*) szerint helyes lenne is ez a minősítés, a szeretet szabálya (*regula charitatis*) ellen súlyosan vét. Az a hermeneutika, amely csak az igazságot keresi, de nem szeretetben,³⁶ nem lehet alkalmas a Szentírás értelmezésére. (Egyébként még az a régi, falusi piaci szabály is figyelmeztetés lehet, hogy a saját portékánkat szabad dicsérni, a másokét ócsárolni tilos. A 16–17. század hitvitáiban ez a szabály nem érvényesült, de ez nem ok arra, hogy párbeszédünk stílusa legalább erre a piaci szintre fel ne emelkedjen.)

A 16. századi vita háttérben látnunk kell azt a nyelvi és filozófiai küzdelmet, amelyet Krisztus valóságos jelenlétének misztériumáért valamennyi tábor folytatott. Azt ugyanis mindenki vallotta, hogy Krisztus teste „valóságos étel” és „vére valóságos ital” (Jn 6,55), ennek értelmezését azonban más és más eszközökkel végezték. A kora középkortól kezdve az úrvacsoravítáknak a színhelye a nyugati (latin nyelvű) teológia volt. Már hét évszázaddal a reformáció előtt elkezdődött egy értelmezési küzdelem, amely az ágostoni spirituális hagyomány és egy olyan felfogás között zajlott, amelyet leegyszerűsítve így foglalhatunk össze: az emberré létel és a keresztáldozat ismétlődik meg a misében.³⁷ Ehhez a csaknem materiális analógiához képest már óriási lépés volt az arisztotelészi *substantia* és *accidens* (transsubstantiatio) magyarázata, amely csak a kenyér és bor szubsztanciájának átváltozásáról beszélt, miközben a kenyér és a bor formája nem változik. Erről az előrelépésről maga Ratzinger bíboros (később XVI. Benedek) így beszél: „Az egyház a lényeg szóval éppen azt a naiv felfogást szüntette meg, amely a foghatóhoz és mérhetőhöz tartja

magát. A 12. században éppen az a veszély fenyegetett, hogy az eucharisztia titka mintegy kettéhasad két csoport között. ... Egyeseket teljesen eltöltött a gondolat: Jézus valósággal itt van. De számukra a valóság csak testi jellegű volt. Következésképpen erre a mondatra lyukadtak ki: Az eucharishtiában az Úr testét (húsát) rágjuk. Ezzel azonban gonosz tévedés áldozatául estek. Mert Jézus feltámadt. Nem emberi húst rágunk a szentáldozásban, mintha emberevők lennénk. Ezért mások jogosan ellenük szegültek ... az eucharisztia csak jelenti a testet, de nem maga a test. Az egyház ebben a vitában úgy segített magán, hogy elmélyítette a 'valóság' fogalmát. Nehéz küzdelem árán eljutott a felismerésre: nemcsak az valóságos, amit mérni lehet. ... Itt azonban...Krisztus találkozik velünk..."³⁸ A mai értelmezésből is kitűnik, hogy a reformátorok úrvacsoratanában a középkori egyház annak a vitának a meglevenedését látta, amely már egyszer a IV. Lateráni Zsinaton (1215) a transsubstantiatio dogmájával lezárulni látszott. Az arisztotelészi gondolkodásmód azonban éppen az ő térmennyiségi és térfogati értelmezése miatt bizonyult logikai csapdának.³⁹ Kálvin azáltal, hogy a filozófiai magyarázatoktól eltávolodva a Szentlélek általi jelenlétről beszél, egyben közelebb is került a modern elméleti fizika dinamikus térképzetéhez és „tér-idő” felfogásához.⁴⁰

Másfelől azonban az is látható, hogy a római katolikus értelmezés is elmozdult abba az irányba, hogy a szómatikus jelenlétén Krisztus személyes jelenlétét értse. „Amiben itt részesülünk, az *nem egy darabka test, nem tárgy, hanem Ő maga, a Feltámadott; személyében közli magát velünk a keresztet megjárt szeretetével*” – mondja Ratzinger az idézett elmélkedésében. Ha a dogmatika túl akar lépni a „*hogyan van jelen?*” kérdés feszegetésén, akkor a közös nevező sokkal inkább az lehet, hogy ki az, aki közli önmagát az úrvacsorában. Vagyis az a személyi egység (*henosis*), amit Kálvin is hangsúlyozott Krisztus kettős természete mellett.

Tudomásunk szerint a 80. kérdésről mindaddig az amerikai Keresztyén Református Egyház és az ottani Római Katolikus Püspökkari Konferencia vegyes bizottsága folytatott teológiai párbeszédet. Az 1998-2004 között lefolyt dialógus több olyan kérdést tisztázott, amely szerint pl. a Káté pontatlanul hivatkozik a római katolikus tanításra, különösen annak mai megfogalmazásaira.⁴¹ A római katolikus fél tévesnek ítéli a Káté azon mondatát, hogy „a mise megtagadása Jézus Krisztus egyetlen áldozatának és szenvedésének”. A hivatalos római katolikus tanítás megerősíti, „hogy Krisztus végső, elégséges és megismételhetetlen áldozatot mutatott be a kereszten,” a mise ezt csupán reprezentatív módon ismétli meg a liturgiában. Ugyancsak tisztázni kívánták, hogy nem az elemeket imádják, hanem a mennyben lévő Krisztust, akinek jelenvalóságát hiszik a jegyekben.⁴² Tagadják továbbá azt az állítást, „hogy az élők és holtak bűnei nem bocsáttatnak meg Krisztus szenvedéséért”. Rámutatnak, hogy a Káté német kiadásában hivatkozott forrás, az ún. „Gratianus Dekrétum”, olyan szöveg, melyre utaltak ugyan a 16. században, de a hivatalos kánonnak nem része.⁴³ A „kárhuzatos bálványimádás” kifejezést pedig kölcsönösen elutasítva, a 16. századi hitviták stílusának tulajdonítják.

Egyik fél sem állította ugyanakkor, hogy ne lennének alapvető különbségek az úrvacsora értelmezésében. Az ökumenikus dialógusok eddigi tanulsága szerint legfeljebb a közös értelmezés felé mutató konvergencia megvallásáig jutottak el az egyházak (ld. Limai Dokumentum). Legnagyobb hasznuk egymás terminológiájának

pontosabb megértésében van. Különben a felekezeti dogmatikák nem létező fantom képek elleni szélmalomharcok maradnak. Amint a Limai Dokumentum mutatja, az igazi közbevetetés nem is az úrvacsora értelmezésében van, hanem az egyháztanban és a papi szolgálát (apostolica successio) eltérő felfogásában.

A Káté új fordításának és kiadásának kérdésében tehát nem egy leegyszerűsített szöveg módosításról van csupán szó, hanem egy esetleges teológiai párbeszéd újraindulásáról, amely a különbségek tiszteletben tartásával képes megmutatni, hogy Krisztusnak csupán egyetlen asztala van, amelyhez mindnyájan hivatalosak vagyunk. A kívülről érkező Krisztus hangjának meghallásától és ajtónyitásától függ, hogy Vele vacsorálunk-e, vagy pedig „ki-ki a maga vacsoráját veszi elő” (Jel 3,20; 1Kor 11,20-21).

A 450 éves Heidelbergi Káté megtanít a kérdéses hermeneutikájára. Merjünk kérdéseket feltenni hitünk tartalma felől, és merjük kérdezni egymást, mint akik tudják, hogy ebben az aionban „csak tükör által és homályosan látunk, és rész szerint van bennünk az ismeret”(1Kor 13,12). De Isten tökéletesen ismer bennünket: ismertek vagyunk (cogniti sumus), mert nem a magunkéi vagyunk. Ő szeretetben ismer minket, és mi is csak a szeretet hermeneutikájával ismerjük meg jobban Őt, és egymást.

JEGYZETEK

1. Nagy Barna, A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI. és XVII. században In: Dr. Bartha Tibor, *A Heidelbergi Káté Magyarországon*, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1965.47 (A továbbiakban: *A HK.Magyarországon*). – 2. i. m. 39. – 3. Szűcs Ferenc, Magyar református hitvallásaink, in: *THÉMA VII.*(2005) 1-2; 1-5. – 4. Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer*, Gondolat, Budapest, 1984. 136. – 5. Niesel Vilmos, *Kálvin teológiája*, (Ford. Dr. Nagy Barna), Debrecen, 1943. 112-113. – 6. 52., 57; 58. k.-f. – 7. 36;43;45;49;51. k.-f. – 8. Dr. Szűcs Ferenc, Anselmus 'satisfactio' tanának érvényessége és reinterpretációja, *Collegium Doctorum VII.* (2011) 113. – 9. Alister A. McGrath, *Iustitia Dei*, Cambridge UP, Cambridge, 1993. 7. – 10. Cf.G.W. Richard, *The Heidelberg Catechism, Historical and Doctrinal Studies*, Publication Board of the Reformed Church in US, Philadelphia, 1913.96. – 11. 35-46. k.-f. – 12. *Institutio II.*13.4. – 13. C.Werk, Spannung zwischen dem Göttlichen und dem Menschlichem, in: Herman J. Selderhuis(hrsg), *Calvin Handbuch*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2008. 258-259. – 14. *Institutio II.*14.1. – 15. Alexandre Ganoczy, *Ecclesia ministrans, Dienende Kirche und kirchlicher Diens bei Calvin*, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1968. 46. – 16. Eberhard Busch, *Istenismeret és emberség, Betekintés Kálvin teológiájába*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2009. 117-119. – 17. A „*mé diakrinón to szoma*” egyes számban már nem a kenyérré és borra vonatkozik, hanem a *szóma tou Christou-ra*. Christian Wolf, *Der erste Brief des Paulus an die Korinther*, II. EV. Berlin, 1982. 95. – 18. Ref. Énekeskönyv, 440.dicséret – 19. Joachim Jeremias, *Die Abendmahlsworte Jesu*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1960. 137; 150. – 20. Czeglédy Sándor, A Heidelbergi Káté magyarázatainak története 1791-ig, in: Dr. Bartha Tibor (szerk.) *A Heidelbergi Káté Magyarországon*, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1965. 134.; 137. (Tovább: *A HK. Magyarországon*)
21. i. m. 153. – 22. i. m. 1 60. – 23. Nagy Barna, A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI–XVII.században, in: *A HK Magyarországon*, 28. – 24. Tóth Endre: A Heidelbergi Káté története, in: *A Magyarországi Református Egyház hitvallásos irata*, Budapest, 1954. 10-13. – 25. A kánon kérdésében pl. v.ö. Westminsteri Hitvallás (1647) 1.2; 1.3. – 26. Nagy Barna, Néhány szó a Heidelbergi Káté méltatásához, in: *A Magyarországi Református Egyház Hitvallási iratai*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2006. 32. – 27. Eberhard Busch, *Református, Egy felekezet arculata*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2008. 28. – 28. Karlheinz Stoll, *Status confessionis*, Hannover, 1984. 24-25. – 29. Bush i. m. 28. – 30. Nagy Barna, Bevezetés a Második Helvét Hitvalláshoz, in: *A MRE Hitvallási iratai*, 87. – 31. Dr. Szűcs Ferenc, A Heidelbergi Káté időszzerű üzenete és korhoz kötött vonásai, in: Dr. Békési Sándor (szerk.) *Ostium in Coelo*, KRE HTK, Ráday Könyvesház, Budapest, 2006. 144. – 32. Christina Baxter,

The Cursed Beloved: A Reconsideration of the Penal Substitution, In: John Goldingay (ed) *Atonment Today*, London, 1995. 68-72. – 33. Bölcskei Gusztáv, Az igehirdetés időszerűsége, in: Hanula Gergely, *Logos és akóés, Az Ige megszólalása és megszólaltatása*, Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2012. 16. – 34. *Ostium in Coelo*, 146-147. – 35. Nagy Barma, A *MRE Hitvallási Iratai*, 39. – 36. Az Ef 4,15 szövegkörnyezete éppen a tévtanítókkal szembeni magatartásra fogalmazza meg ezt az aranyzábalnyt. – 37. Adolf von Harnack, *Dogmatörténet*, Szentendre, 1998. 207-209. – 38. Joseph Ratzinger, Krisztus valóságos jelenléte az oltáriszentségben, in: *Eucharisztikus emlékkönyv*, Prugg VI. Eisenstadt, 1988. 65-78 (<http://www.google...bv.47008514.d.bGE>) – 39. Lásd Kálvin úrvacsorata kérdésének szakszerű filozófiai és természettudományos magyarázatához Gaál Botond professzor tanulmányát in: *Kálvin ébresztése*, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, DRHE, Debrecen, 2010. 138-154. – 40. i. m. 152. – 41. A kiadott dokumentum, *Heidelberg Catechism Q. and A. 80 and the Roman Catholic Eucharist*, Christian Reformed Church in North America, 2004. – 42. i. m. 32. – 43. i. m. 26.

MARTIN FILITZ

A Heidelbergi Káté – a hit és élet könyve*

J.F.G. Goeters református tanár emlékére

I. Vélemények és előítéletek

A Heidelbergi Káté bizonyosan egyike a legeredményesebb könyveknek a világtörténelemben – de ez nem azt jelenti, hogy a legkedveltebb is.

A Heidelbergi Káté tankönyv; a tankönyvek pedig nem éppen kedveltek. A tankönyvek fontosak, de a diákok ezt igen nehezen látják be, legalábbis addig, amíg iskolába járnak. Csak később ismerik fel, hogy mi volt fontos a tankönyvekben, s hogy azok tudásukat, saját véleményalkotásukat a diákevektől kezdve közvetve vagy közvetlenül meghatározták. A hallei dóm gyülekezetében van egy kátéggyűjteményünk. Feltűnik közöttük egy olyan példány, amelyben az előadásoktól nem éppen elragadtatott diák a tanárát, August Langot lerajzolta. Ilyenek a diákok: amikor a tanár beszél, akkor rajzolgatnak, s megragadnak minden alkalmat, hogy figyelmüket másfelé fordítsák. Úgy tűnik, a karikatúrarajzolás sokkal érdekesebb, mint az életfontosságú dogmatikai témákról szóló előadást követni.

A Halléban karikatúrát rajzoló diák egyáltalán nem kivétel. A Heidelbergi Kátének egyébként is elég rossz a sajtója: ha egyáltalán említik a német szakirodalomban, akkor olyan könyvként, amely unalmas, kitart a dogmák mellett, melyek már elavultak, s egyébként is zavaró, sőt veszélyes arra a gyermeki lélekre nézve, amelyet még képezni kell.

A Káté kritikája sokat mondó, s természetesen a dogmák kritikáját is jelenti. A dogmák a természetes érzés ellen vannak – így a romantika. A dogmák az értelem ellen vannak – így a racionalizmus. Ha egyáltalán még lehetséges a vallás, akkor ez csak olyan vallás lehet, amely az értelem keretén belül marad, ill. a természetes érzéseknek megfelel. Schleiermacher páratlan módon tudta még e kettőt összekapcsolni: a vallás fogalma nála a vallás megvetői között a képzett emberekre vonatkozik, a dog-

* Elhangzott német nyelven a Református Egyházak konzultációján, Berekfürdő, 2012. október 7-11.

matikát pedig a történeti tudományok közé számítja. Így a dogmatika a jelen követelményeinek, az értelem és az érzés iránt egyaránt elkötelezett vallás és teológia követelményeinek nem felel meg többé: ezért van szükség a filozófiai teológiára.

Így keletkeztek tehát azok a szövegek, amelyek a régi kátékat helyettesíteni akarták. A Lippe-Detmoldi Hercegségben volt egy olyan „vezérfonal”, amelyet a szuperintendens, az új Rheinische Zeitung későbbi kiadója, Ferdinand Weehrt, ill. a forradalmár Georg Weehrt adott ki, amelyben a krisztológia messzemenőig a Názáreti Jézus példakép jellegére épült. A felvilágosodás következtében a halléi református dóm gyülekezetének énekeskönyvből kiiktatták az összes református zsoltárt, s helyette „értelmes énekeket” iktattak be. Másutt másfajta kísérletek voltak, hogy az „értelmes káté” kedvéért a meglévő kátét félretegyék, s ezzel a konfesszionális különbségeket a lutheránus és református gyülekezetek, de az összes többi felekezet között is felülműlják.

Az értelem tehát az általános egyetértés, az érzelem pedig a természetes forrás a vallás számára. Az értelem és a természetes érzés talaján állva minden keresztyén, sőt minden ember egyesülhet.

Ma már tudjuk, hogy ez a dogma nélküli ökumené megbukott; legkésőbb akkor, amikor a német kultúrprotestantizmus is. A pietista mozgalmak éppúgy e felvilágosult-liberális egyetértés ellen védekeztek, mint ahogy a lutheránusok és reformátusok (leginkább pedig a katolikusok) konfesszionális erőfeszítései. Ám e konzervatív irányzatok mégsem voltak gyümölcsözők, nem mutattak előre; csak az volt a szándékuk, hogy a régit – s így a hitvallásokat is – egyszerűen megismételjék. A cél pedig az, hogy ezeket az egyház és az emberek életébe beleszójuk – ez az út számukra nem volt járható.

Amikor pedig a verduni lövészárkokban és a jütlandi tengeri csatában megmutatkozott, hogy a kultúrprotestáns egyetértés nem alkalmas arra, hogy a világ alapja legyen, s határokon túl is a megértést munkálja, akkor egy új teológia, amely az emberi akaratot és Isten cselekedetét szétválasztotta, ismét fölvetette a régi kérdést: mi életedben és halálodban egyetlen vigasztalásod? A teológiának mindenekelőtt ezzel kell foglalkoznia! Ismét fontos lett megkérdezni: Uram, mit akarsz, hogy tegyek? – ahe-lyett, hogy az Isten kegyelmében az emberi erőfeszítések megkoronázását lássuk.

A *dialectica theologia* volt az, mindenekelőtt Barth Károly és társai, akik a Reformáció hitvallásait új összefüggésben újra megszólaltatták, de nem úgy, hogy fundamentalista módon újra idézgették volna, hanem írásmagyarázatként, amelynek fényében meg kell vizsgálnunk magunkat. A káté nem hallja meg válaszainkat, mégis megmutatja, milyen irányban kell keresnünk az élet és hit minket foglalkoztató kihívásaira a választ.

Ezzel pedig már egészen közel vagyunk a Reformáció korának kátéjához és más hitvallási irataihoz. Ezeknek maradandó értékük van: írásmagyarázat akartak lenni; értékük is csak ennyiben van. Jelentőségük abban áll, hogy kihívást intéznek a mindenkori jelen írásmagyarázatához. A kátékat ezzel a felszólítással kell olvasnunk: *tua res agitur!* Miután tanulmányoztad a Szentírást és a hitvallást, most rajtad a sor, hogy választ adj arra, megvalld azt, amit a XVI. században még bizonytalannal nem lehetett mondani, amit azonban ma, a XXI. században mondani kell!

II. Alapvető döntések

Alapvető döntés a Heidelbergi Kátében, hogy Krisztus életünkben és halálunkban egyetlen vigasztalásunk, Ő minden további ismeret mértéke és határa, a hit, remény és szeretet mindig Őrá vonatkozik.

Nem véletlen, hanem a szerzők szándéka, hogy a Heidelbergi Káté a hitvallás szövegét mindig jellegzetes bibliai idézetekkel bizonyítja. Meglehet, hogy későbbi generációk másként fogják olvasni a Bibliát. Aki azonban a Káténak ellentmondani akar, annak a Bibliát kell olvasnia. A bibliaolvasásban találkozunk a múlttal, de saját jelenünkkel is.

Krisztus minden teológia eleje és vége – e kijelentés közös a Heidelbergi Kátében és a Barmeni Nyilatkozatban (1934. május 29.). Közös pont ez minden más olyan hitvallással, amit azóta is nyomorúság idején megfogalmaztak.

Nem arról van tehát szó, hogy mit gondolunk Istenről, hanem arról, hogy Istennek hozzánk vezető útjáról elgondolkozzunk. Istennek népéhez, akit tulajdonául választott, és akihez hűséges: Izraelhez vezető útról van szó, annak az Embernek az útjáról van szó, aki olyan, mint Isten, de hozzánk jött, és olyan lett, mint egy közülünk.

Nem arról van szó, hogy Istenről objektív képet kell kapnunk, hogy tisztában kell lennünk Isten lényegének minden elágazásával és vonatkozásával, hanem arról van szó, hogy nekem kapcsolatomban legyen Istennel.

A Heidelbergi Káté alapvető döntése azonban krisztológiai és szotériológiai is – azaz nem beszélhetek úgy Istenről, hogy ugyanakkor Krisztusról is ne beszélnek, de éppúgy szólnom kell magamról is, nyomorúságomról, megváltásomról és háládatosságomról, ha Istenről beszélek.

A Reformáció katechizmusai (s ez érvényes Luther kátéira éppúgy, mint a református tradíció egyéb hitvallásaira) nem távolságtartó, objektív olvasmányok; részvételünket kívánják meg. Megbízhatóan ismételtető és megismételt részvételünket: az olvasó a hit megvallásának folyamatában részt kell vállaljon, s képes kell legyen arra, hogy saját hitvallását is megtalálja és kimondja.

Ezt mondhatjuk a hitvallásról szóló református tanításként: a hitvallás egy lezárt hitvalló tett, amelynek értelme és célja az, hogy a hit aktuális megvallásához vezessen. Hogy aztán a hit aktuális megvallása ismét elfogadott dokumentumot eredményez-e, az attól függ, hogy a mindenkori jelenben lesz-e olyan kihívás, amelyeket korábban nem láthattunk, s amely a keresztyén gyülekezetet nem indította arra, hogy egy újabb hitvallást fogalmazzon meg.

A Jézus Krisztus, Isten egy Igéje melletti hitvallás a hagyományban korábban nem volt annyira tartalma a hitvallásnak, s az sem, hogy Krisztus „minden bűnünk megbocsátásának ígérete, s ugyanolyan komolysággal Isten erőteljes igénye egész életünkre”, mint ahogy Barmen II mondta. A megigazulás és megszentelődés (talán Kálvin szellemében) még soha nem volt olyan szorosan egymás mellett meghatározva, de a gyülekezet sem, mint testvérek közössége – Barmen 1934 májusának aktuális alkalmán is túl messzemenőig hitvallásnak bizonyult. Ugyanezt mondhatjuk a Leuenbergi Konkordiáról, ami Barmen szükségszerű következménye volt, de a Belhar Hitvallásról is, amely a fajok megkülönböztetését lehetetlennek mondja a keresztyén egyházban.

A hitvallás tehát mindig az alapvető jelentőség és az aktuális relevancia feszültségében létezik.

III. Minden hitvallásnak ideje van

A történeti hitvallás nem ment föl senkit saját hitének megvallása alól. Másként mondva: a hitvallás elvezethet saját hitünk megvallásához, de soha nem helyettesítheti azt. A hit megvallása a hit ősi formája; egyszerű válasz arra kérdésre: *Kicsoda Jézus, a Krisztus? Számodra kicsoda Ő? Ki Ő a gyülekezet számára, a világ számára? Senki sem veheti el a „hitetlen” Tamástól a hitvallást: „Én Uram és én Istenem!”* (Jn 20,28). Senki sem ruházhatja át a hitvallást egy intézményre, legyen az teológiai kar vagy egyház.

A hit megvallása autentikus tett. Hosszú ideig eltart, amíg egy hitvallási irat idézéséből a hit konkrét megvallássá lesz. Egy bizonyos gyakorlottságra van ahhoz szükség, hogy a régies nyelv ne legyen akadály a tartalmi megfogalmazásnak. Türelemre is szükség van, hogy a hitvallási irat árnyoldalaival is megbarátkozzunk, s a „kárhozatos bálványimádás” (*vermaledeite Abgötterei = execranda idololatria*, HK 80. kérdés–felelet) megmaradhasson a szövegben, s azt magyarázzuk, ne pedig töröljük, mert az ökumenikus párbeszéd útjában áll. Hiszen azért lehetséges, hogy az, amit a 80. kérdés–felelet talán kevésbé diplomatikusan megfogalmazott, az nem csak a múltban tűnt veszélynek, hanem az istentisztelettel való visszaélés olyan veszély, amely minden nemzedék és minden hitvallás keresztyéneit fenyegeti. Aki a kegyelmet nyert bűnösök gyülekezetében él, az látja saját egyházának bűnterhes múltját is.

1. A könyv

A Heidelbergi Káté egy könyv, amelyet az 1563-as pfalzi egyházi renddel együtt adtak ki. Keletkezésében több ember is együttműködött, különböző mértékig. Latinul nyomtatták ki, ami ökumenikus távlatokat tett lehetővé, de németül is kiadták, mert elsősorban nem akadémikus gyülekezeti tagoknak szánták.

A Heidelbergi Káté egy könyv – és nem hivatalos dokumentum, amit különböző küldöttek írnak alá. A XVI. században könyvként volt értékes és elérhető, de ez az irat korát meghaladva is él és hat.

Egy szöveg recepciójának másik módja az adatbázis; így nem foglalja a helyet a könyvespolcon. A Heidelbergi Káté mintegy 205 KB terjedelmével alig terheli meg a winchestert, s az interneten gyorsan letölthetjük ezt az adatbázist. S hogy idézzünk egy kérdés–feleletet, nem is kell elolvasnunk: elég a „copy and paste” parancs – egy már disszertációkat is írnak!

Amennyire kényelmes lehet manapság a hitvallási irat szövegéhez a hozzáférés, annyira felszínes is lehet ez a mód. Éppoly felületes, mint azok a képes hírek, amelyeket mind aktuális híreként kapunk, vagy az e-mailek, amelyek a megfelelő levélformát is ritkán mutatják ma már.

Ha adatbázisként tekintünk a kátéra, akkor felszínesnek tűnhet mindez. A teológiai problémákat azonban nem tudjuk úgy elkerülni egy könyvben, mint a képernyőn. Heidelbergi Káté a számítógépen – igen, ez is lehetséges. Nekünk kell azonban gondoskodni arról, hogy a Káté megmaradjon könyvnek: nehezen olvasható, terjengős, kényelmetlen – de tartalmas. Csak az olcsó könyvek érthetők az olvasó számára az első pillantásra.

2. A kampány

Lassan elindul a kampány: ünnepeljük a Heidelbergi Kátét. Egy 450 éves könyvet ünnepelünk – ez fogja meghatározni a következő évet a maga történetével, tartalmával és kitekintésével. 2013-ban úgy ünnepeljük a Heidelbergi Kátét, mint ahogy 2009-ben Kálvint ünnepeltük. Ebben pedig lehetőségek vannak: hiszen még mindig érezzük a kitűnő Kálvin-kiállítás hatását, amit 2009 óta a halléi domban bemutatunk, s érezzük, amint az emberek megállnak a tárlók előtt, és elolvassák a szöveget.

Amennyire azonban a Kálvin év hosszan hat, éppúgy kérdést is intéz a teológusokhoz, gyülekezeti munkásokhoz: vajon Kálvin teológiája a mi teológiánkban, a mi igehirdetésünkben is látható? Bizonyjal jó képanyag áll rendelkezésre konfirmációs oktatásra vagy gyülekezeti munkára. Vajon azonban sikerül nem is annyira Kálvint magát, hanem inkább azokat a kérdéseket, amiket Kálvin intéz hozzánk, istentiszteleten, a gyülekezetben, lelkésztestületi gyűléseken és ökumenikus kapcsolatban érvényre juttatni?

A Heidelbergi Kátével kapcsolatban hasonló lehet a helyzet. Az lesz az igazi művészet, hogy általa fel tudjuk mutatni azt a széles perspektívát, ami benne rejlik, és amit gyülekezetnek és egyháznak egyaránt ma is kínál.

A Heidelbergi Káté melletti kampány 2012-ben nem végcélja erőfeszítéseinknek, hanem csak egy pontja annak az útnak, amelyen református gyülekezet és egyház, teológia és misszió, bizonyágtétel és szolgálat jár az egyesülésre vágó Európában.

3. A témák

3.1. Egy kapcsolat

„Jézus Krisztus a Szentírás róla szóló bizonyágtétele szerint Istennek az az egyetlen szava, akire hallgatni, akiben életünkben és halálunkban bízni kötelesek vagyunk” (Barmen I.) – ez a Barmeni Nyilatkozat első tétele, 1934. május 31. keltezéssel. Az egybecsengés, sőt a tartalmi megegyezés a Heidelbergi Káté első kérdés–feleletével félreismerhetetlen. A teológia első mondata, a keresztyén gyülekezet első hittétele az a vigasztalás, amit Jézus Krisztusban kapunk. Szigorúan véve azonban talán mégsem hittétel ez, hanem inkább egy sajátos kapcsolat bemutatása: egy életet megalapozó és életet fenntartó, sőt életet megmentő kapcsolatát. Ezt a legjobban megfogalmazott dogmatika sem pótolhatja. A hit egy bizonyos kapcsolat Krisztus és a mindenkori én között; itt pedig nem bizonyos tények elismeréséről van szó, hanem inkább egy „szívbeli bizodalomról” (21. kérdés–felelet). Tehát egy olyan kapcsolat ez, amit semmilyen más kapcsolat nem pótolhat, de tanítás, világnézet és erkölcs sem.

Ha jól látom, az egyház és a teológia jelenleg úgy akar társadalmi elismertségre szert tenni, hogy a világítótorony szerepét vállalja, kulturálisan, vallásosan, művészetben, zenében. Ezáltal felfigyelnek rá, s az egyház pótolhatatlanságát a társadalomban bizonyítják. A lényeg az, hogy megjelenjünk – mindegy, hogy hogyan és hol. A lényeg az, hogy a televízióban szerepeljünk – minél többször. A lényeg az, hogy a társadalom fő áramlatával együtt ússzunk, amennyire csak lehet. A Heidelbergi Káté témája Krisztus életet mentő kapcsolata a mindenkori énnel. Lehetőségünk van arra, hogy e kapcsolat pótolhatatlan jelentőségét fölfedezzük.

3.2. *Üdvös utalás az ember valóságára*

Ám a képzett kortársakat különösen is bőszíti a reformátori antropológiában és az a Biblia ítélete az ember bűnéről és halálra méltó voltáról. Lassanként azonban társadalmi szinten is érezzük, hogy az a jó az emberben, amit oly sokan hinni szeretnének, talán mégsem olyan biztos valami.

Mindig megdöbbenek, amikor Anna Frank, e kislány naplójának utolsó lapjaira írt mondatát olvasom: hiszek az emberben meglévő jóban. Mi lehet az a jó, ami ezt a tehetséges kislányt meggyilkolta a bergen-belseni táborban?

Éles ellentét van az Isten jóságába és irgalmasságába vetett hit és az emberben meglévő jó között. Istent a történelem során sokszor kegyetlennek és irgalmatlannak vélték megtapasztalni; de kinek és mit kell elhiggyünk, ha az ember is embertelennek mutatkozik meg: kegyetlennek és irgalmatlannak?

Az ember nyomorúságáról szóló mondat a Heidelbergi Káté antropológiájának alapvető kijelentése. Sem önmagát, sem a gyülekezetet nem hagyja tévedésben. Ugyanakkor mégsem ez a Heidelbergi Káté első mondata: az 1. kérdés–felelet megelőzi az emberi nyomorúságról szóló tételt, s annak világos határokat szab. Ez pedig teológiailag korrekt, ugyanakkor pedig zseniális! Az életünkben és halálunkban nekünk adatott vigasztalás mutatja meg, milyen mélységekbe vagyunk vettette, s az segít kitaranunk is. A kegyelem fényében látható csak a bűn mélysége, s csak a kegyelem múlhatja azt felül. S a kegyelem fényében látjuk meg azt is, hogy életünk megmentése nem a mi lehetőségünk, hanem annak a lehetősége és valósága, aki életben egyetlen vigasztalásom lehet.

Az emberi bűn mélységeinek megismerését a Krisztussal való, életet mentő kapcsolat megismerése által tudjuk szavakba önteni, nem pedig morális zászlóként lengetni magunk előtt.

3.3. *Látható, szent jelek és pecsétek*

A sákramentumok jelentik az egyik legnagyobb ökumenikus problémát. Isten igéjének hallgatása és a keresztség és úrvacsora ünneplése adja meg a keresztyén gyülekezet látható formáját. A gyülekezet Isten kiválasztásának világi alakja. A különböző egyházak mind másként helyezik el a súlypontokat a sákramentumok értelmezésében, s annyira kötik őket az intézményes egyházhoz, hogy a sákramentumok érvényességét is azok megfelelő kiszolgáltatásában (*administratio sacramentorum*, Ágostai Hitvallás VII) látják.

A Heidelbergi Káté egyik erőssége az, hogy az Ige és a sákramentum kapcsolatát a „látható jelek és pecsétek” (66. kérdés–felelet) által határozza meg. A sákramentumok Isten élő Igéje nélkül semmiek – azon Ige nélkül, aki a mélységbe taszított ember vigasza, s aki az Istennel való kapcsolatot állandóan megtagadó emberrel újra és újra felveszi a kapcsolatot.

A Heidelbergi Káté változatlanul üdvös különbséget tesz Isten és a világ között. Korunk szellemi és vallásos helyzetében úgy tűnik, néha ezt elfelejtik.

A Heidelbergi Káté segít nekünk, hogy az Ige és jel egymásra vonatkozása mellett boldogan kitarjunk az ökumenikus párbeszédben, s éppoly boldogan elutasítsunk minden olyan ezoterikus kísérletet, amely a jelet mint olyat akarja teológiailag túlértékelni.

3.4. A háládatosság szabadsághoz vezet

Már 500 éve tesznek erőfeszítéseket a Reformáció egyházai annak továbbadásáért, hogy nem a cselekedet ment meg minket, s Istenért mi nem tudunk tenni semmit, és azért sem tehetünk semmit, hogy kegyeit elnyerjük. Sőt azért is erőlködnek, hogy mindenki lássa: éppen az a kísérlet, hogy Istent emberi eszközökkel állítsuk saját oldalunkra – nos, éppen ez az, amit a Biblia *bűnnek* nevez.

Különösen rafinált formája a cselekedetek által való megigazulásnak, ha a hitet – ami a Heidelbergi Káté szerint „nem csak bizonyos ismeret, hanem szívbeli bizodalom” is (21. kérdés–felelet) – intellektuális vagy érzelmi teljesítménynek tartja, amely nélkül Isten jóindulatát nem nyerhetjük meg.

A Heidelbergi Káté teológiájának egyik erőssége, hogy a megszabadult ember cselekedetét a háládatosság fényébe állítja. A háládatosság mindig második cselekedés, tehát olyan cselekedet, ami egy megelőző tette épül. A háládatosság mégis olyan cselekedet, ami a mi felelősségünk. A hálás cselekedet megmarad Isten jóindulatának fényében, amely tévutakat is leleplez, a hamis ítéletnek ellene mond, és a szeretetlenséget is néven nevezi. Ebben a fényben Isten szövetségének parancsolatai nem bűnlajstromok, hanem a cselekvés lehetőségei Isten és emberek kapcsolatán.

Szinte cinikusnak tűnik (s ezt a zsidó teológusokkal való párbeszéd során tanultuk meg), ha Isten parancsolatait *a priori* teljesíthetetlennek tartjuk. Tény ugyan, hogy ismételten könnyűnek találhatunk Isten parancsolatainak kapcsolatán, mindig magunkat akarjuk a középpontba helyezni, s a felebarát számunkra gyakran csak eszköz a cél elérése érdekében. Isten szövetsége ezt nem változtatja meg, s Krisztus szeretetének velünk való kapcsolata nem oldja fel! Itt is érvényes, hogy Isten jósága minden reggel új,* s cselekedeteink (Istennek hála!) nem döntenek létünk felől.

A bűnös megigazulásának üzenete közös anyaga a reformátoroknak. A megigazulásból következő háládatosság pedig egyike azoknak az értékes perspektíváknak, amelyeket a Heidelbergi Káté tár fel. Az az egyház, amelyik ebben a háládatosságban, és ebből a háládatosságból él, valóban a szabadság egyháza. A szabadság egyháza foglalkozhat a világ átalakításával, mert Isten az élethez szükséges, az életet megmentő dolgokat már régen megtette.

Itt azonban mindent újra előlről kell kezdenünk. A háládatosság etikája éppúgy nem teológiai lerakat, mint a megigazulás üzenete, amit generációkon keresztül magunkkal cipelünk és az „örök igazságok” múzeumában helyezünk el. A háládatosságot gyakorolni kell. Szabadság nem létezik anélkül, hogy mindazzal foglalkoznánk, ami attól megfoszt. Ez a feladatunk – a gyülekezetben, az iskolában, a konfirmándusok oktatásában, s mindenütt, ahol a keresztyének cselekvéséről van szó a jelenlegi világban, s a következő nemzedékek világáért.

4. A hely

4.1. Az istentisztelet

A Heidelbergi Káténak több rendben is megvolt a helye, s ma is meg kell legyen: az istentiszteletnek kell része legyen. Már kezdetben ez volt egyik célja. Sok gyülekezetben a liturgia része a Káté felolvasása. Más gyülekezetek az 1. kérdés–feleletet

* Utalás Johannes Zwick énekére: „All Morgen ist ganz frisch und neu / des Herren Gnad und große Treu” – ford. megj.

közös hitvallásként mondják el (így pl. Magdeburg református gyülekezetében). A régi református tradícióban megvolt a kátémagyarázatos prédikációk szokása, vasárnap délután. Sok minden, ami a múltban lehetséges és értelmes volt, ma is újra fölfedezhető és fönnttartható.

A fontos az, hogy a Heidelbergi Kátét újra megismerje a gyülekezet. Fontos, hogy a gyülekezet lássa a nyelv szépségét – éppen azért, mert nem tűnik fel rögtön. Fontos továbbá, hogy a Heidelbergi Káté lelkészek számára döntő segítség legyen a prédikálásban – fontosabb, mint az interneten könnyen hozzáférhető prédikációk. A Káté ui. a bibliai szövegeket teológiai elhelyezését könnyíti meg, s a gondolatokat rendszeres módon köti a textusokhoz. Ha pedig a dogmatika a Biblia üzenetének rendje és összefoglalása, akkor a Heidelbergi Káté a szó legnemesebb értelmében dogmatikai segítségnyújtás a prédikációhoz.

4.2. Iskola és oktatás

A Heidelbergi Káté tankönyv: megragadható módon foglalja össze a Bibliát. A Heidelbergi Káté a teológiai orientálódás kerete, s nem tárgyalja, nem oldja meg az összes teológiai problémát, de áttekinthető formában elhelyezi a fontos kérdéseket. Nyelve úgy van megszerkesztve, hogy kívülről meg lehet tanulni. S megéri a tanuló fáradsága, megéri elgondolkozni azon, hogy hogyan ismertetjük meg diákjainkkal a Kátét, annak szépségét és világos teológiáját. Református gyülekezeteinkben az 1. kérdés–felelet éppúgy a kívülről megtanulandók közé kell tartozzon, mint a karácsonyi történet, a 23. zsoltár és az Úri imádság.

4.3. Műveltség

A Heidelbergi Káté a műveltség könyve. A felnőttképzés is az a hely, ahol szóhoz juthat az a kérdés is, hogy a bibliai szövegek és a keresztyén hit utóhatás már nem része az általános műveltségnek. Aki a Heidelbergi Kátét alaposan megismerte, annak van mondanivalója, amikor az egyház és a gyülekezet döntő kérdéseiről beszélnek. Csak föl kell fedoznünk jelentőségét. Mint mondtuk: a káté saját, felelőségteljes hitvallásra vezet.

4.4. Lelkigondozás

Csütörtök reggelenként szokott eljönni – rendszeres, már ha tud. Néha nem tud. 25 éves, egyházas, kegyes családból származik. „*Borderline*” – mondják az orvosok –, talán schizofrénia is. Nehezen derült ki, hogy gyermekkorában rosszul bántak vele. Mióta 20 éves, karját véresre vakarja, hogy elnyomja a feszültséget. Többször is megpróbált életének véget vetni.

Néha Istenről is beszélünk. Ekkor így szól: „Isten megfeledkezett rólam”. Nagy erőfeszítésbe kerül, hogy erről beszéljünk, s neki újra és újra mondjuk: „*nemcsak másoknak, hanem nekem is bűnbocsánatot, örök igazságot és üdvösséget ajándékoz Isten ingyen kegyelemből, egyedül Krisztus érdeméért*” (21. kérdés–felelet). Természetesen nem arról van szó, hogy a lelkigondozásban felmondjuk a Káté kérdéseit. Arról van szó, hogy a Káté lelkigondozó módjára vezessen minket, s a mindenkori helyzetben neki megfeleljünk.

5. Teológiai problémák

A Heidelbergi Káté 450 éves. Akkor írták, amikor még senki nem gondolt arra, hogy vége lehet az ember önmaga okozta kiskorúságának (I. Kant). Amikor 1563-ban a Káté Heidelbergben megjelent, a kommunikáció legfőbb eszközei a szöveg, az elbeszélés, a levél volt. Csak kevesek ismerhették Dürer és Cranach képeit – ma azonban mindenki ismeri őket, aki csak érdeklődik. A szavak hatása jóval nagyobb volt az akkori, kommunikációban szegény világban, mint a maiban, amelyet televízió, rádió, internet és a BILD hetilap határoz meg.

Senki sem vitatja, hogy nehéz annak a tartalomnak a közlése, amit 450 éve írtak le. Meg kell azonban kérdezzük, hogy nem éri-e meg vállalnunk ezt a fáradságot!

Vannak azonban tartalmi problémáink is a Heidelbergi Kátéval: beszélhetünk úgy Isten gondoskodásáról, ahogy a 27. kérdés–felelet teszi? Tényleg Canterbury Anselmus módján kell elmondanunk, hogyan mentette meg Jézus Krisztus az életünket? A 80. kérdés–feleletről már szoltunk; de vannak egyéb problémák is, amelyeket a teológiai szakirodalom bőségesen tárgyal.

Teológiai képzésünk során foglalkoznunk kellett alapvető hermeneutikai kérdésekkel is, és ezek a kérdések nem csak a bibliai szövegeket és a Biblia összefüggéseit érintik: a hitvallási iratok szövegére is vonatkoznak. A Heidelbergi Káté kérdés–feleletei mégis alkalmasak arra, hogy rajtuk keresztül végezzük munkánkat. Nem helyettesítik a Káté válaszai a mi válaszainkat, mégis olyan irányba terelhetik azokat, amely irányban helyes tovább gondolkozunk és kérdeznünk.

- A Heidelbergi Káté semmit sem mond a világ igazságosságának égető kérdéséről, a gazdag északról és a szegény délről. Mi mit mondunk?
- A Heidelbergi Káté semmit sem mond a fenyegető klímaváltozásról. Mi mit mondunk?
- A Heidelbergi Káté semmit sem mond a mindenütt újra kicsírázó rasszizmusról. Mi mit mondunk?
- A Heidelbergi Káté semmit sem mond a fegyverkezésről és a fegyverexportról. Mi mit mondunk?
- A Heidelbergi Káté semmit sem mond a vallások és felekezetek között egyre növekvő feszültségekről. Mi mit mondunk?
- A Heidelbergi Káté semmit sem mond arról, hogy hogyan kell viselkednünk az élet határain. Mi mit mondunk?
- A Heidelbergi Káté semmit sem mond arról, hogy az ember szabadságát mennyire fenyegeti a magáncélú és állami adatgyűjtés. Mi mit mondunk?

A hitvallás erejét nem akkor tapasztalhatjuk meg, ha egy templomi múzeum dogmatikai ékességeként mutogatjuk: a hitvallás ereje ott mutatkozik meg, ahol a jelen konfrontációi között is éles és konkrét tud maradni. Tanárom, Walter Kreck mondta: a hitvallás olyan, mint a gyufa. A jelen dörzspapírjához kell érintsük, s akkor gyullad meg, majd égni kezd. Ekkor fejt ki a Heidelbergi Káté (de más hitvallási irat is) szokásos konzervatív dogmatikai kijelentéseivel egyházi, politikai és lelkipozíói erejét. Addig azonban semmi sem történik, amíg távol tartjuk a Kátét a hit mindenkori megvallásától, a jelen „dörzspapírjától”.

6. Kitekintés

A Heidelbergi Káté nem egyházi receptkönyv, még kevésbé gyülekezeti csodakönyv. A Heidelbergi Káté a mi könyvünk: hasznos – de nem tévedhetetlen; régi – de nem elavult. Mint mondtam: a Heidelbergi Káté a mi gyülekezeteink könyve. Őseinktől örököltük, s méltó arra, hogy gyülekezeteinkben élve tartsuk és gyermekeinknek továbbadjuk.

123. K.: *Melyik a második kérdés?*

F.: „Jöjjön el a Te Országod”. Azaz: vezérelj minket úgy a Te Igéddel és Lelkeddel, hogy egyre jobban engedelmeskedjünk neked. Tartsd meg és növeljed a Te Anyaszentegyházadat. Pusztítsd el az ördög munkáit és minden ellened feltámadt hatalmat, minden gonosz tervekkel egyetemben, melyek a Te szent Beszéded ellen gondoltattak ki. Míglen eljövend a Te országod tökéletessége, amikor Te leszel mindenekben.

(Ford.: Karasszon István)

FERENCZ ÁRPÁD

A Heidelbergi Káté, mint mai erkölcsi ítéletalkotásunk alapja és zsinórmértéke?

A kissé furcsán hangzó cím egy olyan valós problémát takar, melyre a 21. század reformátusságának választ kell találnia. A kérdés sarkítottan megfogalmazva így hangzik: releváns-e, és ha igen, milyen mértékben a Heidelbergi Káté a mai reformátusság erkölcsi ítéletalkotási folyamatainak szintjén? Azaz, mennyiben befolyásolja mai erkölcsi ítéletalkotásunkat a reformáció idején keletkezett hitvallási iratunk. A kérdést már csak azért sem könnyű megválaszolni, mert a Káté a kelet-európai reformátusok kivételével nem hivatalos hitvallási irat (legalábbis Európában), s kutatása is meglehetősen sokat veszített intenzitásából az utóbbi évtizedekben. Kétségtelen tény, hogy a hitvallás születésének évfordulóján megjelentek és megjelennek olyan munkák, melyek a Kátéval foglalkoznak, de sajnálatos módon a tapasztalat azt mutatja, hogy ezek hatása nem átütő erejű. Mindemellett a Káté erkölcsi ítéletalkotási folyamatainkba való beépülését az is gátolja, hogy a hitvallási irat egy sereg kérdésre nem, vagy csak átvitt értelemben ad választ, melyek azonban a mai ember számára fontos és lényeges kérdések. Nem kívánok ezen a helyen abba a terméketlen vitába belefolyni, amely az új hitvallás szükségessége körül folyik, de kiemelem, hogy a Káté iránymutató értelemben ma is hasznos segítség lehet önmagát kereső világunk nagyon is bizonytalan emberei számára. A hitvallási iratot tanulmányozva már az első felületes áttekintés is világossá teszi, olyan irattal van dolgunk, amely irányt mutat, de ugyanakkor a feleket határait is kijelöli. Kétségtelen tény, hogy ez utóbbi szándék, mely elsősorban némely „teológiai üzemi balesetben” érhető tetten¹, de a közismert nyolcvanadik kérdés indulatos betoldásában is megfigyelhető, jelen van hitvallási iratunkban, de azt is látnunk kell, hogy ez nem annak meghatározó eleme.

Mindezek után teljes joggal merül fel a kérdés, beszélhetünk-e a Heidelbergi Káté etikájáról, mint olyanról, vagy pedig meg kell elégednünk e tekintetben néhány

nagyon is általános utalással. Amennyiben a Kátéra úgy tekintünk, mint „Jézus Krisztus Evangéliumának összefoglaló bemutatására”², nyilvánvaló, hogy ezen evangéliumnak egy bizonyos és jól meghatározott életforma felel meg. Ezen életforma megfelel a *dogma agendi* és *dogma credendi* összehangolásának, amint azt a reformátorok is világosan látták és tanították. Ebben az értelemben minden kétséget kizáróan beszélni kell azon erkölcsi irányvonalakról, vagy helyesebben tanítási irányokról, melyek a Kátéban benne foglaltatnak. A református alapokon álló teológia már a kezdetektől fontos szerepet szánt a dogmatika mellett az etikának is, s ezt a szándékot a Káté felépítésében is nyomon követhetjük. Ezen az alapon állva foglaltat állást a 20. század egyik legjelentősebb református teológusa azon „halott múlt” ellen, amely a „burzsoá-vallás és morál által felhígított keresztyénség” terméke, s mely ellenében a teológiának éppen saját ügyének jól felfogott érdekében fel kell emelnie szavát.³ Barth meglátása szerint csak az a teológia töltheti be megfelelő módon feladatát, amelyben a dogmatika és az etika egymásra épül. Ugyanakkor természetesen azt is látnunk kell, hogy a modern korban a két diszciplína olyan mértékben eltávolodott egymástól, hogy ilyen összetartozást ma már nem tudunk minden további nélkül kijelenteni. Barth meglátása szerint a két diszciplína egymáshoz tartozása és közelsége protestáns jellemző, ha nem éppen „a” protestáns jellemző. A kérdés azonban az, hogy megáll-e mindez a hitvallási iratok vonatkozásában is, jelesen: érvényes-e mindez a Heidelbergi Káté tanítására nézve is.

Nyilvánvaló, hogy szerzőinek szándéka szerint, s erre utal liturgikus szöveggént való beágyazása is a Pfalzi Rendtartásba, a Káté identitást, s ezzel természetesen cselekedeteket is formáló szándékkal született. Ha elfogadjuk a barthi megállapítást, mely szerint az egyház feladata a fentebb említett „burzsoá morál és vallás” elleni tiltakozás, melyben a múlt mindörökké halott múlt marad, a Káté használatának célja ma sem lehet más, mint keletkezésének idején: identitást-képző és cselekedeteket meghatározó erőként jelen lenni a református, hívő emberek életében. Ugyanakkor arról sem felejtkezhetünk meg, amit modern társadalmunk jellemzőjeként több renden is megállapítottak, hogy a hagyomány tradálása nullponthoz közelít. Mit lehet tenni ebben a helyzetben, s hogyan lehet érvényesíteni azt, amit a régi egyházi hitvallásokkal kapcsolatosan egy másik teológus így fogalmazott meg: „a régi egyházi hitvallások a halottak szavazati joga az élők egyházában”⁴. Ebben az összefüggésben református teológusokként különösen is figyelniünk kell a saját és sajátos hagyományaink és a jelen elvárásainak megfelelő módon való kiegyensúlyozására. Egy olyan teológia, amely erre nem képes, vagy esetleg elvétí az arányokat, egy idő után már sem magát sem a világot nem érti meg, s végső fokon önmagát teszi feleslegessé. Amennyiben a teológia valóban „az egyház kritikai funkciója” kíván maradni, s hadd élezzem ki a kérdést különösen is az etikára, úgy nagyon oda kell figyelnie a hagyomány és korszellem kényes egyensúlyára a maga teológiai ítéletalkotási folyamataiban.⁵ A barthi teológiai realizmus egyik meghatározó gondolata, hogy a „Szentlélek az egészséges emberi értelem legintimebb barátja”.⁶ Ezen a talajon állva fogalmazhatunk meg teológusokként, de keresztyén hívő emberekként is olyan nézeteket, melyek a korszellem és hagyomány kényes egyensúlyában a megfelelő, azaz a hit látását szabadon érvényesítő gondolkodásnak megfelelő teret nyújtanak, de ugyanakkor erősen identitást képző erejük is van.

A következőkben egy rövid kitekintés erejéig azon kordiagnózist rajzolom meg, amelyben ma a Káté alapjain elindulva kell erkölcsi ítéleteket hoznunk, míg egy másik lépésben némiképpen azon gondolatok, kérdések és problémák leltárát kívánom megjeleníteni, amelyek véleményem szerint a Kátéban benne foglaltatnak. Természetesen tudatában vagyok annak, hogy egy ilyen „leltár” korántsem teljes, amint annak is, hogy szubjektív volta mindenképpen szememre vethető, ugyanakkor viszont ezt látom az egyetlen lehetőségnek a Káté etikájának felmutatására. Ugyanakkor azt is tudom, hogy a Káté nem egy szerző műve, hanem egy közösség munkája, s ilyenformán helyesebbnek tűnik az a mód, amit írásomban választok, hogy érvelési vonalakról, illetőleg témákról beszélek a Káté érvelési rendszerének vizsgálata során. A felsorolt témacsoportok, érvelési vonalak és problémák nyilvánvalóan nem fedik a Káté által érintett etikai problémák összességét, de mindenképpen törekszem bizonyos alapvető irányok jelzésére. Ezeknek tudatában írásom végén megkockáztatok egy rövid tézissort a Káté etikájával kapcsolatosan.

Rövid kitekintő

A posztmodern kor életérzésére és helyzetére nézve, különösen is megragadónak, és teológiai szempontból is elgondolkoztatónak találok azt, amit Zygmunt Baumann úgy fogalmaz meg, hogy napjainkban az értelemnek kell azt elérnie, amit korábban a hit nem ért el, vagy nem is érhetett el, hogy: „az emberek nyitott szemmel és lecsillapodott szenvedélyekkel egymás közötti viszonyaikat éppen olyan jól, sőt talán jobban (mert civilizáltabb, békésebb és racionálisabb módon) oldják meg, mint amikor hitüktől elvakulva, zabolátlan és fékevesztett érzelmeik uralkodtak rajtuk.”⁷ Akárhogyan is nézzük azonban, ez nem a felvilágosodás által felvázolt új ember életideálja, hanem valamifajta más elképzelés, melyben azonban sajnálatos módon egy nagyon is egyoldalú antropológia rajzolódik ki. Amennyiben ugyanis a boldog élet ideálja a konfliktusmentesség, mit tegyünk az olyan gondolkodó individuumokkal, akik, éppen mert gondolkodnak, másképpen látják és érzékelik a világot, mint a tömegbe belesimuló, tömegkonform társaik. Egyén és közösség ebben az elképzelésben végletesen szembe kerül egymással, és ennek következményei vannak az erkölcsi ítéletalkotás folyamatára nézve, s a meghozott erkölcsi ítéletekre is. Látszik tehát, hogy a felvázolt helyzet mellett a teológiai etika sem mehet el minden további nélkül. Szükség van a felelős ítéletalkotásra, de hogyan és milyen módon történhet ez meg? Korunk egyik nagyhatású teológusa, a német Eilert Herms azt fejtegeti az etika kortárs helyzetét taglaló tanulmányában, hogy milyen következményei vannak a posztmodern társadalmi berendezkedésnek a teológiai etika helyzetére nézve. A korábbiakban ismertetett baumann-i diagnózis mellé ezzel egy teológiai kór-történetet állíthatunk, amennyiben Herms megfogalmazza: „nem csoda tehát, hogy a társadalom tagjainak többsége elveszítette arra való képességét, de a megfelelő rutint is, hogy a renddel kapcsolatos kérdések etikai vonzatait megvitassa, azaz olyan szempontból ítélje és vizsgálja meg azokat, hogy mennyiben felelnek meg a közös szociális rendnek, illetve az ezt rögzítő világnézeti, illetőleg vallási értelmezési távlatok elvárásainak.”⁸ Amennyiben ezen, meglehetősen kiábrándító diagnózis mellé odaállítjuk az etika azon meghatározását, mely szerint az etika nem más, mint a „morál grammatikája”,⁹ magától adódik a kérdés az erkölcsi, etikai állásfoglalások megkö-

tő jellegével kapcsolatban. Pontosabban arra kérdésre irányul figyelmünk, hogy mennyiben határoz meg egy grammatika egy struktúrát, vagy mennyiben követi azt. Leíró, esetleg előíró etikát kívánunk-e ezen az alapon megvalósítani. Kérdésünk annál is súlyosabb, mert a baumann megfogalmazás továbbolvasása egy újabb, szintén olyan súlyos, korunkra jellemző problémával szembesít. Arról van ugyanis szó, hogy meglátása szerint a modern társadalmak egy sajnálatos és fel nem oldott, mert e keretek között fel nem oldható, apóriával küzdenek. Ennek szellemében a társadalmi közselvadás olyan irányba befolyásolja az egyént, hogy saját szándékai, elvárásai, egyszóval saját intenciói szerint cselekedjen, viszont a globalizálódó társadalmak irányítói olyan víziót vázolnak fel, amelyben az egyéni intenció a kezdetektől fogva gyanús, és az is marad.¹⁰ Mindezzel visszajutottunk a már Badiou által is megfogalmazott problémához, melyet Herms a maga rendjén úgy fogalmaz meg, hogy teológiai szempontból aggályos az ilyen módon működő társadalom azért, mert komolyan fennáll annak veszélye, hogy az így működő világban a társadalom széles rétegei valamely vezető elit atyáskodó diktatúrájának zsarnoksága alá kerüljenek.¹¹ Amennyiben a modern társadalomban tényleg csak annyi az etika szerepe, hogy hatékony konfliktus-megoldó mechanizmusokat találjon és alkalmazzon, joggal tevődik fel a kérdés a teológiai etika létjogosultságával kapcsolatban. A veszély napjainkban sem kisebb, mint volt a korábbi időszakokban, s amint azt már Hans-Georg Geyer, a méltatlanul keveset olvasott teológus is látta, és veszélyként meg is fogalmazta. Már az 1970-es években kimondta: a teológiának óvakodnia kell a társdiszciplínák, különösen is a szociológia terminológiájának átvételétől, mert a mégoly objektívnek kikiáltott tudomány is annak a veszélynek kiszolgáltatott, hogy valamely ideológia kiszolgálójává válik.¹² Természetesen ugyanez elmondható minden más empirikus tudományról is, amennyiben a transzcendens kontrollinstancia teljes mértékben kivész belőlük. Az ilyenformán, empirikus alapon létrejött kontrollmechanizmus nem lehet más, mint a józan emberi értelmet minden más fölé emelő ideológia. Úgy gondolom, Geyer figyelmeztetéseit érdemes nagyon is komolyan vennünk egy olyan helyzetben, amelyben a teológiai etika hajlik rá, hogy nézeteit és meglátásait teljes mértékben a társtudományok meglátásaitól tegye függővé. Ebben a függőségi helyzetben azonban nem lehet kritikát megfogalmazni, de éppen úgy nem lehet a saját és sajátos keresztény üzenetet továbbadni és áthagyományozni sem.¹³

Úgy gondolom, már ezen nagyon rövid kitekintés is érzékelteti, hogy a teológiai etika feladata korunkban nem egyszerű, már amennyiben sajátos profilját meg akarja őrizni. Ezen sajátos profil abban áll, s ezt a teológiának minden körülmények között érvényre kell juttatnia, hogy a teológia, s különösképpen is a teológiai antropológia (ezzel persze nyilvánvalóan az etika is!) célzottja az ember, az „új” ember. Sajátos és különleges ez az üzenet, mert Jünger megfogalmazása egy radikálisan új antropológiát tételez fel, mely az emberre annak eszkatológiai beteljesedése felől néz, s ebben az értelemben olyan önértelmezést kínál fel az embernek, melyben az „önmagát eszkatológiailag értelmezheti.”¹⁴ Meglátásom szerint a Káté ebben az értelemben bizonyosan segítséget kínál ahhoz, hogy a teológiai etikai fejtegetései megmaradjanak a teológiai reflexiók körében.

Témák és problémák a Kátében

Ha igaznak is fogadjuk el mindazt, amit Baumann és vele együtt, ha más formában is, de korunk más nagy elemzői is megfogalmaztak, mégis hasznosnak látom egy, a református hagyományban gyökerező etika alapvonalainak felvázolását.¹⁵

Amennyiben a Heidelbergi Káté etikai irányának felvázolására törekszünk, mindenképpen figyelembe kell vennünk azt, ami annak legjellegzetesebb teológiai döntése, és pedig erősen krisztocentrikus jellegét. Jóllehet tudatában vagyok annak, hogy napjainkban egyre kevésbé divatos materiáldogmatikai kérdések felől közelíteni az etikához, mégis úgy vélem, nincsen más választásunk. A Káté egészének érvelése olyan teológia fundamentumon alapul, mely mélyen meghatározza az etikai érvelések irányát is. Már az első kérdés is világos útmutatást ad arra nézve, hogyan képzelik el a Káté szerzői az emberhez méltó élethez szükséges alapot. Az életre és halálra elégséges vigasztalás nem jelent mást, mint az önmagába forduló („*homo incurvatus in se ipso*”- amiként Luther fogalmazta) ember én-központú világának fogságából való szabadulást, s ezzel együtt természetesen egy minőségileg más élet lehetőségét is. Horst Eberhard Richter, a kortárs szociológia egyik meghatározó személyisége egyenesen arról értekezik, hogy napjainkra véget ért az „egomania” korszaka.¹⁶ Az ember Jézus Krisztus tulajdona, s ez a keresztyén antropológiában és ennek következtében az etikában is egy megkerülhetetlen tény. Mindezzel együtt természetesen a mai etikai vitákban azonnal megjelenik a kérdés, melyet valóban komolyan kell vennünk: hogyan lehetséges, hogy egy személy valamely más személy, legyen az akár maga Krisztus, tulajdona legyen? A kérdés a felvilágosult ember kanti mérccével mért etikája alapján jogos ugyan, de jelen esetben kérdésünket más oldalról célszerű megközelíteni. Ha materiáldogmatikai szempontból nézzük, úgy ennek a kérdésnek komoly etikai következményei is vannak, melyek közül a legelső s egyben legfontosabb az, hogy ez a megközelítés lehetővé teszi az emberi élet értékének és méltóságának olyan meghatározását, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül. A Káté az embert már a kezdetektől fogva sem egyéni és elszigetelt lényként látja, hanem kapcsolatra teremtett személyként, akinek élete, léte és ezzel életének méltósága is, nem valamely immanens, hozzá természetesen tartozó tulajdonságában vagy érdemében rejlik, hanem abban, hogy Istenhez tartozik, hogy Jézus Krisztus tulajdona. Alapvető döntés fogalmazódik meg itt, amennyiben az emberi méltóságot kívülről jövő, a megelőző kegyelem munkájában alapozott értéként szemléli. Az ember méltósága minden kétséget kizáróan *dignitas aliena*, csak ez, és nem is lehet más. Mindez természetesen a legkevésbé sem csökkenti az ember életének értékét, a valós emberi élet lehetőségeit, de e definíció lehetővé teszi azon szabadság felmutatását, mely az ember életének valós helyzetét komolyan véve felmutatja a hatalmak és erők között vergődő emberi élet szabadságának Isten által ajándékozott voltát. Ez a szabadság azonban az Istenhez tartozás kategóriájához kötött, s csak így biztosítja az ember helyét és méltóságát a teremtés rendjében és ezzel a világban is. Amennyiben mindez megállja a helyét és a fentebbi antropológiai érvelést konstitutívnek tekintjük, nem fogalmazhatunk másképpen, mint úgy, hogy a Káté alapvetően krisztológikus érvelése egy krisztológiai alapérvelésű etika lehetőségét mutatja fel. Ennek alapján, ha a Káté „egy” etikájáról kívánunk beszélni azt kell mondanunk,

hogy a különböző irányú problémakomplexumokat, érveket és érvelési irányokat a krisztológiai alap fogja össze, s ilyen értelemben a Heidelbergi Káté egy radikálisan teológiai etika felépítéséhez nyújt segítséget, útmutatást.

Amennyiben a Káté érvelési irányait, irányvonalait vizsgáljuk, nyomban felfigyelhetünk néhány olyan sajátosságra, melyeknek komolyan vétele a református alapokon felépülő teológiai etika sajátos színét jelentheti. Elsősorban is arra kell felfigyelnünk, hogy a már előbb is említettek szellemében a református hagyományban a dogmatika és etika nem egymástól eltartó, hanem egymást kiegészítő diszciplína. Pontosabban fogalmazva, ha a református hagyományban etikai kérdéseket vetünk fel, azokat minden esetben valamely dogmatikai döntés következményeinek tekintjük. Minden esetben világos azonban a teológiai érvelési mód: a megbékélés Evangéliumának alapján állva az ember élete Isten előtt élt élet, aki ezt az életet a maga gondot viselő szeretetével körülveszi, oltalmazza és számára az élet sok és sokféle, de mindenképpen gazdag és gazdagító vonatkozásait biztosítja. A huszonhetedik kérdés ezt a problémát a maga összefüggéseiben láttatja, és azt mondja el, hogy a teremtés rendjének összefüggéseibe helyezett ember számára ugyan Isten az első és elsődleges vonatkozási alap, de viszonyként minden más összefüggés is, melyben él, Istentől függ. Ezeket az összefüggésrendszereket nem lehet és nem is szabad sem egymástól, sem Istentől elválasztani. Az ember környezete, s Káténk itt nagyon is jól meggondoltan árnyaltan fogalmaz, teljes és átfogó módon jelenik meg, melyben a teremtő Isten mindenható Atyaként gondot visel az ember természeti és társadalmi környezetének egészére oly módon, hogy az ember ennek hasznát látja. A *cui bono* klasszikus kérdése itt egészen sajátos és modern választ nyer: az ember ugyan a teremtésben kiemelt helyet kap, de ez semmiképpen nem jogosítja fel a teremtés egésze fölötti korlátlan uralomra, hanem lehetőség, melyet az ember azért kapott, hogy hite ezáltal is erősödjön. Az ember, másodlagos viszonyrendszerei azt a célt szolgálják, hogy általuk az elsődleges, tehát az Istenhez fűződő viszony erősödjön meg.¹⁷ Kérdésünk ezzel máris a hit pragmatizmusának problémájához vezetett el. Valamifajta magasabb rendű utilitarizmusról lenne tehát szó e helyen? Hiszen végső fokon minden elem megvan ehhez. Nyilvánvaló, hogy nem valamiféle egysíkú pragmatizmusról, netalántán utilitarizmusról van itt szó, hanem a hitbeli pragmatizmus kérdése nagyon is azon Atya személyéhez kötött, akitől minden jót várhat az ember, mint Atyjának gyermeke. Az életnek és az élet értékeinek ilyenforma, hitbeli pragmatizmussal vizsgált képe teszi lehetővé ezen élet egészen sajátos megtapasztalását, és pedig olyan életként, mint amelyet Isten atyai keze véd és oltalmaz. Mivel a református teológia tudatában van a ténynek, hogy tökéletes hit márpedig nincsen¹⁸, Kálvin gondolatát továbbgondolva, éppen ezért van szükség az isteni gondviselés ilyen kegyelmének megtapasztalására. Nem véletlen és esetleges ez a megfogalmazás és kifejtés: egész egyszerűen arról van szó, hogy az alapvető krisztológiai döntést az antropológia minden vonatkozásában érvényesíteni kell, s ezt Káténk szerzői nagyon is pontosan tudták. Ebből a tudásból következően az ember a világot egészen sajátos nézőpontból látja, a világ nem csak „*theatrum gloriae Dei*”, amiként Kálvin fogalmazta, de elsődlegesen ajándék az ember számára, melyet az hálás szívvel fogadhat el. Isten a maga dicsőségére teremtett embernek ajándékozza a világot az abban rejlő lehetőségekkel, de oly módon, hogy ez az ajándékozó dicsőségére szol-

gál. Az ember, a Káté szerint megtapasztalhatja Isten kegyelmét a világban és ez a megtapasztalás egy bizonyos, konkrétan leírható reakciót, a háládatosságot váltja ki belőle. A Heidelbergi Káté szerzői a keresztyén ember világhoz, élethez és a világ nagy kérdéseire való hozzáállását a huszonnyolcadik kérdésben úgy jellemzik, hogy az nem más, mint egy bizonyos „türelmes hálaérzet”, melynek ereje által a keresztyén ember életének eseményei mögött a kegyelmes Isten atyai kezét véli felismerni. A türelem–hála–bizalom hármasa, amint azt a huszonnyolcadik kérdés megfogalmazza, nem véletlenül emlékeztet a bibliai hit–remény–szeretet hármására, s azt sem tartom véletlennek, hogy e helyen mintha valamifajta szekundér erénykatalogussal lenne dolgunk, melyek a maguk rendjén az egy jó cselekedet, a hit következményei. Ugyanakkor azonban a Káté gyakorlati értelemben is valamifajta életgyakorlatot vár el a hívő embertől a fentebbiek szellemében. Az a *praxis pietatis*, amelyről itt szó van, nem magától adatik az embernek, de ebben gyakorolnia is kell magát. A nevelő Isten hatalma lehetővé teszi, hogy a keresztyén a fenti erények gyakorlásával felmutassa Istenbe vetett hitét, annak minden következményével együtt. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy azon Isten, akiről Káténk itt bizonyosságot tesz, nem más, mint a szeretet Istene, akinek kezére éppen ezért szabadon és hálás örömmel bízhatja rá magát az ember. Kissé sajátos szeretetfelfogással van itt dolgunk, s a mai etikai iskolákban nevelkedett ember ennél többet várna a szeretetnek vezérelvéként való kifejtése kapcsán. Látnunk kell azonban, hogy a reformáció korában a szeretet, melyről itt szó van, nem vezérelv, eszme, vagy valamely aprioriként megfogalmazott ideál volt, hanem nagyon is konkrétan megtapasztalható, Istenhez kötött, s így életet formáló valóság. Ennek az életet formáló valóságos szeretetnek a következménye, hogy a Káté etikai irányításai sajátosságosan realista színezetűek, melyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Másképpen fogalmazva: a *cui bono* kérdésre adott válaszként itt nem valamiféle gazdasági vagy pénzügyi értelemben vett hasznot találunk, hanem spirituálisat, s pontosan ez teszi a kérdést és természetesen az ebből következő minden következményt egzisztenciálisan meghatározóvá.

Próbáljuk meg most a kérdést a másik oldalról megközelíteni, amennyiben a fentiek alapján abból indulunk ki, hogy az Isten által vezetett emberi élet tud arról a felelősségről, melybe teremtményi léte helyezte. Amennyiben a Káté etikájáról kívánunk szólni, úgy vélem, ezen megközelítés annak egy igencsak fontos vonatkozását mutatja fel. A Káté etikáját nem lehet első megközelítésben másképpen jellemezni, mint egy olyan felelősség-etikát, amely egyfelől az istentanban, másfelől viszont a krisztológiában gyökerezik. Természetesen ezen etikának vannak pneumatológiai vonatkozásai is, de itt megelégszem a trinitárius struktúrára való utalással. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk ugyanis, hogy Káténk nagyon tudatosan a nyugati típusú Szentháromság tanítását dolgozza be dogmatikai alapanyagába.

Témánk szempontjából különlegesen is érdekes, hogy a harminckettedik kérdéssel megjelenik a Krisztus hármasságának problémája, az ezzel összekapcsolható etikai vonatkozásokkal egyetemben. Nem lehet a hármasságról, s különösképpen nem lehet az abban való részesedésről beszélni úgy, hogy annak erkölcsi vonzataival nem foglalkozunk, illetve teljesen figyelmen kívül hagyjuk azokat. A korábbiakban az érzelmi síkon megalapozott Isten-vizony az érzelmek konkrét megnyilvánulását kívánja meg és vonja maga után. Nem lehet tehát figyelmen kívül hagyni az ember

cselekvőképességét és azt az igényt, hogy valakihez való odatartozását tettekben is megmutassa. A kátészerzők tudnak az emberi lét törékenységéről és kísérhető voltáról is, de arról is, hogy az Isten által garantált emberi méltóság lehetővé teszi a kísértekek közötti helytállás Istennek megfelelő életfolytatását. A már az első kérdésben is jelen levő méltóság kérdése itt még erőteljesebb, s határozottabb kontúrokat nyer, mint az embernek adatott, s mint olyan *dignitas aliena*. Krisztus által lehet az ember Isten gyermeke, s ez, a harmincharmadik kérdésben körülírt módon emberi létünknek különleges méltóságot kölcsönöz. A *dignitas humana* egy radikálisan teológiai modelljével van itt dolgunk, amely a Jézus Krisztusban megtörtént és végbement megbékélés felől nézi az embert, annak minden létmegnyilvánulásával egyetemben. Amennyiben tehát a krisztológia széles mezején belül keressük azon konkrétan meghatározható területet, melyben az eddigiek antropológiai, etikai kitételei elhelyezkednek, úgy önként adódik a megbékélés, mint értelmezési keret. A megbékélés ezen értelmezési keretében az ember élete úgy jelenik meg, mint amelyet Isten megtart és a beteljesedés felé vezet (negyvenhetedik kérdés). Etikai szempontból az érvelés eszkatológiai kitekintése különlegesen is érdekes, mely szerint a beteljesedés felé haladó emberi élet tudatában van annak, hogy Isten Krisztusban „soha nincs távol tőlünk”. Ezt természetesen csak akkor lehet állítani, ha egyben a pneumatológiai valóságra is figyelünk, mely szerint az Isten Szentlelke mindörökké az emberrel marad. A fundamentál-antropológiai kijelentések itt, a pneumatológiában, az által nyernek sajátos töltetet, amennyiben az ember itt úgy jelenik meg, mint aki a szó legszorosabb értelmében véve viszonylány, hiszen viszonyulásra való képességéből és ennek potencialitásából él. Az ember viszony-lány, s ez etikai szempontból azt jelenti, hogy embertársaival képes helyes, azaz Isten szemszögéből nézve igaz életviszony kialakítására. Mindez azonban csak a pneumatológiailag meghatározott életviszonyokban lehetséges. Világosan látnunk kell e tekintetben is a helyes, azaz az Istennek tetsző rendet és sorrendiséget: elsődleges viszonyulásunk az Istenhez való viszony, másodlagos és az előbbiből következően embertársainkhoz való odafordulásunk. A Káté ebben a kettős kötődésben paradox módon ugyan, de az ember szabadságának megvalósulását látja, mégpedig viszonyokban megvalósuló szabadságként. A hagyományos szabadságértelmezésekkel szemben a kátészerzők teológiai szabadságfogalmat használnak, amennyiben arra irányítják a figyelmet, mire nézve szabad az ember. A válasz ebben az esetben így fogalmazható meg: Istennel és felebarátaival való szabad viszonyra. Ez, a kapcsolatrendszerekben megmutatkozó és ilyenként nevesített szabadság a Káté etikájának sajátos elemét jelenti.

Látnunk kell azonban azt is, hogy ez az így nevesített viszonyrendszerre és az abban megmutatkozó szabadágra való lét milyen cselekedetekre kötelezi el az egyént. A Káté csak megerősíti a felelősség etikáját, amikor arra irányítja a figyelmet, hogy az embertől elvárt magatartás az Isten örök elválasztásának megfelelő cselekedet. Mindezt nagyon világosan láthatjuk a Tízparancsolat magyarázata kapcsán. A kátészerzők az emberi életet érintő erkölcsi kérdéseket a Tízparancsolat egyes parancsolatai köré csoportosítva tárgyalták, ezzel egy, a református hagyományt meghatározó formát teremtve. Kétségtelen tény, hogy már a korábbi kátékban is fontos szerepe volt a Tízparancsolatnak, de a Heidelbergi Káté óta ez a református teológiai etika egyik meghatározó strukturális eleme lett. A szociáletika kérdései a

Dekalógus kapcsán egy nagyobb összefüggésrendszer részeként jelennek meg, amelynek minden eleme a többiekkel való kapcsolatban él és nyeri el értelmét. Igen érdekes azonban, s e helyen jutunk el a Káté etikájának legsajátosabb eleméhez, hogy ugyanis miből táplálkozik az Isten Igéjének való engedelmség. Érvelési és megalapozási szinten ismét az érzelmeknél vagyunk, ugyanis az engedelmség alapja az ember háládatossága. Ezen hála következtében képes az ember törekedni Isten akaratának teljesítésére a maga életének sokfajta viszonyrendszerében. Mivel pedig ezekben a viszonyrendszerekben szükség van hivatkozási alapra, viszonyítási pontra, erre szolgál a Tízparancsolat. A Dekalógus tehát nem egy rettenetes Isten haraggal és félelem által fenntartott diktátuma, hanem segítség a hálás ember számára az Isten által megkívánt emberi magatartás felé vezető úton. Úgy gondolom, legalábbis az etika, mint alkalmazott antropológia tekintetében ezen momentum az, amely az erkölcsi kérdésekhez való helyes viszonyulást meghatározza: az ember hálából cselekszik, hálásan fordul Istene felé, s az Isten által adott Törvényt éppen ezért segítségként éli meg a Teremtő által elvárt humanitás felé vezető úton. A Káté egész, kimondottan etikai részét az határozza meg, hogy az ember szabad akaratlan és hálás szívvel engedelmeskedik Isten parancsolatainak. A Dekalógus etikai maximái egyedül a háládatosság talaján állva lehetnek az ember számára releváns lehetőségek. Ebben az összefüggésben nem különösebben meglepő tehát, hogy a nyolcvanhatodik kérdés a jó cselekedetekre kérdez rá, világosan tisztázva a kiindulópontot. Ursinus és társai tudják, hogy az ember nem jó, de ugyanúgy tudják azt is, hogy a megbékélés komolyan vett kontextusában még a nem jó ember is képes bizonyos jó cselekedetek véghezvitelére, amennyiben Isten Lelke erre indítja. A jócselekedetek tehát szoros kapcsolatban állnak az emberi hozzáállással, illetve Isten Lelkének munkájával emberi életünkben. A Szentlélek által megindított ember, és egyedül ő képes igazi bűnbánatra és megtérésre, illetve ebből fakadó hálás cselekedetekre. Mindeközben, az embert jól ismerő teológusok világosan leszögezik azt is, hogy a cselekedetek nem maradhatnak meg a külső, jelképes gesztusok szintjén, hanem azoknak mélyről, belülről kell jönnie, hiszen az egész ember és annak teljes életvitele Istenre irányított kell legyen akkor, ha valóban komolyan veszi keresztyéni életét. Káténk ehhez egy meg nem kerülhető kritériumot nevez meg: jócselekedeteknek csak azok tekinthetők, amelyek Isten dicsőségét emelik ki (kilencvenegyedik kérdés).

Világosan látszik az eddig vázoltakból, hogy az a radikálisan teológiai etikai irány, melyet Káténk felmutat, a jó cselekedeteket, de a jó akarat kérdését is Isten megelőző tettének kontextusában tárgyalja. Ebben az összefüggésben válik érthetővé az is, hogy a Káté nem egy hagyományos értelemben vett kötelességetikát tár elénk, hanem egy olyan kötelesség- és felelősségetikát, mely hálából fakad, s teljes tudatában van annak a ténynek is, hogy az emberi cselekedetek minden esetben csak válaszreakciók lehetnek Isten megelőző kegyelmi tetteire. Ebben az értelemben emberi cselekedeteink csak válasz-cselekedetként lehetnek bármifajta teológiai etikai reflexió tárgyai.

A Tízparancsolat tehát egy olyan, a keresztyén ember életére nézve megkötő erejű keretrendszer, melyben állva a megbékélés jegyében élő ember hálás szívvel követi Isten parancsolatait. A klasszikus református 4-6-os felosztás azon teológiai realizmust jellemzi, mely a Káté szerzőinek sajátja. Az Istennel szembeni kötelességeink és a felebarátainkkal szembeni kötelességek egymással teológiailag is jól indokolha-

tó módon vannak kapcsolatban. Azt mondhatjuk, hogy ez a felosztás a Káté alapintencióját különösképpen is világossá teszi, hogy ugyanis az embernek tudatosítania kell, minden emberi kötelességeink abból az egy kötelességből erednek, és ahhoz nyúlnak vissza, amely szerint az ember feladata, kötelessége, de hálás lehetősége is Istennek megadni a tisztességet. Életünkben minden más csak ezután következik. Az Istennek tiszteletet adó engedelmisség az, mely meghatározza az emberekhez való viszonyulásunkat, viszonyrendszerünket is. Az Istenre irányuló, s mint olyan vertikálisan meghatározott élet a maga horizontális életviszonyaiban is meg kell hogy mutakozzon. A hit, a Káté szerzőinek szándéka szerint, legalábbis annak etikai vonatkozásaiban nem más, mint engedelmisség. Az ebben a viszonyban élő ember az, aki pontosan így és nem másképpen adja meg Istennek az Őt megillető tiszteletet. Joggal feltehető tehát a kérdés, hogy vajon a Káté holt engedelmisséget kíván-e meg a hívő embertől? Ezt a kérdést minden bizonnyal nemmel válaszolhatjuk meg, a fentiek szellemében rámutatva ugyanakkor arra is, hogy az engedelmisség az egyetlen sajátos emberi cselekedet, mely mint olyan, Istenhez való viszonyunkat, s ez által embertársi és felebaráti kötődéseinket is meghatározza. Ezen engedelmisség ugyan az ember őseredeti cselekedete, de még így sem előfeltétel, hanem csak következménye Isten elvlasztó kegyelmi tettének. Kálvin ezt annak idején úgy fogalmazta meg, hogy az ember ne engedelmes cselekedeteinek sikere iránt érdeklődjön, hanem haladjon azon az úton, melyet Isten megszólító szava számára kijelölt és elkészített.¹⁹

Ezen elhatárolódások határozzák meg a két kőtbla parancsolatainak hatályát és értelmezését, melyek mint olyanok a szerzők nyilvánvaló szándéka szerint *pars pro toto* értendők. Ebben az értelemben a megjelenő erkölcsi kérdések nem esnek messze a klasszikus etikai tartalmaktól, melyek a mai szociáletikákban is megjelennek. A Káté szerzőinek szándéka szerint magyarázott parancsolatok óvják az ember és élete minden vetületének, a munkának, gazdasági tevékenységeknek, de mindenfajta emberi kapcsolatainknak méltóságát is. Mindezekben meglátásom szerint sajtáságosan ötvöződnek az individuál- és szociáletikai törekvések, amennyiben a egyén méltósága egy bizonyos szélesebb összefüggésrendszer keretei közé ágyazódik. A Káté látásában az ember közösségi lény, és lehetőségei, illetve a lényében rejlő ajándékok csak és kizárólag a közösségben bontakozhatnak ki igazán. Mintha felsejlene a reformáció gondolkodásában az, amit majd csak jóval később a buberi filozófia fog ilyen módon megfogalmazni (amúgy nem véletlenül zsidó vallásfilozófiai gyökerekből kiindulva). Lényeges azonban ebben az összefüggésben, hogy a közösséget fenntartó és megteremtő erő nem valamifajta személytelen elv, hanem maga az élő Isten. Ennek a megközelítésnek köszönhetően nyer Káténk individuáletikája egy sajtáságos hangnemet. A közösség és annak megalapozója között ugyanis minden esetben csak és kizárólag aszimmetrikus viszony állhat fenn. A Káté által felvázolt közösségfogalom eleve aszimmetrikus, amennyiben Isten egyoldalú kezdeményezésén és szövetségkötésén alapul. Igen érdekes azonban, hogy éppen ez az aszimmetrikus viszony, mint alap teszi lehetővé a kölcsönösségen és elfogadáson alapuló emberi viszonyokat. Az Isten által munkált megbékélés alapján állva az ember képes embertársai felé nyitottan és elfogadóan odafordulni. Ennek a nyitott odafordulásnak a következménye, meglátásom szerint az, hogy a Heidelbergi Káté nagyon is komolyan veszi, és értékeli az emberi beszédet, mint lehetőséget, mely beszédaktus egy-

szerre képes Istennek dicsőséget adni, s közben az embertársat védelmezni és annak tisztességét megóvni. Úgy gondolom, hitvallási iratunk ezen különleges aspektusa mindenképpen figyelmet érdemel abban a világban, melyben a beszéd, s ezzel a kommunikáció is elsekélyesedett, de amelyben mégsem mondhatunk le emberségünk egyik igencsak sajátos, bár néha terhes ajándékáról, az emberi beszédéről. Amennyiben elfogadjuk a huszadik század neves tudósának, Georg Steinernek a meglátását, mely szerint „világunk nyugati felében az istenfogalomhoz vezető fogalomképződés már a kezdetektől fogva nem volt más, mint egy nyelvi aktus...”²⁰ nem tehetünk mást, mint nyelvünk lehetőségeit és annak határait komolyan véve megszívleljük a reformáció korának hitvallási iratában megfogalmazott figyelmeztetését: a nyelvi aktus, mint olyan, emberségünk szerves és konstitutív része.

Meglátásom szerint, azok az etikai irányvonalak, melyek a Dekalógus magyarázatában felsejlenek, napjainkban is hasznos impulzusokat szolgáltathatnak a feladatot komolyan vevő teológiai etika számára. Különösen is fontosnak érzem azt az egyensúlyt, mely az individuál- és szociáletikai komponensek között megvalósul azzal, hogy ez az etika erőteljesen épít a transzcendens Istenre, de Őt ugyanakkor személyes Megváltóként mutatja fel. Az alapvető teológiai felismerés, mely a Káté egészét annak prologusától kezdve, meghatározza, itt határozottan egyensúlyképző erővel rendelkezik. Az ember, akinek életéről és méltóságáról a Dekalógus magyarázatai szólnak nem valamely tetszőlegesen behelyettesíthető lény a világ menetének folyásában, hanem Istennek olyan teremtménye, akinek lehetőségként és feladatként adatik az Istennek való engedelmesség, mely ugyanakkor emberségének egyetlen biztos garanciája is. Ez az engedelmesség azonban nem valamifajta kényszer, de a teremtmény hálás válasza a Teremtő őt megszólító Igéjére. Istennek ezen átfogó tette, mely a személyes megszólításban konkretizálódik, ebben az értelemben egyfajta transzcendens „performatív nyelvi aktus” is²¹. Ez a performatív nyelvi aktus teszi az embert képessé arra, amit a hagyomány szerint Zwingli így fogalmazott volt meg: „Tegyetek az Isten szerelméért valami bátrat!” Ebben a mondatban, melynek hagyományforrása ismeretlen, rejlik azonban annak a ténynek a magyarázata is, hogy az így cselekvő ember Istenével és embertársaival a megbékélés alapján állva, harmóniába kerül. Világos azonban, hogy ez a „harmónia” semmiképpen sem valamely következmények nélküli, s mint olyan, hamis kompromisszumokból élő harmónia. A Káté meglátása szerint, amennyiben az ember Isten Törvényének megfelelően él, ennek a mennyei harmóniának áldását tapasztalhatja meg. A Káté nem a harmónia kifejezést használja e helyen, de lényege szerint erre céloz akkor, amikor arról a felelősségről beszél, amelyben az ember áll (kilencvenharmadik kérdés).

Meghatározó jellegűnek tartom ugyanakkor azt, hogy nevezett kérdésben a kötelezettségek két formájával találkozunk, melyeket nyelvileg is különböző nyelvtani formákkal fejez ki Káténk. Az Istennel szembeni kötelelességeinket a „*sollen*” módbeli segédige használatával fogalmazza meg, mely értelme szerint „olyan szükség-szerűséget fejez ki, melyet egy erkölcsi elv vagy társadalmi norma határoz meg.”²² Ugyanakkor azonban az embertársainkkal szembeni kötelelességeinket a „*Schuldigkeiten*” kifejezés jelöli. Igen érdekes ebben a tekintetben (is) a sorrendiség: a feltétlen erkölcsi parancsot követő kötelelességek csak az első „kell” fennállása esetén állják meg helyüket. Ilyenformán az etika alapcselekedeteit meghatározó tett, az Élő Isten megszólító és ebben az értelemben elkötelező Igéje.

A 20. század nagy teológusa az embert „másodlagos legitim tanúnak” nevezi.²³ Amennyiben ezen kitétel igazság-voltát elfogadjuk, pontosan a Káté lehetséges „etikájára” kitekintve kell kimondanunk azt, hogy az erkölcsösen cselekvő ember cselekedeteinek legitimitását éppen az az Isten erősíti meg és igazolja vissza, aki Krisztusban emberré lett, hogy az ember így „minden dolgok mércéje” lehessen.

Témánk ilyen megközelítése úgy vélem, legalábbis egy dolgot világossá tesz: a kátészerzők számára nem is képzelhető el más út, mint az embertársak szolgálata által Istennek dicsőséget szerezni. Az ilyenformán felépített etika az igazságról tesz bizonyosságot, de ugyanakkor elkötelezett azon igazság irányába is, amelyet az emberre lett Fiúban ismert meg, s ebben az értelemben radikálisan teológiai etika.

Jóllehet látnunk kell, hogy Káténk nyelvezete (még megújított formájában is!) sok helyen, s különösképpen a Dekalógus magyarázata kapcsán, a mai ember számára nehezen követhető, nem mondhatunk le azon jogos igényünkről, hogy a Heidelbergi Káté a maga tiszta, világos koordinátarendszerével a mai ember számára is olyan lehetőségeket mutat fel, melyek között az ember embersége kiteljesedhet. Nem valamiféle üdvegoizmus propagálásáról van itt szó, hanem arról, hogy az ember saját, jól felfogott érdekében nem mondhat le közösségi lény voltáról, hiszen Istennel közösségben levő lényre csak így és csak itt haladhat a kiteljesedés felé.

Végezetül pár tézisben felsorolnám összefoglalásként mindazt, amit a Heidelbergi Káté etikai tanításával kapcsolatosan fontosnak látok kiemelni:

- A Heidelbergi Káté etikája (már amennyiben erről beszélni lehet!) a maga rendjén egy radikálisan teológiai, krisztocentrikus etika képét tárja elénk.
- Úgy az individuál-, mint szociáletikai területen a krisztológiai érvelésnek döntő jelentősége van.
- A Káté radikálisan teológiai etikát kínál, amikor a materiáldogmatikai tézisek alapján a moráleteológiai döntések érvelési sémáját meghatározza.
- A Káté nem kínál kidolgozott és mai értelemben vett tézisszerű etikát, de úgy vélem, olyan támpontokat nyújt, amelyek az ember hálás válasz-cselekedeteinek biztos kiindulópontjai lehetnek.
- Ugyanakkor látnunk kell, hogy a felkínált alapotívumok és koordináták nem helyettesítik az ember önálló erkölcsi ítéletalkotási kötelezettségét.
- Különösen is fontos, hogy hitvallási iratunkban a *dogma agendi* és *credendi* egymással szorosan összefonódik, s ily módon radikálisan teológiailag garancia az ember és az emberi lét méltóságát.
- Arra a kérdésre, hogy lehet-e, kell-e és főképpen szükséges-e ma egy, a Heidelbergi Kátéra alapuló etikát építeni, abban az értelemben válaszolok óvatos igen-nel, hogy a Káté igenis tartalmaz olyan alapelemeket, melyek a mai erkölcsi tájékozódásunkban is hasznos támpontot jelenthetnek.
- A Káté nem etika-tankönyv, de nagy vonalakban tartalmazza egy olyan koherens rendszer alapjait, amelyben dogmatika és etika, hit és életfolytatás egymással szoros összefüggésben, pontosabban függésben áll. Úgy vélem, többet egy mai etikától sem várhatunk el. Ebben az értelemben a Káté modern könyv, mivel a változó idő körülményei között is igyekszik a változatlan Isten erkölcsi parancsait az ember számára érthetően megfogalmazva közelebb hozni mindenkori olvasóihoz.

JEGYZETEK

1. Ld. Barth a kérdésről in: Barth: *Die christliche Lehre*, 71. – 2. vö. 12. kérdés. – 3. Barth, *Die protestantischen Kirchen*, 252. – 4. Elisabeth Müller idézi Helmut Gollwitzer egy tanítványa visszaemlékezései alapján in: *Gottesdienstpraxis*, 130. – 5. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt sem, mennyire erőteljesen óvott Barth már 1933-ban ezen dialektika veszélyeitől: „Az egyház egy másik, a reformációval ellentétes irányáról kell beszélnünk akkor, amikor a tanítás azon különleges, tiszta, próféta-apostoli iránya az egyház gondolkodásában és beszédében is feledésbe ment, s az egyház minden jobb szándéka ellenére is, hogy ugyanis jó akarattal hisz, már nem a keresztyén hit döntéséből indul ki. Pontosan az ilyen időkben (s már nem egyszer megtörtént ez) az egyházat az áthagyományozott hittételek tekintetében egy konzervatív, hogy azt ne mondjuk reakciós irány kezdű áthatni. A túlságosan is nyitott liberalizmus vigyázzon ilyen időkben, nehogy olyan gyilkossági kísérletek áldozata legyen, melyek ezen időkben nagyon is divatoznak [...] ezen alapvető időt odaszánva, saját lehetőségeinket figyelembe véve kell a keresztyén hitet megérteni, megvallani és hirdetni. Mindez azonban azt jelenti: az ember megért és hitet vall, magyaráz és igét hirdet azon lehetőségei szerint, amelyek azon időben adóttak, azaz meg látásom szerint olyan módon, ahogy az időszerű. Valamikor azt mondták, a morálhoz való viszonyban kell mérnünk magunkat, később a humanitáshoz mérten, utóbb a kultúrához viszonyítva, s napjainkban mint tudjuk mindez a népiséghez és az államhoz való viszonyra vonatkozik.” Karl Barth: *Reformation als Entscheidung*, 81-82. – 6. KD. IV/3, 31. – 7. Z. Baumann: *Postmoderne Ethik*, 16-17. Mindenképpen érdekes azonban az, amit a szerző egy ideális társadalom képeként megrajzol. Vajon ez valójában a létező viszonyok kritikája akar lenni, netán már valamifajta utópia lenne? Utóbbi esetben jellege szerint minden problémára ideális megoldást kellene kínáljon, de ez jelen esetben semmiképpen nem lehet igaz, hisz milyen emberi élet az olyan, melyben az ember valamiféle érzelmek nélküli gölemként éli az életét. Egyáltalán életnek lehet-e nevezni még az ilyen létformát? Alain Badiou, a sok tekintetben nagyon világosan látó filozófus a 20. század nagy problémájaként azt fogalmazza meg, hogy valamifajta egyen-ember megteremtésére törekedett, s ezenközben az egyén és sorsa egyáltalán nem volt érdekes. Amennyiben ez így van, s ezt sokféle kutatás bizonyítja, a teológiának minden erővel szembe kell szállnia ezen törekvésekkel. vö.: Alain Badiou: *Das Jahrhundert*, Zürich- Berlin, Diaphanes Verlag, 2006. – 8. Eilert Herms: *Die Bedeutung der Weltanschauungen*. 63. – 9. vö., Dieter Birnbacher: *Analytische Einführung in die Ethik*, 64.

10. Baumann, 18-23. – 11. Herms, uo. – 12. H. G. Geyer: *Das Recht der Subjektivität*, 370. – 13. Wolfgang Lienemann a teológiai és filozófiai etika egymáshoz való viszonyával kapcsolatosan óv a szélsőségeségektől, és azt mondja, hogy egy igazán termékeny dialógus csak akkor jöhet létre, ha a két diszciplína azonos szinten képes párbeszédet folytatni, s ennek jó példáját látja a bioetikai kérdések megoldása érdekében létrejött bizottságok vitáiban. Vö.: Wolfgang Lienemann: *Philosophische und theologische Ethik*, 24-26. – 14. Eberhard Jüngel: *Der Gott ersprechende Mensch*, 290. Jüngel itt világgóssá teszi, hogy mit is ért az új ember alatt: „Az eszkatológiai szempontból új, azaz Istennek megfelelő ember-ről szóló beszéd hermeneutikailag túllép azon, amit az ember önmagáról megtapasztalni képes. Az ember a secundum dicendum deum-ra utalt, egy a beszélő Istennel mérendő Igére, melyet a teológia Isten Igéjének nevez.” uo. 291. – 15. Figyelni érdemes mindeközben arra, amit Ulrich Körtner az ökumenikus szociáletikával kapcsolatosan a következőképpen fogalmazott meg: „Az evangéliumi/evangélius szisztematik-us-normatív fogalma semmiképpen nem a különböző, felekezetiileg közötti etikák közötti különbségtétel kontroverz-teológiai kritériuma, hanem éppen ezzel ellentétben általánosban a teológiai etika alapvető kritériuma.” Körtner: *In der Lehre getrennt*, 283. Mindez azonban jelen vállalkozásom értelmét nem kérdőjelezi meg, mert egy saját hagyományokra épülő és azokból építkező teológia nem szükségszerűen kontroverz-teológia. A saját hagyományok komolyan vétele és az azokon való tájékozódás pusztán annyit jelent, hogy egy sajátos teológiai hangot és profilt jelenítünk meg az ökumenikus párbeszédben. – 16. L. Richter: *Das Ende der Egomane*, 222. Meggondolkoztató a szerző diagnózisa. „Az Istennel való szakítás úgy tűnik, sokak számára megnyitotta a lehetőséget, hogy önmaguk, vagy egomán elvárásaik, a hatalom továbbfejlődése által valamikor a végtelen szabadságot elérjék...” – 17. Hasonló módon gondolkodott a 17. században a lutheránus teológia egy bizonyos iránya is, amikor pl. Johann Arndt (1555–1621) egyenesen kimondja: „A teremtmények Isten követői és kezei, melyeknek Istenhez kell vezetnie bennünket.” Idézi Udo Krolzik: *Vorläufer ökologischer Theologie*, 17. Úgy tűnik tehát, hogy a reformáció korának teológusai, konfesszionális irányultságuktól függetlenül, tisztában voltak a teremtett környezet és megőrzésének fontosságával, s ezt a maguk módján kifejezésre is juttatták. – 18. „Nam quum nusquam

perfecta exstet fides, sequitur ex parte esse incredulos: sic tamen pro sua indulgentia nobis ignoscit Deus, ut ab exiguo fidei modulo nos fideles aestimet.” CO 49, 495. Magyar nyelven az Evangéliumi Harmóniában így olvassuk a Mk 9,24 magyarázatában: „Mivel ugyanis tökéletes hit nincs sehol sem, következésképpen részben hitetlenek vagyunk, kegyességéhez mérten azonban mégis megbocsát nekünk az Isten úgy, hogy hitünk kis mértéke alapján is hívőknek tart bennünket.” Kálvin János magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához, 88. – 19. L. Haas: *Ethik und Kirchengenossenschaft*, 333. Haas ebben az összefüggésben egy igen fontos értelmezési hagyományra világít rá, mely meglátásom szerint a Káté szerzőinek is alapmegközelítése volt, hogy ugyanis Kálvin a parancsolatokat úgy értelmezi, hogy a tiltással szemben már annak ellenpárját is megfogalmazza, azaz a követendő példát is elénk tárja. i. m., 333-334. – 20. Steiner: *Von realer Gegenwart*, 122. A Steiner által megfogalmazott jelenségre nagyon jól ráérezett a huszadik század, amikor a Frankfurter Iskola szociológiai alapokon álló mitológiatánítási programját felvetette éppen a Soához hasonló katasztrófák elkerülése érdekében. Steiner figyelmeztetése annál is helytállóbb, mert határozottan felmutatja azt is, hogy természetesen a nyugati típusú kultúra bizonyos értelemben a „logosz metaforikus távlatának” foglya, s ezt nem árt tudatosítanunk. Uo. – 21. Vö. a nyelvi aktusokkal kapcsolatban Austin: *Tetten ért szavak*, 33 (A performatív kijelentés definíciója). A vallásfilozófus Nicholas Wolterstorff hívja fel figyelmünket arra, hogy az Isten Igéjét, mint az Ő szavát érdemes komolyan vennünk, mert Isten Őbenne, az Élő Igében szólalt meg, és minden további kijelentése csak ennek az egy Élő Igének a magyarázata. Wolterstorff ezt Barth teológiájával kapcsolatban állapítja meg, de meglátása a teológia tágabb összefüggéseiben is megállja helyét. Vö.: Wolterstorff, 72-74. – 22. Vö. Helbig–Buscha, 49. – 23. Barth: *Menschenwort und Gotteswort*, 451.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Austin, John L.: *Tetten ért szavak* (ford. Pléh Csaba), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.
- Barth, Karl: *Kirchliche Dogmatik*, München–Zürich, Chr. Kaiser Verlag–EVZ, 1932–1967.
- Barth, Karl: *Die christliche Lehre nach dem Heidelberger Katechismus*, München, Chr. Kaiser Verlag, 1949.
- Barth, Karl: *Die protestantischen Kirchen in Europa – ihre Gegenwart und ihre Zukunft*, 1942, in: *Eine Schweizer Stimme: 1938-1945*, Zollikon–Zürich, EVZ, 1945, 251–271.
- Barth, Karl: *Menschenwort und Gotteswort in der christlichen Predigt* in: *Vorträge und kleinere Arbeiten 1922–1925 /GA III.19/*, Zürich, Theologischer Verlag Zürich, 1990, 426-457.
- Barth, Karl: *Reformation als Entscheidung* in: *Uö.: „Der Götze wackelt“: Zeitkritische Aufsätze, Reden und Briefe von 1930 bis 1960*, Hrsg. von Karl Kupisch, Berlin, Käthe Vogt Verlag, 1961, 71-86.
- Baum, Wilhelm–Cunitz, Eduard – Reuss, Eduard (Ed.): *Ioannes Calvini opera quae supersunt omnia*. 59 vols.[*Corpus Reformatorum* 29–87]., Brunswick–C.A. Schwetschke, 1863–1900.
- Baumann, Zygmunt: *Postmoderne Ethik*, Hamburg, Hamburger Edition, 2009.
- Birnbacher, Dieter: *Analytische Einführung in die Ethik*, Berlin–New York, Walter de Gruyter Verlag, 2007.
- Geyer, Hans-Georg: *Das Recht der Subjektivität im Prozess der Vergesellschaftung* in *Uö.: Andenken*, Tübingen, 2003, 364-393.
- Gottesdienstpraxis Serie A, *V. Perikopenreihe Band 1*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2000.
- Haas, Günther H.: *Ethik und Kirchengenossenschaft* in: SELDERHUIS, HERMAN J., (HG.): *Calvin Handbuch*, Tübingen, Mohr Siebeck Verlag, 2008, 326-338.
- Helbig, Gerhard.– Buscha, Joachim: *Kurze deutsche Grammatik für Ausländer*, Leipzig, VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, 61990.
- Hermes, Eilert: *Die Bedeutung der Weltanschauungen für die ethische Urteilsbildung* in: Friederike Nüssel (Hrsg.) *Theologische Ethik der Gegenwart. Ein Überblick über zentrale Ansätze und Themen*, Siebeck und Mohr Verlag, Tübingen, 2009, 49-71.
- Jüngel, Eberhard: *Der Gott entsprechende Mensch* in: *Uö.: Entsprechungen: Gott-Wahrheit-Mensch*, München, Chr. Kaiser Verlag, 1980, 290-318
- Kálvin János magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához (ford. Rábold Gusztáv), Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt, 1941.
- Körtner, Ulrich H. J.: *In der Lehre getrennt, im Handeln geeint?* in: Friederike Nüssel (Hrsg.) *Theologische Ethik der Gegenwart. Ein Überblick über zentrale Ansätze und Themen*, Siebeck und Mohr Verlag, Tübingen, 2009, 271-294.

- Krolzik, Udo: Vorläufer ökologischer Theologie in: Altner, Günter (HG): Ökologische Theologie: Perspektiven zur Orientierung, Kreuz Verlag, Stuttgart, 1989, 14-30.
- Lienemann, Wolfgang: Philosophische und theologische Ethik im Streit der Fakultäten in: Friederike Nüssel (Hrsg.) Theologische Ethik der Gegenwart. Ein Überblick über zentrale Ansätze und Themen, Siebeck und Mohr Verlag, Tübingen, 2009, 13-49.
- Richter, Horst Eberhard: Das Ende der Egomane. Die Krise des westlichen Bewusstseins, Kiepenhauer & Witsch Verlag, Berlin, 2002.
- Steiner, Georg: Von realer Gegenwart. Hat unser Sprechen Inhalt?, München, Carl Hanser Verlag, 1990.
- Wolterstorff, Nicholas: Divine Discourse. Philosophical Reflections on the Claim that God Speaks, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

HÉDER JÁNOS

A Heidelbergi Káté a Káprátaljai Református Egyház életében

A Heidelbergi Káté jól megmutatta a tanítói jellegét és a célját a Káprátaljai Református Egyház életében. Ennek a hitvallásnak két célja van: egyszerre segít a hit kérdéseiben eligazodni a fiatal generációnak, és szolgál hitvallásul az egyház számára.

A Heidelbergi Kátét nem hiába ismerték el a keresztyén gondolkodás gyöngyszemeként. Egyetlen hiányossága, hogy kérdései és feleletei túl hosszúak ahhoz, hogy egy gyermek megjegyezze és felfogja. Láthatólag kicsit idősebb korosztályra tervezték, ezért már 1585-ben megpróbálták lerövidíteni; az eredeti megfogalmazást azonban egyetlen variáns sem tudta kiszorítani.

Mint az általánosan elérhető hitvallások egyike, a Heidelbergi Káté a legnépszerűbb a református hitvallások között. A németországi református egyház nem is ismer el másik hitvallást mellette. A kálvini tanítás igen bölcsen van kifejtve ebben a kátében, mindenféle provokatív jelleg nélkül, ezért érthető lesz az ifjú és a laikus ember számára. A kiválasztás és a szentség, a Krisztusban való váltság tanításáról úgy fogalmaz a káté, hogy az az alázatosság, a hála és a vigasztalás forrásává válik (1., 31., 53., 54. kérdések). Nem beszél kettős kiválasztásról, vagy korlátozott megváltásról; ezen kérdések a hallgató személyes döntésére vannak bízva. Ez igencsak érdekes, hiszen a káté megalkotói később a kiválasztás tanításának szigorú elkötelezettjei.

Érdekes a káté tartalmának elosztása. A Heidelbergi Káté a római levélhez hasonlóan három részre bomlik. Az első rész a romlottságról szól (3-11 kérdések – hasonlítsd Róm 1,18-3:20), a második a megváltásról Krisztus által (12-85. kérdések – hasonlítsd Róm 3,21-9,36), a harmadik a háládatosságról beszél (86-129. kérdések – hasonlítsd Róm 12-16). A második rész a legterjedelmesebb; szépen fejti ki az Apostoli Hitvallás tételeit. A káté a sákramentumokat is itt tárgyalja a katolikus és luteránus hitvallásoktól eltérően. A harmadik rész a tíz Igét és az Úri imádságot, mint a szent élet szabályait tárgyalja. Sokan úgy vélik, hogy ez a keresztyén élet fejlődését tükrözi: a megtérést, a hitet és a szeretetet; a koncepció megfelel az evangéliumi gondolkodásnak. A részek nem erőszakosan, hanem organikusan kapcsolódnak egybe.

A Heidelbergi Káté lelkülete megmutatkozik már az első kérdésben, ami az egész koncepciót magában foglalja, és az egész tartalmat meghatározza. A keresztyénységet

mutatja be a gyakorlati evangéliumi lelkesítő, vigasztaló aspektusában, de nem mint parancsoló törvényt, és nem mint intellektuális sémát, nem is úgy, mint külső szabályok gyűjteményét, hanem mint az Isten legjobb ajándékát az embernek, úgy, mint a békességnek forrását, vigasztalását életében és halálában. Mi lehet annál vigasztalóbb életemben és halálomban, hogy én a Krisztus tulajdona lehetek, aki érettem áldozatul hozta magát? Az első kérdés és felelet magában foglalja az egész evangéliumot. Ezért lehetett ez a káté annyi embernek vigasztalása és ereje, hogy mindvégig kitartson hite mellett.

A Heidelbergi Káté olyan mély teológiai ismeretekre épülő munka, amelyben benne rejlik az igaz hitből fakadó bizalom és erőfeszítés. Ez a káté átesett a Reformáció tűzkeresztségén, túlélte a kommunizmus ateista propagandájának nihilizmusát is. Nem törekszik feltétlen polemizálásra és türelmetlenségre, ami annyira jellemző volt megalkotásának korára az egyházban. E káté a felülről jövő hit és a vigasztalás lelkével átítatott szív és elme alkotása. Gondolatai bibliaiak és ortodoxálisak, jól alátámasztva a Szentírás szavaival. Nyelve emelkedett, kifejező, ékes. Ez a tanítás és az imádság nyelve.

A Heidelbergi Kátének fontos szerepe lesz a kárpátaljai reformátusok megmaradásában a 20. században is.

Az első világháború előkészületlenül szakította el a gyülekezeteket a Magyarországi Református Egyháztól. Mindössze azt a lelki és hitvallási hagyatékot vihették magukkal, amely biztosította, hogy a legnehezebb időben, a legnehezebb körülmények között is megmaradjon a reformátussság magyarnak és reformátusnak. Ebben a megmaradásban nagy szerepe volt a hitvallásoknak, történetesen a Heidelbergi Kátének.

Az élet rendezésére irányuló próbálkozásokban nem volt hiány. Bereg, Ugocsa, Máramaros és Ung megyét felszabdalták – ez a helyzet a kárpátaljai életet egy pillanatra megbénította. Zavart keltett a hír, hogy a lelkészek, tanítók fizetésüket ezentúl a Csehszlovák államtól kapják majd. A gyülekezetek beszüntették az egyházzárulék befizetését. Ez is bénította a gyülekezetek életét, és a lelkészeket is megfosztotta a lehetőségétől.

A munkácsi gyülekezet felhívással fordult a gyülekezetekhez, hogy rendezék a helyzetet. Házról-házra járva kezdenek gyűjteni az egyház szükségleteire, annyit, amennyit a gyülekezeti tagok helyzete megenged, és amennyit a lélek diktál. Kérdés volt az is, hogy hová tartozzanak a leszakadt gyülekezetek: a Szlovákiában maradt tiszai egyházkerülethez, vagy önálló egyházkerületet alkotva működjenek tovább, esetleg az anyaországgal való kapcsolat lehetőségében reménykedjenek.

Ravasz László püspök vezetésével a Magyar Református Egyház megpróbálta konszolidálni a leszakadt gyülekezeteket, de a Csehszlovák állam nem adott erre lehetőséget. Csak abban az esetben volt hajlandó elismerni Kárpátalja autonómiáját, ha leszakad a Magyarországi egyháztestről. Így az együttmaradás meghiúsult. Az állam 1921. március 21-én azt követelte a kárpátaljai reformátusoktól, hogy külön egyházat alakítsanak, mivel Kárpát-Ukrajna a Csehszlovák állam autonóm része. Ez a követelés Palóczi-Czinke István püspök szándékával ellentétes volt, aki a tiszamelléki egyházkerülethez való csatlakozás mellett állt ki. Később ezt az állam ki-mondottan megtiltotta, hivatkozván a gyülekezetek döntésére, mely a valóságban

sokkal később történt. Végül a csatlakozást az állam ultimátuma miatt vetették el. Ebben az állt, hogy csatlakozás esetén megvonják az állami támogatást. Az Ung megyében maradt 12 gyülekezetből, mivel Kárpátaljához tartoztak, a tiszai egyházkerület megvonta az állami támogatást, amit az előzők megkaptak. Így a 12 gyülekezet arra kényszerült, hogy saját (Ungi) egyházmegyét alapítson. 1921. augusztus 2-án összegyűltek a három egyházmegye képviselői, és önálló Kárpátaljai egyházkerület létrehozása mellett döntöttek, amely a Szlovákia területéhez tartozó másik két egyházkerülettel egységes zsinatot és konventet alkotott. Voltak, akik ellenezték ezt, de mivel az állam nem igen foglalkozott az egyház ügyével, ez bizonyult az egyetlen jó megoldásnak.

A presbitériumok legtöbbször mégis a Kárpáti egyházkerület mellett szavazott (78-ból 73 presbitérium). 1922. október 31-én tartottak alakuló gyűlést Beregszászon. Csekély probléma is akadt, ugyanis nem rendelkeztek állami engedéllyel. A megalakult egyházkerület működéséhez kb. 90 000 koronára volt szükség iskoláival, minden intézményével együtt. A Csehszlovák állam megígérte, hogy 100 000 korona összegű szubvenciót ad, de az 1919-es és 1920-as évre megtagadta annak kifizetését. Így a háború utáni évek nagy anyagi terhet róttak a református egyház vállára.

1923. április 17-én, amikor megválasztják az első kárpátaljai püspököt, a választóbizottság kihirdeti, hogy Bertók Béla munkácsi lelkészt választották püspökké. Az esküt a magyar egyháztörvény szerint tette le.

A kerület a zsinat-presbitérium-elv szerint alakult meg, három egyházmegyéből: Bereg, Ugocsa és Ung megye. 65 000 gyülekezeti taggal rendelkezett; 77 gyülekezetből, 3 filiából és három missziói gyülekezetből állt. 76 lelkésze és 5 segédlelkésze volt. A 38 állami iskolával szemben 51 református iskolával rendelkezett.

Az állam minden szinten meg akarta akadályozni az egyházkerület működését. Új problémává válik a lelkészek utánpótlásának kérdése. Nem mehetett senki külföldre tanulni. Jellemző lesz az állam oldaláról a bürokrácia az egyház ügyeinek intézésében. Hozzájárult ehhez az államnak a szabad egyházakkal való együttműködése, amely gyengítette a történelmi egyházakat. Mindez gátolta a kárpátaljai terület konszolidálódását.

Bertók Béla püspök többször is memorandumokkal, felszólalásokkal próbálta javítani az egyház nehéz helyzetét, törekvései azonban eredménytelenek maradtak. Az állam még magát a püspököt sem akarta elismerni hivatalosan, és így az egyházkerület megalapítását sem. Ennek oka az volt, hogy az nem tette le a hűségesküt az állam előtt. Persze az eskületétel lehetőségét megvonták. Ez azzal járt, hogy az állam egyszerűen megtagadta a szubvenció kifizetését is, ami az iskolarendszer összeomlását volt hivatott eredményezni. Nagy gondot jelentett az egyházi tisztségviselők állampolgársága. Csak cseh állampolgár lehetett lelkész, tanár, az állampolgárságot azonban nem adták meg automatikusan. A kérvényeket vagy visszautasították, vagy halasztották teljesítésüket. Aki 1922. december 31-ig nem lett csehszlovák állampolgár, azt kiutasították az országból. Csak a beregi egyházmegyében 12 ilyen lelkész volt. Természetesen e lelkészek gyülekezeteitől megvonták az állami támogatást. Ez korlátozta a gyülekezetek és református iskolák cselekvőképességét. Az 1925-ös év statisztikája szerint 75 lelkész közül „még csak” 50 csehszlovák állampolgár, kettő

kárpátorosz, kettő magyar állampolgárságú, 12 pedig nem tudott erre a kérdésre válaszolni. Több iskolát államosítottak az egyház megkérdése nélkül.

A magyar református tanítókat kötelezték, hogy a magyar gyermekeket szlovák nyelven tanítsák. Ahhoz, hogy a tanár tovább taníthasson, szlovák nyelvvizsgát kellett tennie. Alig lehetett tanítót találni, aki a hatóság igényeinek megfelelt. Az új tanárok felvételét is megnehezítették ezek a rendelkezések. Az állam nem fogadta el a református oktatási anyagot. A tiltakozás a rendeletek ellen eredménytelen volt.

A csehszlovák állam a békeszerződésekben és állami alaptörvényekben biztosított támogatást. Sem politikai, sem egyházi értelemben nem biztosította Kárpát-Ukrajnának a szerződésekben meghatározott önrendelkezési jogot. Csehszlovákia alkotmánylevele garantálta Kárpát-Ukrajna tartományi gyűlésének, hogy önállóan hozhat döntést a törvényes keretek között oktatási, nyelvi, vallási és igazgatási kérdésekben, de mivel a tartományi gyűlést nem hívták össze, minden próbálkozás eleve kudarcra volt ítélve.

Ahogy Magyarországon, Kárpátalján is óriási missziós munka és ébredés indult. Ebben a Szentlélek munkája mellett a „Baráti Kör” és a missziós lelkészek vettek részt legnagyobb részben.

A két világháború között a lelkészhiány damoklész kardjaként lebegett az egyház felett. Az állam egy egyesített teológiai intézetet akart létrehozni, amelyben ő diktált volna, és ő szabta volna meg a tantervet. Ennek veszélyét felismerte az egyház, s létrehozott egy Református Teológiai Szemináriumot Losoncon. Az állam természetesen ezt sem támogatta anyagilag. Az intézet kizárólag a hívek és külföldi protestáns (holland és amerikai) testvérek adományaiból működött. Amikor 1929 májusának végén 21 lelkész vizsgát tett, az állam nem ismerte el hivatalosan a képzést. Az egyház a nehézségek ellenére mégis él, és hirdeti az Igét. 1929-ben Nagyszőlősen a nehéz körülmények között református árvaházat alapítottak.

Mivel 1928-ig a kárpátaljai terület nem kapott támogatást, a zsinaton Bertók Béla püspök megkérdezte az állam képviselőjét ennek okáról. A képviselő válaszában elmagyarázta, hogy ezt a pénzt az állam a konventnek küldte, és annak kellett volna gondoskodnia az igazságos elosztásról. Bertók Béla nem érte be a válasszal, hiszen az nem volt érvényes államjogilag: Kárpátalja külön autonóm terület. Helyálló magyarázatot a püspök nem kapott. 1929-ben, amikor a konventhez fordult azzal a kéréssel, hogy folyósítsák a támogatást a kerület számára, a konvent Kárpátalja autonómiájára hivatkozva nem adta ki a támogatást. Így a kárpátaljai egyházkerülettől 1919 és 1927 között 480 000 koronát vontak meg végérvényesen.

Időközben kezdett visszaszorulni a hitoktatás az iskolákban. Ezt vasárnapi iskolák beindításával próbálta ellensúlyozni az egyház. Egyedül 1928-ban hét iskola szűnt meg, és még tíz megszűnése volt kilátásban. Növekedett a tanárhiány is. A pedagógusok pótlására szerettek volna egy magyar tanítóképzőt létesíteni Kárpátalján, erre azonban nem kaptak engedélyt az államtól. Az is nehezítette az oktatást, hogy a tanárok fizetése Kárpátalján háromszorosa volt a csehországinak, s ez nagy terhet jelentett az egyháznak.

A helyzet némileg változott 1932-ben, amikor az állam elismerte az egész egyház vezetőségét és Bertók Bélát, mint püspököt.

Az állam az egyház támogatását igényelte, mert labilis lett a politikai helyzet. Az autonómia elveszett, s vele a kárpátaljai terület különleges státusza is. Ezeknek az eseményeknek köszönhetően azonban állami támogatást is élvezhetett egyház: a lelkészek és tanítók fizetésében, az egyházmegyék adminisztratív kiadásainak fedezésében, az adóelengedésben. Végre minden lelkésznek megadták az állampolgári jogot.

Bertók Béla püspök a katolikus és a görög-katolikus képviselőkkel együttesen közös akciót indított az iskolák felekezeti megtartásáért.

1931-ben megalakul Kárpátalján a lelkészek jogainak védelmére szolgáló Lelkészegyesület. Még nagyobb hangsúlyt fektettek a misszióra és a gyermekmunkára. A nehéz körülmények ellenére virágzott a lelki élet. Különböző egyletek és szövetségek folytattak áldásos munkát a belmisszióban. Nagymértékű szórványgondozás folyik. Az irodalmi munkásság is jelentős ebben az időszakban.

A belmisszió munkájában nagyon fontossá válik a református identitás megtartásának kérdése, mivel sok tekintetben el van szigetelve Kárpátalja ebben az időben Magyarországtól. A lelkészek nem tanulhattak az anyaországban.

A Heidelbergi Káté sok más kiadvány mellett az a hitvallás lesz, amely segít ebben a zűrzavaros időben megmaradni reformátusnak.

A vallásos iratok terjesztése sem történt a vezetők elképzelései szerint. Szabó Béla missziói jelentésében beszámolt arról, hogy a vallásos irodalom terjesztésének ügye rosszul áll. Az egész egyház messze elmaradt a kitűzött célok mögött, vagyis, hogy építő nyomtatott iratokat terjesszen a nép között, lehetőleg széles körben. Az 1934-es missziói jelentés szerint a belmisszió irányát meghatározó folyóirat, a „Szeretet”, csak 22 gyülekezetben került szétosztásra.

Az iratok terjesztését értékelő rossz mérleg oka nem feltétlenül a hanyag lelkészekben és presbitériumokban keresendő. Egyik oka a Kárpát-Ukrajnában uralkodó gazdasági helyzet volt, mely az egyháznak nem engedte meg, hogy iratokat nyomtasson, és azokat nagyobb terjedelemben a gyülekezetekben szétossza. A jó irodalom hiányát nem lehetett kompenzálni azáltal, hogy Magyarországról hoznak be anyagokat, mivel a Magyarország és Csehszlovákia között lévő meglazult kapcsolat az importot erőteljesen korlátozta. Bertók panaszkodott is azért, hogy a Kárpátaljai terület hermetikusan zárt a külföldi iratokkal szemben.

Az iratmisszió kiadásai között szerepeltek ima- és énekeskönyvek, de legnagyobb példányszámban a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás, melyeknek a Bibliával való együttes ismerete nélkül Bertók püspök nem tudta elképzelni a Református egyház jövőjét. A reformációnak ez a két írása volt a Biblia mellett a legelterjedtebb a reformátusok között.

Kedvező fogadtatásban részesült Szabó Béla „Hiszem és vallom” című, konfirmándusoknak írt könyve, amelyet Czinke munkájával együtt az iskolákban, a hitoktatásban használtak. Mindkét saját szerkesztésű katekizmus a Heidelbergi Káté szellemében íródott. Fontos helye volt ezek között a Heidelbergi Káténak. Az akkori oktatás minőségét mutatja, hogy sok olyan idősebb emberrel találkoztam, aki 80-90 éves korában kívülről idézte a káté kérdéseit és feleleteit, a református énekekkel és zsoltárokkal együtt. Emögött mindig ott volt a tudatosság és annak öröme, büszkesége, hogy valaki magyar református lehet. Ezt a nehéz, de jó vallásoktatásnak

köszönhetjük, hogy a későbbi próbát jelentő szovjet időkben, amikor Kárpátalját a sztálinista birodalomhoz csatolják, a szülők és nagyszülők képesek továbbvinni a református hitismeret igazságait a családon belül. A magyarok reformátusok identitása és mindenáron megmaradni akarása az elnyomásban erősödik és fejlődik. Bertók és hívei megtettek minden tőlük telhetőt az identitás és az egyház megmaradásának érdekében.

1938 augusztusának végén a Református Egyház még hangsúlyozta a Kárpát-Ukrajnai kormánnyal tartott jó kapcsolatok szükségességét, mondván, hogy a magyar és rutén nép a jövőben is együtt fog élni, a müncheni és bécsi döntés viszont magyarelles támadást váltott ki. A rendőrség és hadsereg lelkészeket és tanítókat tartóztatott le. Egyeseket kiutasítottak, másokat megbüntettek, parókiákat dúltak fel. A lelkészek ellen állt bosszút az állam. Megtiltottak mindenféle gyülekezést, megbénítva ezzel az egyház életét.

Az 1938 őszen történt események újra szétszakították a gyülekezeteket (65 maradt). Ravasz László püspök táviratban köszöntötte őket, és az egyházi kérdések rendezésére hívta fel. Kárpátalját a debreceni egyházkerülethez szerették volna csatolni, de megadták a jogot, hogy önálló kerületként is létezhesen. Elismerték Kárpátalja egyházkerületének egyházi rendjét.

1939. március 15-én szükségessé vált az egyházi rendelkezések átdolgozása. A Magyarországi Egyház elfogadta a Losoncon szerzett lelkészi okleveleket. Kárpátalja visszakerült az anyaegyház kebelébe. A hitvallási egység viszont addig is megvolt, és ebben a Heidelbergi Káté hatalmas szerepet játszott: megőrizte a Kárpátaljai Református Egyházat ebben a látásban.

1944–1990

A második világháború vége felé a sokat emlegetett szovjet és ateista uralkodás közeledte szinte teljesen megbénította az egyházi életet is. A félelem és a kétségbeesés pánikszerűen terjedt. Ennek következtében sok lelkész és egyházi munkás menekülni kényszerült a szovjet csapatok megérkezése előtt. A háború idején is tevékenykedő 100 református lelkészből 60 maradt Kárpátalján. Mindenki bizonytalanodott, mert Kárpátalján nem volt vezető egyéniség az egyházunk élén.

A szovjet hatalom hozta magával a 20-30-as években jól kipróbált egyházellenes technológiákat és ateista propagandát: a „megverjük a pástort, elszéled a nyáj” módszert választották. Oroszországban és Ukrajnában a 40 000 pravoszláv gyülekezetből 1941-ben mindössze 300(!) maradt. Ez a rombolás várt a kárpátaljai reformátusokra is. Mindent államosítottak: templomot, iskolát, földet. A lelkészeket családostul földönfutóvá tették. A lelkész családtagjait kiközösítik, gyermekei hosszú évekig nem tanulhatnak egyetemen Ukrajnában. A templomot bérelni kell, ha adják. Az 1929-ben felvett irány szerint a Szovjetunióban az egyház a kapitalizmus kémje, népellenesség, amit irtani kell. Az alkotmány kimondja, hogy a vallást terjeszteni tilos. 1937-ben az új alkotmány szerint az egyház nem jogi személy. Tilos a Biblia és más vallási irodalom nyomtatása, terjesztése; a határok lezárulnak. A nyomdákat konfiszkálják. Ebben az időben az egyház ellen harc és tömeges irtás folyik. Sok esetben a családtagokat is letartóztatják. 1946 után tilos lesz a hitoktatás. Az iskolákat elveszik. Két év börtön vár arra, aki megszegi a hitoktatás tilalmát, vagy templomon kívül keresz-

tel. A gyermekeket elveszik a szülőktől. A keresztyénséget szubkultúrává kívánják tenni. Az 50-es években megindul a hrucsovi támadás, ami a szovjet kommunizmus építésének új programjával kapcsolatos. Hirdeti, hogy Bibliát csak a múzeumban lehet majd látni. Azt a parancsot kapják az állami vezetők, hogy erősítsék meg az ateista harcot és propagandát. Mindez a Szovjet Kommunista Párt XXI. Kongresszusa után történik, 1959-ben. A KGB 5. osztálya felelős a kivitelezésért. Még mindig annak az 1929-ben elfogadott vallási törvénynek a betartására törekednek, amely alapján milliókat pusztítottak el az országban. Ez megfélemlítésekkel jár. Megjelennek a titkos keresztelések. A baptistáknál ekkor terjed el, hogy 18 év felett lehet csak keresztelkedni, vagy másképp börtön jár az ilyen sákramentumért. A református szülőket meghurcolják, elbocsátják munkahelyükről, megbüntetik. Létezett ebben az időben büntetés a „hitért”. Ez a rendelet hivatalosan tiltja a gyermekek számára az istentiszteletek látogatását. A vallási ünnepeken az iskolákban és munkahelyeken más programokat szerveznek, hogy senki ne tudjon részt venni a templomi istentiszteleteken. Tiltva voltak a lelkészgyűlések, a zsinatok, nehogy az állam ellen szervezkedjenek a lelkészek. Az állam regisztrálta a presbitereket, és üldözte őket. Sokszor 80-90 évesek vállalták a presbiteri feladatot, és a fiatalok végezték a munkát helyettük. A parokiális könyvtárakat elkobozták. Egy részét rejtegették a hívek, de ezért könnyen börtönbe kerülhettek.

Hogy lehet így megmaradni? Sem hittanoktatás, sem templom, sem tanítási lehetőség, sem könyv. A lelkész keze meg van kötve. A szülők hősi kiállása nemzedékről nemzedékre lesz ebben az időben az az utolsó remény, ami megmenti a hitet és az egyházat. De mit tud tanítani a szülő? A Bibliák elhasználnak, könyveket nem nyomtatnak. *Mi az, ami legjobban megfelel a hit rövid átadására? Ekkor jut fontos szerephez Kárpátalján a Heidelbergi Káté. Én 1987-ben konfirmáltam, és a kátém egy kézzel írott darab volt. Még ma is megvan egy kézzel írott változat. A feleségem az édesapjától kapta hagyatékkul ugyanezt, szintén kézzel írva. Mert így terjedt Kárpátalján a hitvallási irodalom. A rövidege és céltudatosága alkalmassá tette erre. Általánossá vált, hogy a szülők titokban készítették fel gyermekeiket a konfirmációra. Ez a készülés az alapfogalmak valamiféle megmagyarázásából állt, de legtöbbször csak az anyag könyv nélkül való megtanulásából. A felkészített gyermekek néha az erdőben, egy megbeszél helyen találkoztak a lelkésszel, és itt tettek vallást ismereteikről. Néha ez sem volt lehetséges. Az utolsó konfirmációkra 1946–1947-ben került sor, de ezeknek következménye volt a lelkészek számára. Gyakorolták a „születésnapokat”, ami egy konspiratív alkalom volt arra, hogy fiatalokat összegyűjtse-nek, és énekeket tanuljanak, a keresztyénség dolgaival ismerkedjenek. Az evangéliumi történetek mellett a Káté volt az egyik közkedvelt anyag, amivel ismerkedtek a fiatalok, sokszor idősebbek is. Néha egy képzettebb asszony vállalta, hogy kisebb csoportokat oktat a kátéra. Többen ezért az egyházban meg lettek hurcolva az állam által. Az ilyen módon konfirmáltak legtöbbször Pünkösdkor járultak nagyobb ceremónia és hitvallástétel nélkül az Úri vacsorához, fehér ruhában (lányok). A gyülekezetben ez volt a „néma bizonyágtétel” és konfirmáció. Az ekkori kézzel írott káték nem csak a Heidelbergi Kátét tartalmazták, hanem sok esetben más egyházi ismereteket is, röviden. Megtalálhatók benne imádságok, egyháztörténeti információk is. [A Szerkesztő kiemelése.]*

A Heidelbergi Káté a történelem folyamán sokszor volt szellemi táplálék magyar református híveink számára. Bátran elmondható, hogy Isten ezközként tudta használni a Heidelbergi Kátét a református identitás megőrzésére Kárpátalján. Hihetetlen erővel őrizték hűségüket az egyszerű hívek, és lettek saját népüknek pásztoraik egy ilyen eszközzel, mint a káté. Ma számtalan történetet tud elmondani az én generációm azokról az időkről Kárpátalján, amikor a hitet minden eszközzel ki akarták irtani az emberek szívéből. Úgy tűnik, ehhez minden a rendelkezésükre állt. De ezek a kézzel írott Heidelbergi Káték és az itt-ott még létező Bibliák engedték, hogy égjen a hit lángja, és a legnehezebb időben lángra lobbantsa a szíveket.

Az egyházkerületünkben ugyan megmaradt a három egyházmegyére (Ung, Bereg, Máramaros-Ugocsa) való tagolódás, de úgy a kerületi, mint a megyei vezetés, a megtorlásoktól való félelemtől megbénulva, teljes kiszolgáltatottságban várta a fejleményeket. A sztálinista rendszer első áldozatai *Narancsil* Imre nagymuzsalyi, *Balogh* Sándor eszenyi, *Szutor* Jenő beregszászi lelkipásztorok voltak, akiket az előző rendszerben végzett politikai tevékenység vádjával tartóztattak le és ítélték el. Mindhármójukat ismeretlen helyre (valószínűleg fogolytáborokba) hurcolták, ott haltak meg. Közben az államhatalom, az aktivitás mértékétől függően, minden lelkeszt megfigyelés alatt tartott, és minden, egyházunkkal szorosabb kapcsolatban lévő emberről adatokat gyűjtött. Az egyháztagok és egyházi emberek köréből igyekeztek „besúgókat” beszervezni. A bátrabb lelkészek, annak ellenére, hogy mindezekről tudomásuk volt, változatlan lendülettel igyekeztek folytatni a missziói tevékenységet: 1945-ben Gecse községben, házi istentiszteletek és vasárnapi iskolák tartásában segédkezni kívánó fiatalok számára egy hónapos kurzusokat, bibliaiskolát szerveztek. A legrátermettebb tanulókat, a lelkészhiány hátrányainak enyhítése érdekében az istentiszteleteken való igehirdetési szolgálatba is bevonták, s legatusként tevékenykedtek.

A Moszkvai Baptista Egyház, a számukra az állam által támogatott előnyösebb helyzetet kihasználva, a Kárpátaljai Református Egyházat magához kívánta csatolni. E tervet, gondolván a nemzetiség gyorsabb asszimilációjára, az államhatalom is támogatta. A hatalom kérésére Bátyúban találkoztak az egyházközségek lelkészei és a Moszkvai Baptista Egyház két vezetője, Ivanov és Andrejev. A baptista vezetők az egyházunk újjászervezéséhez és az új rendszerbe való beilleszkedéshez ígérték segítségüket – a Baptista Egyház a Szovjetunióban akkor már elismert és legálisan működő felekezetnek számított –, ha a Kárpátaljai Református Egyház csatlakozik a Baptista Szövetséghez. A lelkészek többsége határozottan elutasította ezt. Nyilvánvaló volt, hogy ez a tervezett kapcsolat a Kárpátaljai Református Egyház számára végzetes lenne: asszimilálná, és ez nagyban felgyorsítaná a magyarság beolvadását (a kárpátaljai baptisták főleg idegen nemzetiségűek voltak, így számuk csekély volt, minden szektás irányzatot hajlandóak voltak befogadni). Ebben az időben egyházunk 140 000 kizárólag magyar nemzetiségű taggal, 90 templommal, 6 imaházzal (főleg a szórványokban) és 55 lelkésszel rendelkezett. Ezeket a kilátásokat és az egyházunk jelenlegi adatait, ill. feladatait figyelembe véve, a lelkészi közösség, az államhatalom ajánlása ellenére, az önállóság mellett döntött.

Ebben az esetben is fontos volt, hogy a Kárpátaljai Református Egyház ismerte és tisztelte a hitvallásait, és nem adta fel az identitását.

1944 novemberében, a front keresztülvonulása után, a magyarlakta településekről a szovjet hatalom, „háromnapos munkára” elhurcolt minden 18–50 év közötti férfit. Hamar kiderült, hogy az elhurcolás indoka hazugság volt. A férfiakat a sztálini haláltáborokba deportálták. Szolván volt a gyűjtőhely. A legtöbben már ezen az első állomáson, ill. a lágerbe vezető úton, vagy a táborokban elpusztultak az embertelen bánásmód, az éhezés, a fagyoskodás, a járványok miatt. Magyar nemzetünk egyik legnagyobb tragédiájának lehet nevezni ezeket az eseményeket Kárpátalján. Közvetlenül a lágerekben több mint 50 ezer kárpátaljai magyar ember halt meg. Sokan, akik hazajöttek, hamarosan a magukkal hozott betegségek áldozatai lettek. Itt is elmondhatjuk, hogy sok embernek a fogságban és szenvedésben – amikor sokszor mindenüket elvették – a kívülről megtanult aranymondások (bibliai Igék), a Heidelbergi Káté egy-egy kérdése (ld. 1. kérdés) nyújtottak reménységet vagy vigasztalást. Sokan emlékeztek ezekre a dolgokra, közülük azonban már nem sokan élnek. *Gulácsy* Lajos tiszteletbeli kárpátaljai református püspök sokat mesélt erről a fiatal lelkészeknek.

Az otthonmaradt öregek, nők és gyerekek állandó rettegésben, várakozásban éltek. A tehetősebb emberek otthonmaradt családtagjaira először kifizethetetlen adókat vetettek ki, majd – kuláknak nyilvánítva őket – mindenüktől erőszakosan megfosztotta őket az új államhatalom (szó szerint „leseperték a padlást”). Az egyház dacolva az állam hivatalos politikájával, még inkább szükségesnek látta az evangélium hirdetését, mert református magyar népünknek a hit jelentette lelkileg és fizikailag is az egyetlen megtartó erőt. 1947-ben a Baráti Kör lelkészeinek egy része levelet írt Sztálinnak, melyben Nabukodonozor történetére hivatkozva figyelmeztetik a birodalom vezetőjét, hogy Ő is Isten eszköze, akinek engedelmeskednie kell az egyetlen és Mindenható Úr akaratának. Nem tudni pontosan, hogy elért-e a levél a címzetthez, de postázását követően hamarosan érezhető volt hatása: először *Horkay* Barna és *Zimányi* József, majd *Simon* Zsigmond és *Fekete* Gyula, 1949 novemberében pedig *Pázsit* József, *Györke* István, *Asszonyi* István, *Huszt* Béla, *Kovács* Zoltán és *Gulácsy* Lajos lelkipásztorokat tartóztatták le. A letartóztatás vádjai: szovjetellenes tevékenység, a néphatalom megdöntésére irányuló kísérlet, a nép (főleg a fiatalság) félrevezetése, szovjetellenes propaganda. A nagy szovjet nép ellenségeiként és nemkívánatos személyekként lettek megbélyegezve. A száműzetésből 1956-ban szabadulhattak a letartóztatott lelkipásztorok. Az itthon maradt lelkészeknek parókiáról való kilakoltatást (minden lelkészre érvényesen), szolgálatból való felfüggesztést (pl. *Papp* István és *Csik* József lelkészeket 3 évre), anyagi sanyargatást, állandó zaklatatást (minden lelkészre érvényesen) kellett átélniük. Ezt követően több lelkész szovjetellenes propaganda, és az 1950-ben alakuló kolhozok elleni agitáció vádjával letartóztattak: *Forgon* Pál (volt püspök), *Gönczi* Pál nagydobronyi, *Zsurki* József nagypaládi, *Vass* József técsői, *Tárczi* Dániel kisdobronyi lelkészek 4 év börtönbüntetésre ítéltettek. A lelkipásztorok csak az állam által megszabott helyen hirdethették Isten Igéjét. Az egyház elnyomásával a magyar nemzetiség beolvasztására való törekvés is nagy erővel indult meg: a magyar iskolákat bezárták, és helyettük orosz, ill. ukrán tannyelvű osztályokat indítottak, a gyerekek továbbtanulása csak a hivatalos államnyelven volt lehetséges (ilyen megfontolásból sok magyar szülő is orosz és ukrán iskolába adhatta csak a gyerekét). A nemzeti beolvasztás, a vallástalanítás, nemzetünk teljes behódolását célozta meg.

Ezekben az időkben egyházunknak és nemzetünknek az istentiszteleteink és a nyilvános temetéseink jelentették a megtartó erőt. Az egyszerű hívek identitás- és felelősségtudata, hitismerete nagy szerepet játszott az egyház megmaradásában. Református hagyományaink megtartó erővé váltak, jobban, mint ahogy a legtöbben gondolták volna. Egyházunk örökítette át és mentette meg a nemzeti értékeket, a magyarság itteni küldetését a jelen és a jövő számára.

A lelkészi kar az elhalálozás és külföldre való menekülés következtében a '70-'80-as években 24 főre csökkent, akik 81 gyülekezetben végezhetek szolgálatot. Egy lelkész egyszerre több gyülekezetet volt kénytelen pásztorolni. A gyülekezetek közti utazást gyalog, biciklin, motorkerékpáron, jobb esetben tömegközlekedési eszközzel oldották meg a lelképásztorok. A szolgálatokat csak a vasárnapi istentiszteletekre korlátozták legálisan. Az oktatásért, házi keresztelésért szigorú büntetés várt minden lelkészre. A vasárnapi istentiszteleteken besúgók készítettek jelentést a lelkész prédikációjáról, melyet a felsőbb államszervekhez továbbítottak. 1974-től enyhült az állami elnyomás. Az 1974-es, 1977-es, 1979-es, 1981-es, 1983-as, 1985-ös, 1987-es években 2-2 lelkésztanulót képezhetett az egyházunk. A jelzett 14 személy a kiháló lelkészi közösség pótlására volt elegendő. Az 1990-es évek elejéig a lelkészek száma nem haladta meg a 24 főt.

A Kárpátaljai Református Egyház újjáéledése a Szovjet Birodalom szétesésével kezdődött el. Szergej Gorbacsov első szovjet elnök által már a 80-as években kezdeményezett „glasznosztj”, vagyis nyilvánosság politikájának köszönhetően megindult egy folyamat, amely később az „örök” Szovjetunió széteséséhez vezetett. Egyrészt a régi rendszer nem tudta magát fenntartani, mivel már régen a nyugati hiteleken élt; gazdasági erejét felemésztette a fegyverkezés és a külhonban vívott „felszabadító”, internacionalista háborúk, érezhető volt a tervgazdaság csődje. Másrészt a „glasz-nosztj” oda vezetett, hogy minden direkt információzavar ellenére nőtt a helyi emberek tájékozottsága a világban. Kiderült, hogy a határon túl is van élet. Méghozzá egészen jó. Felébredt a kíváncsiság az eddig tiltott dolgok iránt is. A kelet-európai forradalmak és rendszerváltások, a Varsói Szerződés széthullása és a szovjet csapatok kivonása Kelet-Európa országaiból megmutatta, hogy a Szovjetunió egy időre elvesztette az „Európa vörös zsandárja”-pozíciót. 1991 augusztusában, amikor magát a szovjet elnököt, Szergej Gorbacsovot is körbefogták szabadsága idején a villájában, és csak személyes testőreinek köszönhetően maradt életben, meghiúsult a puccskísérlet is, amelyet a XX. század 50–70-es éveinek mintájára terveztek, s a kemény terror visszaállításával szerették volna biztosítani a fennmaradását. A hatalom már nem tudott irányítani a régi módon, a nép pedig nem akart élni a régi módon. Valami újat akartak, bármi legyen is az. Ilyenkor érthető, hogy az ember visszanyúl a régi gyökereihez. A kárpátaljai magyarok is visszavágytak a békességet, reménységet, erőt jelentő Isten-hithez. Kihaszználva a sikertelen puccskísérletet, mintegy Isten akaratának és a próféciáknak a megvalósulását látva benne, a többi köztársasághoz hasonlóan Ukrajna is kilépett a Szovjetunióból. A kárpátaljai magyarok ebben az új államképződményben rekedtek. Itt kezdte el, kihaszználva a lehetőséget, a Kárpátaljai Református Egyház újjászerveződését, és itt bontotta ki szárnyait.

1992-ben jelent meg Ukrajnában a lelkiismereti szabadságról szóló törvény. Addig az 1937-ben elfogadott alkotmány volt érvényben, amelyből hiányzott az egyház fogalma, tehát az nem számított jogi személynek. Ez azt jelentette, hogy semmi joga, tulajdona, és sok esetben a létezésre való lehetősége sem volt. Ennek az alkotmánynak köszönhetően volt lehetséges kirabolni és megsemmisíteni az egyházat. Ez vezetett az egyház vagyonának teljes elkobzásához, munkájának korlátozásához. A Szovjet állam területein a templomok, parókiák, a föld, az erdő, az anyakönyvek, egyéb vagyon teljesen az állam tulajdonába került. A templomot jobb esetben csak bérelni lehetett a helyi államhatóságoktól. A közösség élére hatos vagy húszas tanácsokat állítottak, amelyeket az államhatóságok által megfigyelttek. Ezek által próbálta az államhatalom, ahol lehetett, érvényesíteni akaratát. A presbiter-zsinati elv 1992-ig nem érvényesülhetett. A gyülekezeti közösségeket megadóztatták sokfajta „béke”-adóval. A templomi keresztelés miatt az állami munkahelyeken a híveket kipellengézték, megfosztották prémiumaiktól, büntetést fiztettek velük, de legtöbb esetben kirúgták a munkahelyükről. A lelkész fizetését is szabályozta az állam. Az istentiszteleteken elhangzott igehirdetéseket megfigyelték. Amennyiben félreérthető, esetleg szovjetellenes propagandát tartalmazott, a lelkészt eltiltották a szolgálattól. A hívek sokszor titokban kérték a lelkésztől a keresztelést és esketést. Ha ez kitudódott, a szolgálat engedélyének megvonását hozta magával. Számos lelkész és családja került a „dicső” Szovjetunióba a nincstelenek sorába. Az eltiltás alatt a lelkészt legtöbb esetben még munkahelyre sem vették fel. Keserű volt a lelkészgyerekek sorsa is, akiket nem vettek fel egyetemekre származásuk miatt. A magyar értelmiség gyermekei sokszor a balti köztársaságokba mentek tanulni felfedezvén, hogy ott van lehetőség kikerülni az itteni szankciókat. Az iskolában kemény ateista propaganda folyt az egyház reakciós, népellenes és népnyzó jellegének hangsúlyozásával. Keresztyénnek lenni egyet jelentett a butasággal, becstelenséggel, maradisággal, államellenességgel, a szocialista vívmányok tagadásával. Kötelező volt a lelkészek regisztrációja, ami azt jelentette, hogy csak a megyei tanács által kiadott engedélyekkel rendelkező lelkész teljesíthetett szolgálatot. Mivel a magyarlakta falvak többsége a határzónában van, oda még lakhatási engedélyt sem adtak. A helyi hatóságok parancsba kapták, hogy ebben akadályozzák meg a lelkészeket. Amikor például Viskre regisztrálták József Lajos lelkészt, a „hibáért” menesztették a felelőst munkahelyéről.

A református egyházban nem működhetett a zsinat, és lelkészgyűlést sem lehetett tartani. Az államhatalom félt az összeesküvésektől. A lelkészek csak egyenként mehettek el a püspökhöz, útközben nem mehettek be a kollégáikhoz. Ha mégis megtették, másnap a KGB hívatta őket kikérdezésre. A megfélemlítés volt ennek a kornak a legveszedelmesebb fegyvere, és a történelmet látva volt is mitől félni. Az egyik lelkész sofőrje úgy emlékszik az akkori kor egyik püspökére, hogy amikor azt a megyei vallási hivatalba hívták (amikor elment otthonról, mindig hosszú időre búcsúzott), remegve imádkozva várt néhány percet, mielőtt felment volna a hivatalba. Sokszor embertelenül bántak velük a csinovnyikok és egy pofontól sem riadtak vissza. Ebben az időben ezt meg lehetett tenni. Hányszor jutott eszébe az embernek a Heidelbergi Káté 1. kérdése, hogy mi az az egyetlen vigasztalás, ami megtartja az embert egy rossz helyzetben!

A nyolcvanas évek végén az egyházban mégis megéreztek valamit a változások szeléből. 1987–88-ban még nem volt hivatalos konfirmáció. A szülők már bátrabban, de még mindig titokban készítették fel gyermekeiket a káté-kérdésekből. A kor szokása szerint pünkösöd ünnepén álltak oda először az úrasztalához, és csak a jelenlévők tudták, hogy ők az idei először úrvacsorázók. De már 1989-ben, amikor a forradalmak elkezdődnek Kelet-Európában, és sorra buknek meg a kommunista diktatúrák, elkezdődik Kárpátalja gyülekezeteiben az engedély nélküli konfirmációs oktatás. Megérezte az egyház az időt és az alkalmat arra, hogy megszólaljon. Még megfigyelte a KGB a lelkészeket. 1988-ban nyílt először alkalom arra, hogy a lelkészek a budapesti és a debreceni teológiai akadémiára menjenek tanulni. Mielőtt megtették volna, többször is behívta őket a KGB. Amikor megérkeztek Magyarországra, elvették az útlevelüket az ott megjelent KGB-ügynökök, nehogy külföldre emigráljanak. Ha haza akartak menni, be kellett előre jelenteniük, s az „illetékesek” a vonatindulás előtt 5 perccel jelentek meg, hogy visszaadják az útlevelet, és kontrollálják, hogy a lelkészhallgató valóban felült a vonatra, és nem külföldre akar menni. Mindez az első lehetőség volt arra, hogy a lelkészeink teológiát tanulhassanak egy erre specializált intézményben. Ettől kezdve többen is jelentkeztek teológiára; 1992-től megszűnt ez a szigorú kontroll. Azóta minden évben 7-15 személy jelentkezik teológiára lelkész vagy hitoktató szakra. A 90-es évek elején a lelkészhiány miatt saját erőből is folyt a lelkészek képzése.

Törvény a lelkiismereti szabadságról és a vallási szervezetekről. 1992. február 19-én N 2140-XII törvényben kihirdették a lelkiismereti szabadság az addigra szabaddá vált és a Szovjetunióból kivált Ukrajnában. Ez a törvény elvileg garantálja a szabad vallásgyakorlatot a reformátusok számára is. Hirdeti, hogy vallási hovatartozása miatt senkit sem szabad megkülönböztetni, és mindenki egyenlő a törvény előtt. Előíranyozza a korábbi negatív állami politika eredményeinek felszámolását. A törvény szerint mindenkinek joga van megválasztani vagy megváltoztatni a vallását. Egy vallás vagy ideológia sem lehet kötelező Ukrajnában. Az egyház a törvény szerint el van választva az államtól és az iskolától. Nem vehet részt a politikai harcban. Iskolákat nem alapíthat, de saját kádereit képezheti az általa létrehozott oktatási intézményeiben. A nagy változás az egyházak életében a múlthoz képest, hogy az egyház jogi személy. Az új törvény szerint az egyháznak lehet tulajdona, ami korábban teljesen elkobzásra került, és mint olyan, nem létezett. Az egyház folytathat gazdasági tevékenységet, az állam törvényeinek betartása mellett. Nagyon fontos pontja a törvénynek, hogy az egyház szabadon gyakorolhatja vallását, és istentiszteleteket tarthat, akár kórházban, akár börtönben és egyéb helyeken is. Viszont ennek engedélyezése mindig a helyi tanács döntéséhez van kötve. Nagy vívmánya ennek a törvénynek, hogy az egyházak hivatalosan tarthatnak fenn kapcsolatokat a más országokban működő egyházakkal. Az állami felügyeletet az egyházak működése felett a helyi tanácsok gyakorolják.

A törvény rendelkezik azzal kapcsolatban is, hogy az egyházakat kártalanítsák, amennyiben azok bizonyítani tudják tulajdonjogukat. Ez azt jelenti, hogy a megyei tanácsok szolgáltatják vissza az elkobzott templomokat a még létező felekezeteknek, amennyiben a templom áll. A parókiát és egyéb épületeket a helyi városi és falusi

tanácsok szolgáltatathatják vissza, ha jónak látják, többségi szavazattal. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a magyar többségű falvakban a parókia épületeit az elmúlt 20 év alatt 70%-ban visszaszolgáltatták. Legtöbb esetben olyannyira lepusztult állapotban, hogy a visszaadás után azonnal le kellett bontani. És mivel a településnek ez kiadást jelentett, a munkát a református közösségekkel végeztették el. Földbirtokok visszaadására, erdők és egyéb vagyon visszaszolgáltatására nem került sor. A városi gyülekezetek nagyon nehéz helyzetbe kerültek, mivel fel lett duzzasztva a lakosság szlávokkal, így a tanácsokban semmi befolyása nem volt a reformátusoknak. A visszaigényelt épületeknek csak kis hányada áll rendelkezésre a városokban. Kivételt talán Beregszász városa képez. Az állam Ukrajnában nem támogatja és nem kártalanítja más szinten a Református Egyházat. Lelkészeinket, hitoktatóinkat és egyéb egyházi szolgálóinkat 100%-ban a gyülekezetek tartják fenn. Ilyen körülmények között indult fejlődésnek és lelki ébredésnek a Kárpátaljai Református Egyház.

A törvény rendelkezik azzal kapcsolatban is, hogy az egyházakat részben kártalanítsák, amennyiben bizonyítani tudják a tulajdonjogukat.

A Heidelbergi Káté ma is sokszor előkerül a mindennapi használatban. Az újjáéledés éveiben a református identitás megerősödésében volt nagy szerepe. A 90-es években az egyházat ellepték a különféle misszionáriusok, akik segítettek a Kárpátaljai ébredésben, de sokszor kétes tanokat is hoztak magukkal. Ebben segített ez a hitvallás eligazodni.

A Kárpátaljai református magyarság az ukránok szemében nem egyház, hanem szekta. Ebben a vitában legyőzhetetlen fegyverré válik a káté a hitvitákban, mivel a Bibliából meríti érveit.

A Heidelbergi Káté, mivel le lett fordítva orosz és ukrán nyelvre is, a misszió eszközüvé vált a szlávok között. Az ungvári ukrán református hívek e szerint konfirmálnak, és előszeretettel használják a mindennapokban a református hit terjesztésére.

Előkerült a Heidelbergi Káté a 2005-ben történt Kárpátaljai egyházi szakadás idején, amikor néhány lelkész elhagyta az egyházat. Ebben az időben lázasan kutatta mindenki az igazságot, és a klasszikus hitvallás erősítette meg a Kárpátaljai Református Egyházat hitében.

Jelen időnk legnagyobb ajándéka, hogy szabadon hirdették az Ige, és ezrek vesznek részt a hitoktatásban és az ifjúsági munkában. A jelen időben az egyházunk mindent megtesz, hogy hitvallásaink szellemében egy olyan nemzedéket készítsen az életre, amely elődeinkhez hasonlóan felkészült arra, hogy a Szentírást és hitvallásainkat ismerje, és tovább tudja adni. A konfirmáció anyaga ma is a Heidelbergi Káté. Az előttünk lévő századok vizsgáztatták többször is ezt a Kátét. Igazságait feladni vétek. Mindig szükséges lesz azonban új válaszokat adni az aktuális kérdésekre. Legyünk készek megvallani a bennünk élő reménységet és hitet.

IRODALOM

- A Kárpátaljai Ungi Egyházmegye. REI 14 (1934) 44. 4-5.
 Bácsy Gyula: A Beregi Református Egyházmegye közgyűlése. A Kálvin nyomda. REI 7 (1927) 28. 4-6.
 Bácsy Gyula: A Kárpátaljai Reformátusok Segítő Egyesülete (KRSE). REI 16(1936) 15. 3-4.
 Balla Gyula: Az egyházak helyzete Kárpátalján. KSz 42 (1940). 354-367.

- Balló Gyula: Hitélet, az egyházak helyzete Kárpátalján ABLAK 1 (1990) 2. 63-70.
- Balogh László: Emléktábla-avatás Eszenyben. RL 35 (1991) Nr.45. 5.
- Batta Pál: A csehszlovákiai magyar reformátusság létkérdései. lE 4 (1938) 84-89.
- Bertok Béla: Zsoltároskönyv a rabmagyarok között. Incze Gábor. Évkönyv a Budapest-i református egyházmege vallásoktatásáról az 1939-1940. tanévben. Budapest 1940. 3-8.
- Bihari Lajos: Válasz Idrányi Barna esperes urnák. REI 2 (1922) 29. 113-114.
- Bihari Lajos: Válasz Idrányi Barna esperes urnák. REI 2 (1922) 30. 117-118.
- Biki Ferenc: Esperesi megnyitó beszéd a máramaros-ugocsa em. közgyűlésén. REI 12 (1932) 25. 1-2.
- Biki Ferenc: Leánykonferenciánk Nagyszöllősen. REI 7 (1927) 46. 6-8.
- Bornemissza Eszter: Élt Balogh Sándor. Kárpátalja 2 (1991) 18. 7.
- Csekes Béla: A csehszlovákiai magyar református egyház ismertetése. RV Sz 1 (1931/32) 3-15.
- Csekes Béla: A magyar református egyházak sorsa a kisentente államaiban. REI 6 (1926) 46. 1-4. 47. 1-4.
- Csekes Béla: Egyházi irodalmunk és problémái. RV Sz 6 (1937). 145-152.
- Csekes Béla: Reformátusok Szlovákiában. RV Sz 11 (1942) 2. 86-87.
- Dusza János: A zsinati atyák figyelmébe. REI 8 (1928) 4. 2-4.
- Egry Ferenc: Megnyitó beszéd. REI 12 (1932) 49. 1-2.
- Egy ruszinszkozi lelkész: Események-Feljegyzések. REI 3 (1923) 9. 36.
- F. B.: A máramaros-ugocsai református lelkész és tanító testület közgyűlése. REI 12 (1932) 30. 5.
- Fritz Peyer-Müller: A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között- kitekintéssel a jelenre. Budapest 1994. 339-341.
- Forgon, Pál: Levél Beregszászról. RL 33 (1989) Nr. 32. 6. S.94-99.
- Forgon Pál: Kárpátaljai reformátusok – a számok tükrében. RL 33 (1991) 25. 3.
- Forgon Pál: Reményteljes változás Kárpátalján. RL 33 (1989) Nr. 16. 1ff.
- Gábor András: Kárpátukrajnában. Lp 31 (1956) 615-618.
- Géczy Tihamér: Ungvár és Nagydobrony. RL 34 (1990) 32. 5.
- Komáromi református tanítóképző intézet. REI 14 (1934) 52. 6-8.
- Gönczy Pál: A nagydobrony Református Szeretetház. REI 16 (1936) 29. 4G2W 14 (1986). 7/8. S.15-16.
- Gulácsy Lajos: A Kárpátaljai Református Egyház külön története. Munkács 1990.
- Forgon, Pál: Beregszász. Beregszász 1988.
- Forgon,Pál: Isten Kertjében. A Kárpátontúli Református Egyház Részlegén. Beregszász 1977. Csomár Zoltán: A Csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Református Keresztény Egyház húszéves története 1918-1938. Ungvár 1940.
- Harszy Károly: Az ungi egyházmege. Nagykapos 1931.
- Nagy Zoltán: A Losonci Református Teologia Szeminárium. Forrásismertető tanulmány Csehszlovákia egykori egyetlen magyar nyelvű főiskolájáról 1925-1939. Budapest 1985.
- Nagy Zoltán: A Losonci Református Teologia Szeminárium története 1925-1939. Budapest
- Tárnok Gyula: Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorsban. Pápa 1939
- Závonyi Jenő: A Magyarországi Protestantizmus Történetéből. Budapest 1940.
- Barcza József, Bütösi János. Tebenned bízunk eleitől fogva. Debrecen.
- Чанышев А.Н. Протестантизм. – М., 1969.
- Чернышева О.В., Комаров Ю.Д. Церковь в скандинавских странах. – М., 1988.
- Чистозвонов А.Н. Нидерландская буржуазная революция XVI в. – М., 1958.
- Чистозвонов А.Н. Реформационное движение и классовая борьба в Нидерландах в первой половине XVI в. – М., 1964.
- Щеголев П. Очерки из истории Западной Европы XVI-XVII вв.: Курс лекций. – Л., 1938. Эпштейн А.Д. История Германии от позднего средневековья до революции 1848 г. – М., 1961.
- Алексий, патриарх Московский и всея Руси. Слова и речи, послания (1941-1948). – М., 1948.
- История евангельско-баптистского движения в Украине: Материалы и док. / Сост., ред. С. Головащенко. – Одесса, 1998.
- Іоан-Павло II. Столптя. – Львів, 1991.
- Проханов И.С. В котле России. Автобиография И.С. Проханова, 1869-1933.
- Революция в церкви? Теология освобождения: Док. и материалы. – М., 1990.
- Резолюции Второго Всесоюзного съезда воинствующих безбожников. – М., 1929.
- Соловьев В.С. Догматическое развитие церкви. – Рапе, 1994.

CSORBA PÉTER
Jött éve csodáknak

– Gondolatok Fekete Károly kátémagyarázatos kötete kapcsán –

„Az éneklés ideje jött el”, ismerte fel boldogan egykor a szentíró. Mi, ma a „hitvallások ideje jött el” jóillatú tézisével igyekszünk élni életünket. Kétségtelen, hogy a történelmi időszakok szakaszolása mindig a következő évtizedek, évszázadok embereinek, hitvallóinak kérges feladata volt. Ma úgy tűnik, a „hitvallás éve” megfogalmazása és célkitűzése elérte a közegyházi nyilvánosság ingerküszöbét. Nemcsak a megjelent szakirodalmi jellegű vagy egyházpolitikai szintű kiadványok, hanem a mindennapokba visszatérő hitvallásismeret tanítása jelzi ezt.

A rendszerváltás előtt a pedagógiai aspektus szinte teljes mértékben hiányzott a mindennapi gyakorlatunkból. Nem azért, mert „tere” nem volt a tanítói jellegnek, ami a tervszerű folyamatos munkát jelenti, hanem azért, mert teljesen egyértelmű volt az egyház feladata azokban az évtizedekben. Egyszerien, egyszerűen, talán soha vissza nem térően meghirdetni, kihirdetni az értünk meghalt és feltámadott Jézus Krisztust. Folyamatos munkát tervezni nem volt értelme.

A rendszerváltás utáni két évtized első tíz éve a robbanás módjára növekvő általános iskolai hitoktatásról szólt. 2000 környékén a hitoktatás létszámbeli növekedése megállt. Lehetett volna a képésbeli, vagy módszertani innováció útjára lépni. Egyházunk a gyökerek tisztázására tett előkészületi lépéseket. A gomba-módra szaporodó egyházak kihívásaira válaszul reformátori gyökereink újra megértése és újrafogalmazása lett teológiai feladattá egyházunkban. Az iskoláskorúak neveléséről a hangsúly fokozottan a felnőtt korosztály nevelésére került át. Létjogosultságát az egyre növekvő számú felnőtt keresztelezés és konfirmációi igény adta, főleg a városi és kisvárosi gyülekezeti közösségekben.

A 2013-as esztendő a „hitvallás éve” feladatot kapta, és az eddigiek alapján sikeresnek látszik a meghirdetett jelző. Sok gyülekezetben indult vasárnap délutáni katechézis, kátémagyarázatos istentisztelet, és a nyári gyülekezeti táborok anyagában nagyon sok helyen megjelent a kátémagyarázat.

A Heidelbergi Kátét Ursinus Zakariás és Oleviánus Gáspár heidelbergi professzorok vezetésével készítette el egy felkészült teológusokból, lekipásztorokból álló munkaközösség. Először 1563-ban jelent meg III. Frigyes pfalzi választófejedelem előszavával és támogatásával. Első magyar fordítását Huszár Dávid adta ki Pápán, 1577-ben.

A Magyar Református Egyház Generális Konventjének szerkesztőbizottsága fordításában 2013-ban jelent meg az eredeti, egymással egyenrangú német és latin szöveg alapján, a Victor János által átdolgozott, Erdős József-féle és a Tavasz Sándor-féle elterjedt fordítások figyelembe vételével, a Heidelbergi Káté első kiadásának 450. évfordulóján a Kálvin Kiadó gondozásában.

Ennek a munkának megkoronázásaként, szintén a jubileum alkalmából, 2013-ban jelent meg Fekete Károly *A Heidelbergi Káté magyarázata – Hálaadásra vezető vizsgálat 129 kérdés-feleletben* című könyve, ugyancsak a Kálvin Kiadó gondozásában. Ez tényleg az év csodája!

„A Heidelbergi Kátét nemcsak meg lehet tanulni, hanem meg is lehet szeretni” – írja Fekete Károly könyve előszavában. Ennél kedvesinálóbb mondatot nem lehet leírni! A szerző Kampenben, Bécsben és Lipcsében végzett anyaggyűjtése, majd többévi kemény munkája után született meg a téma iránti szerelemből ez a könyv. Első perctől kezdve úgy érezte, hogy a Heidelbergi Káté Pfalzi Istentiszteleti Rendtartásba beágyazottsága, nagyon jól kialakított tanulási körei, a ma református gyülekezetei számára is pótolhatatlan ismeretanyagot jelentenek. A Káté kérdés-feleletei nemcsak alapvető hittapasztalatot adnak, hanem ezernyi kis ablakot nyitnak a mindennapokban Jézus Krisztus és az ő akarátának megismerésére.

A pfalzi rendtartásba illesztett Heidelbergi Káténak nemcsak strukturális üzenete, hanem lényeges, figyelemre méltó teológiai mondanivalója van. Tudatosan helyezték el a kátét a keresztelés és az úrvacsora közé. Amit a káté felkínál, annak folyamatosan jelen kell lennie a gyülekezet életében. III. Frigyes négy szempontot tűzött ki a káté használatával kapcsolatban: „A káténak az ifjúság tanítását kell szolgálni. – Legyen útmutatás a lelkipásztorok és tanítók számára. – Kapjon szerepet az istentiszteletben a káté szövege. Kilenc vasárnap olvassák fel a kátét a liturgia keretében. – 52 vasárnapra felosztva legyen a vasárnap délutáni istentisztelet magyarázati anyaga.”

Itt már egyértelművé válik, hogy a felnőtt gyülekezet folyamatos tanítása reformátori örökségünk elhagyhatatlan része. Amikor a protestáns egyházak nem éltek ezzel a kötelezettséggel, az adott gyülekezetek jövője vált mindig megkérdőjelezhetővé. Az új évezred vallási kavalkádjával szembetalálkozva keményen fenyeget a gyülekezeti tagok identitáskrizise. A szinkretista vallás- és világfelfogás, az általános keresztyénség szólamai sokféle szektássággal, a politikai és társadalmi messianizmus, az egyházak politikai szerepvállalása, és persze maga a globalizáció és információáradat mind-mind ezt erősíti. A reformátori hagyományokat megtalálva nagyon szükséges volt egy ilyen jellegű kátémagyarázat megírása és megjelentetése.

A kézikönyv ezt vállalva született meg. Az olvasó számára első pillantásra az 567 oldal elrettentőnek tűnik, de a szép tördelés, majd a nagyon olvasmányos, pallérozott és mégis közérthető szöveg miatt hamar azonosulni tud a szerző intenciójával: meg lehet szeretni!

A most gyülekezeteinkbe tartozó felnőtt korosztály nem tanulta a Heidelbergi Kátét. A konfirmáció anyagaként rövidebb, összefoglaló anyagokat tanulhattunk meg. Ezek élménye is bizonyára sokakat elkísér mindmáig. Az előző két évtized újraértelmezte egyházunkban is a felnőttnevelés koncepcióját és fontosságát. Nagyon nagy dolog, hogy a gyülekezeteinkbe tartozók szívesen és készséggel tanulnak. Az egykori, sok áldást hozó népfőiskolai mozgalom mintájára a rövidebb ciklusú tanulási formák lettek népszerűvé. Alkalmas terei a tanulásnak a nyári gyülekezeti táborok egy hetes alkalmi, vagy a téli időszak bibliaiskolái, és tematikus sorozatai. Ez az év adta a kiindulópontját több gyülekezetben a rendszeres kátémagyarázatos istentiszteleteknek. Ezekről visszajelzés még nincs, bizonyára sok hasznos tapasztalat jelenik majd meg.

Fekete Károly kátémagyarázata az ilyen alkalmat előkészítők számára lesz rendkívül fontos segédanyag. A vázlatos történeti helyzetkép bemutatása után a káté jellemzőit fogalmazza meg könyve elején a szerző. Kiemeli, többek között, annak személyes hangját, praktikusságát, és azt, hogy csak arról beszél, ami a legfontosabb. A személyes hitre koncentrál, és meghatározó benne a Szentírásra irányultság.

A káté az eredeti koncepció értelmében 52 úrnapióra, vasárnapra van felosztva. Az énekeskönyvünk őrzi mindmáig ennek nyomait, a zsoltárok utáni énekek a káté témái szerint következnek egymás után. Az énekeskönyv elfeledett énekei újratanulása is lehet majd haszna a kátémagyarázatos istentiszteleteknek.

A hatalmas méretű, gyönyörű anyagot e rövid könyvajánlóban a 38. úrnappja, a 103. kérdés-felelet, a hetedik nap megszentelése téma bemutatásával szeretném ismertetni.

Mit akar Isten a negyedik parancsolatban?

Először azt, hogy tartsuk fenn az igehirdetés szolgálatát és az iskolákat. Én magam pedig – különösen a nyugalom napján – Isten gyülekezetébe szorgalmasan eljárjak, Isten Igéjét tanuljam, a sákramentumokkal éljek, az Urat a szentek közösségében nyilvánosan segítségül hívjam, és keresztyéni módon adakozzam. Továbbá, hogy gonosz cselekedeteimmel életem minden napján felhagyjak, és engedjem, hogy az Úr Szentlelke által bennem munkálkodjék, és így az örökkévaló szombatot már ebben az életben megkezdjem.

A parancsolat bibliai üzenete a hetedik nap megszentelése. A Tízparancsolat 2Móz 20-ban és 5Móz 5-ben lévő különböző leírása a teremtő Istenre, illetve a szabadtó Istenre utal. Amikor a negyedik parancsolatot megtartja az ember, akkor azzal különösen is Istent követi.

A nyugalom napja szó szerint fellélegzést, megkönnyebbülést jelent. Az ember hat napon át munkálkodik, a hetedik napon pedig engedi, hogy Isten munkálkodjon benne. A keresztyénség nem a szombatot, hanem a vasárnapot üli meg, arra emlékezve, hogy Krisztus ezen a napon támadt fel a halálból. A keresztyénségben nemcsak a szombat lett vasárnap, hanem a nyugalomnap üzenetében is megjelenik egy új vonás. Az ember nem a munkából megy a pihenés felé, hanem Krisztus váltságműve fellélegzést adó ünnepéből indulhat el a munkába. A kálvini reformáció alapítványa, hogy a munka éppúgy istentisztelet, mint a templomban eltöltött idő.

A HK 103. felelete egyrészt Melanchthon hatását mutatja, írja a szerzőnk, másrészt Kálvin Genfi kátéjának szavai is visszaköszönnek. Melanchthon a teológia három ismertetőjét fogalmazza meg. A Szentírás olvasása, az írásmagyarázat tanítói-katechetikai formája, és az Isten vigasztalására alapozott üdvbizonyosság. Ez a három alkotóelem azonos a HK három kommunikatív alaphivatkozásával, és az 1Tim 4,13 szövegén alapszik. Az „igehirdetés”, „iskolák”, és „Isten Igéje” fogalmak tükrözik vissza itt az alaphivatkozás intézményesített analógiáit. Tavaszy Sándorra hivatkozik ennek kapcsán: „a nevelés vak tanítás nélkül, a tanítás élettelen nevelés nélkül, és mindkettő nélkülözi az éltető nap fényét és melegét az igehirdetés nélkül. ...Sem a tanítás sem a nevelés nem érik el céljukat, ha nem tudnak az igehirdetés szolgálatába állítani”. A HK 103. felelete kiemelt jelentőséget tulajdonít az igehirdetésnek és istentiszteletnek, valamint az igehirdetés és iskola kapcsolatának.

A reformátorok felismerték, hogy a Szentírás megismeréséhez az iskoláztatás lehetőségét az egyszerű nép gyermekei számára is meg kell teremteni. Az iskoláztatás elérhetővé tétele tehát kulcskérdés volt már elődeink számára is. Ma ennek jelentősége semmit nem csökkent. „Az ünnepszentelésnek, az örökkévaló ünnep elkezdésének egyik módja az iskolák fenntartása”.

Az iskola célját egyetemesebben kifejezni nem lehet. „Az iskola célja nem a kultúra, nem a tudomány, nem is az erkölcs, még a vallás sem, nem az állam vagy a társadalom, hanem az örökkévaló ünnep szolgálata, hogy már az ebben a földi életben elkezdődjék”.

A negyedik parancsolat megvalósításánál a HK 103. felelete nagyon erős hangsúlyt kap az „én” cselekvő részvétele: én magam pedig – különösen pedig a nyugalom napján- Isten gyülekezetébe szorgalmasan eljárjak. Az egyéni keresztyén élet rendjéhez hozzátartozik „a templomba járás, igehallgatás, a sákramentumokkal élés, az Úr nyilvános segítségül hívása/ és megvallása/, a keresztyénhez illő adakozás szervezett formában: a gyülekezet anyagi fenntartásában való részvétel. ...Az nem biztos, hogy akik a kegyességben a fenti módon gyakorolják magukat, hívők, de az egészen biztos, hogy akik hívők, azok cselekszik ezeket a dolgokat. A hit nem tud meglenni az ige hallgatása, az úrvacsorával való élés, az adakozás, a gyülekezet nélkül”.

A HK szerzői felismerték a negyedik parancsolat súlypontját, fogalmazza a szerzőnk. Nem a munka tiltásáról vagy a munkaszüneti nap ideológiai megalapozottságáról tanítanak, hanem az istentisztelet utáni vágyat kívánják felkelteni, felkínálva az istentisztelet perspektíváját. A kanonikus idők, a szentek ünnepeinek rögzítettsége és az ünnepi kötelességteljesítés helyett megjelöli a magasabb célt, hogy az egész élet váljon istentiszteletté. Jézus Krisztus kegyelmes jelenléte jelent fellélegzést, nyugalmat. Ez pedig nincs időhöz, sőt szent időhöz sem kötve. Ez bármikor lehetséges.

Így lesz időszerű a parancsolat ma is. Akár a pihenéssel, akár a munkával vissza lehet élni, de ez Isten parancsa elleni lázadás. „Egy olyan korban, amikor összekeverednek a munkanapok és az ünnepek, amikor szétzilálódnak az ünnepi tartalmak, amikor strukturálatlan az idő, akkor még fontosabb kötelessége az istentiszteleti életnek, hogy őrizze és jelezze az idő strukturáltságát, valamint felidézze, hogy fizikai és lelki tevékenység teszi az embert igazán emberré”.

A 103. kérdés-felelet rövid összefoglalása példázza az egész könyv szerkesztés módját. Minden kérdés-felelet érint teológiai kérdéseket, de magyarázatai a mindennapi keresztyén élet szempontjaira figyelnek. Az egyes úrnapi magyarázatok végén egy „továbbgondolásra” című elemet találunk. A reformáció korának aktualitásai itt a jelen aktualitásait keresik, egy-egy teológiai mű részleteinek bemutatásával, vagy egy irodalmi alkotással. Ajánlja a szerző továbbgondolásra így Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés című művének egy részletét, vagy Reményik Sándor: Kegyelem című versét.

Fekete Károly: *A Heidelbergi Káté magyarázata – Hálaadásra vezető vigasztalás 129 kérdés-feleletben* című Kálvin Kiadó által 2013-ban kiadott könyve lehet az év csodája mindazoknak, akik veszik a bátorságot, hogy református hitüket készek legyenek jobban megérteni, és másokkal jobban megértetni.

SZÉPMÍVESSÉG

Petróczi Éva IMA, HÍNÁRVÁGÓ HAJÓKÉRT

Veresné Simon Idának

Flottányi hínárvágó hajó
kellene most,
hogy tisztuljon a tó,
a Balaton, gyerekkorunk tava,
s hogy megtisztuljon
napjaink vize,
e hínárok befonta nyár,
s hogy szűnjön a ma
minden percét körbefonó,
zöld, nyálkás és
csípősen nyúlós,
letéphetetlen
bokabilincsek kora.

(2012 gyilkosan forró júliusában)

TÓTH-MÁTHÉ MIKLÓS **Csak egy olvasó**

Az írónál éppen társaság van. Sokan gyűltek össze barátok, ismerősök, hogy megünnepeljék legutóbb megjelent könyvét. Wiskhyt, bort isznak, az író felesége meleg szendvicset szolgál fel, jól érzik magukat. Az író meg különösen, hiszen a barátok nem fukarkodnak a dicsérő szavakkal. Igaz, megszokhatta már, évek óta divatban van. A kritikusok hozsánnákat zengenek róla, eredetinek, korszakos jelentőségűnek látják a munkásságát. Irodalomtörténészek tanulmányokban méltatják prózája sokrétűségét, időjátékait, jelrendszereit, hangulatjelentéseit... stb., ahogy azt csak felkészült irodalmárok tudják, szépen, okosan megfogalmazni. Az író hát elégedett. Miért is ne? Csillaga magasan ragyog, csak rajta múlik, hogy ez a ragyogás még inkább szikrázó legyen, nagy bánatára a jócskán felgyűlt irigyeinek.

Az előszoba harangcsengője belezenél a zsvivajba. Először meg sem hallják, talán csak harmadszorra.

- Pintyike... – szól oda az író a feleségének -, nézd meg, ki az.
- Pintyike, a szép szóke írófeleség kimegy, aztán pár perc múltán vissza is jön.
- Csak egy olvasó... Egy öregember...
- Miért nem hívtad be?

– Ugyan, ne marhaskodj... Menj ki légy szíves!

Az író kelleetlenül áll fel. Nincs kedve most olvasókkal találkozni. Egyáltalán miféle disznóság ez? Nem elég, hogy állandóan telefonálgatnak, már a lakásába is utána tolokodnak?

– Rögtön itt vagyok, de addig se dicsérgessetek a hátam mögött. Csak a szemembe.

Az öregember a hallban várakozik rá. Barázdált, napkiszíttá arca, csapott sárgás-fehér bajusza elüt a galambszürke konfekció öltönytől, mely mintha egy kicsit bő lenne szikár, magas termetére. Jóval túl lehet már a nyolcvanon, de nem látszik rajta. Fekete kalapját a kezében szorongatja.

– Engem keres?

– Hát ha a Libánszky író úrnak tetszi lenni, akkor igen.

– Az vagyok – mondja az író. – De ne haragudjon, éppen társaság van nálam.

– Nem időzöm én sokáig – mondja az öreg ember –, csak pár percig csupán.

Benyúl a zsebébe, és kivieszi onnan az író legújabb könyvét.

– Csak ezt hoztam el.

– Dedikáltatni akarja? – Az író megszokott mozdulattal kutat a tolláért, de az öreg tagadó fejmozdulata megakasztja a műveletben. – Nem? Akkor?...

– Elhoztam – mondja az öregember –, mert én nem értettem ebből az egészből semmit, pedig becsületesen végigolvastam. Aztán arra gondoltam, hogy tessék olyannak odaadni, akinek több iskolája van és meg is érti. Mert ha rajtam ki is fogott, más attól még művelődhet belőle.

Libánszky, az író megkövülten bámulja a saját könyvét az öregember kezében. Mint egy pisztolyt, amit felé szegeznek. Egyszerűen nem tudja, mit mondjon. Álmodik? Hallucinál? Mi ez?

– Tessék már elfogadni – mondja az öregember –, aztán én itt se vagyok. Ne tessék haragudni az alkalmatlankodásért.

Libánszky tétován markolja meg a könyvet, tanácstalanul tartja a kezében.

– De mégis... Hát ezt hogy gondolja?

– Mit?

– Ezt... Ezt az egészet... A könyv már a magáé, maga vette, nekem semmi közöm hozzá... Egyáltalán miért vette meg?

– Egy könyvügynök járt a házban, az ajánlotta. Mert tetszik tudni, most itt élek én is Pesten, a fiaméknál. Öt esztendeje már ennek, amióta az asszonyt eltemettem.

Az öregember elhallgat, egy pillanatra félrefordul, mintha röstellné, hogy a szeme bepárasodott. A belső szobából elnyújtott, hosszú nevetés ficáncol bele a csöndbe.

– Nem ül le? – Libánszky a sarokba mutat, ahol a fonott hallgarnitúra áll az ovális asztal körül öblös nádszékekkel, bennük színes párnák a kényelmes üléshez.

– Nem akarok én zavarkodni...

– Nem zavar. Üljön csak le.

Az öregember odaballag az egyik nádfonatú székhez, leül, a kalapját a szék mellé teszi a szőnyegre. Vele szemközti széken helyezkedik el Libánszky.

– Honnan tudta meg a címem?

– Nem én, a fiam kajtatta fel valahonnan. A fiam lakatos, nagyon megbecsülik az üzemben, ahol dolgozik.

Libánszky szórakozottan bólint. Miért ültette le ezt az öreget? Mit akart ezzel? Ha nem érti a könyvét, hát nem érti. Nem ő az egyetlen. De az biztos, hogy ilyen pöre őszinteséggel még ezt senki sem közölte így vele... Na és? Győzze meg az ellenkezőjéről?

– Egész életemben falun éltem én – mondja az öregember –, paraszti munkát végeztem. Nem is tudom én már megszokni másutt. Itt Pesten meg különösen nem. De hát nem volt mit tenni... Az asszony halála után nagyon rám szakadt a magány, nyomasztottak az emlékek...

– Csak ez az egy fia van?

– Most már csak ez, mert öt gyerekem is volt nekem... De négyet közülük már csak a túlvilágon tudhatok a magaménak. Két leánykát még egész kis korukban temettünk el, egy fiam tízévesen vízbe fúlt, egy másik fiam meg öngyilkos lett egy lány miatt. Bizony, kijutott nekünk a bánatból.

Libánszky megdöbben. Nem is annyira a hallottakon, hanem azon a természetesen, ahogy az öregember mindezt elsorolta. Száraz, kopogós hangon, mint aki leltárt készít az életéről.

– Mindig is sokat dolgoztam – folytatja az öregember –, de az olvasásra kikaparítottam az időt magamnak. Nem múlt el úgy nap, hogy könyvet ne vettem volna a kezembe. Míg más az italba, én ebbe mámorosodtam bele. Ez volt nekem az igazi szenvedélyem... Jókai, Mikszáth, Móricz, Gárdonyi, Szabó Pál, Veres Péter... De hát felsorolni is nehéz lenne. Csak a falunkban a könyvtáros, az Ilike, ő tudná elmondani, hányszor fordultam meg ott. Még nevetett is gyakran, és azt mondogatta, hogy lassan majd nem tud nekem könyvet adni. De van nekem egy kis gyűjteményem is. Nem sok könyv, de van. Mert tetszik tudni, nekem a könyv azt is jelentette, hogy egy kicsit megfeledkezsek a napi gondokról. Utána mintha könnyebb lett volna.

Libánszky kényelmetlenül érzi magát. Mit mondjon erre? Az öregember nem az ő olvasója, ez biztos... De hát mindenki nem lehet az ő olvasója. Hagyni kell másoknak is. A mélyrealistáknak, a szájbarágósoknak, a többieknek. Akad még éppen elég író, akik ezeknek a gárdonyis ízlésű öreg parasztoknak írnak.

– Tudja, kedves bátyám – mondja a könyvét forgatva, játszadoxva vele az asztalon –, megértem én magát, de maga is értsen meg engem. Nekem mások az elképzeléseim az irodalommal kapcsolatosan, mint a régebbieknek. Vagy akár sok mai pályatársamnak. Hogy is mondjam? Most már nem lehet úgy írni, ahogy Mikszáth, vagy Gárdonyi írt. Természetesen minden becsülésem az övék, de az a történetre kihegyezett stílus, adomázó szemlélet a múlté. Nézetem szerint persze. Ma már, a felgyorsult technikai civilizáció korában az irodalom sem járhat számárháton. Maga nyilván az én könyvemben is történetet keresett. Nahát az nincs benne! Pedig higgye el, tudnék én azt is írni, de nem írok. Asszociatív, gondolati próza az enyém, minden mondatomnak legalább tízféle jelentése van. Nem tagadom, ez így nehéz olvasmány, mert szándékom szerint rejtvényfejtő együttműködést kíván az olvasótól, de talán a megoldás szellemi izgalma feledteti, hogy járatlanabb úton jutott el ideig.

Az öregember feje meg-megbiccen. Libánszky ezt valamiféle egyetértő bólogatásnak veszi, hirtelen kinyitja a könyvet, belelapoz.

– Nézzük csak, itt van ez a passzus. Figyeljen jól, bátyám, és bontsuk ki együtt a lényegét. „A szívében, mintha molylepkék, igen, gyakorta érezte is. Pislán lengtek,

rebegő rettegéssel a kemény húsburok szüntelen lüktetésében. De ezt nem tudta senki. Nem tudta a tulipánfejű díjbeszedő sem, aki báván vigyorgott, míg nehéz bőrtáskája kinyílt, mint a krokodil szája. Nem sejtette az órás sem, kinek jobb arcán polipszerű, tenyérynyi anyajegy keze kacska, és aki a bádogredőnyt föltaszajtvá futva jött, hogy a Városháza toronyóráját beállítsa pontban déli tizenkettőkor, amikor a nagy, nehéz csónakot eltolták az avarból. A csónak lándzsaorra belehasított az üszkös, barna televénybe; rohadtt levelek, giliszták, fekete bogarak, szétlapult békák az őrjítő csöndben, de a víz sehol. HOL VAN A VÍZ? A FOLYÓ! Már az aszfalton csikorgott a csónak, súrlódva tapadt a kemény felülethez, valaki búcsút intett (nő? férfi?), arca felfénylett, mintha zsíros krémmel lenne bekenve.”

– Hát igen... – mondja az öregember –, régebben magam is halászgattam, mert hogy a falunk alatt van egy holtvíz, a Tiszának egy megcsönkített ága. De azért akadt még benne hal, keszeg, ponty, csuka, de jobbára törpeharcsa. Egy falumbeli emberrel, Farkas Nagy Jóskával volt egy közös csónakunk. Ladiknak hívtuk inkább...

– Értem – szól közbe türelmetlenül Libánszky –, de az én írásomban nem halászcsonokról van szó. Itt úgyszólván a csónak nem is csónak...

– De hiszen azt tetszett írni, hogy egy csónakot húznak ki az avarból, csak nem találják a vizet...

– Igen, igen azt írtam, de a csónak itt jelképi megfogalmazásban van jelen, jelentéshordozó tartalommal bír, mint a nem létező víz is...

– És óra van-é? Merthogy arról is tetszett írni...

– Óra? Jaj igen... Csak abban az értelemben, ahogy a csónak is. Az óra az idő, az idő végtelen, a végtelen behatárolhatatlan...

– Volt otthon egy falióra – mondja az öregember –, régimódi, húzós, még az apáméktól maradt ránk... Mindig az asszony húzta fel, még az utolsó időben is, pedig már alig tudott kikelni az ágyból... Amikor meghalt, még járt egy darabig az óra, utána megállt. Nem húztam fel többet. Leemeltem a falról, betekertem egy pokrócba és elástam hátul a kertben. De még azután is sokáig hallani véltem a ketyegését, ha egyedül maradtam a szobában...

– A fia mit szólt hozzá?

– Mihez?

– Hát hogy elásta azt az órát?

– Nem szólt az egy szót sem... Máig se szólt róla... Vannak dolgok, amihez nincs mit szólni...

– Ez igaz – mondja Libánszky. Újra belelapoz a könyvbe, keres egy olyan részletet, mely inkább érthető lehet az öreg számára. Most már van benne valami makacs bizonyítási vágy. Nem, még nem adja fel, azért sem adja fel. Megkísérteni a lehetetlent izgalmas, játékszerű... Mintha a computer titkait magyarázná az Amazonas menti eldugott törzs öreg sámánjának.

– Hallgassa csak ezt meg – bökk rá a könyvre –, de arra kérem, ne is annyira a szavak értelmére, mint inkább az egész passzus hangulatára ügyeljen. Mintha zenét hallgatna. Szereti a zenét?

– Szeretem. Ifjabb koromban magam is játszottam citerán. Kiültünk a ház elé a padra néhányan legények...

– Jó, jó... – gáncsolja el az emlékező szavakat Libánszky –, akkor hallgassa úgy, mint a citeramuzsikát. Igaz, inkább mandolin, vagy szitár, esetleg koboz jobban ille- ne a szövegemhez, de mindegy. Olvasom. „Virágillata volt a csendnek, jázminok fojtó, temetőt idéző illata, és kis kék döglegyek keringtek a bádogganna körül, mely- ben már egy csepp víz sem, csak belül az emésztő rozsda. Csak állt és nézett. Nem hitte el. Se tegnap, se ma, se holnap. Minek? Mondja meg valaki: minek? MINEK? Talán ő vagy más, vagy ki? Kezdetben igen, akkor ott, a mezőn. Vakondtúrás. Körülötte megkopott a gyp. Olyan volt, mint egy szerzetes tonzúrája. Viaszsárga, kemény. Bogár araszolt ott. Lila hátú. Belebucskázott egy repedésbe. Ezt nem lehet kibírni! Belerúgott a kannába! Bádog-élet! Szürke, merev. Lekuporodott, egészen összegörnyedt, mint magzat az anyaméhben.”

– A legénytársak közül – tűnődött el az öreg –, akikkel ott a padon a citerát pen- gettük, kettő sose tért meg a háborúból. Az egyik, Kis Vendel, a húgom vőlegénye volt. Derék, erős legény, mindig tréfára állt a szája. A húgom sose ment férjhez, gyá- szolta egész életében, míg aztán tavaly őt is eltemettük. Bizony sokat tudnék én mesélni... Esténként már nehezen is alszom el, mert olyankor jönnek az emlékek... Aztán mintha összebeszéltek volna, a rosszak keresnek fel leginkább... Azok a feke- te évek, amikor hiába dolgoztam annyit, mind elment a beszolgáltatásba. Nem rös- tellem bevallani, de egyszer már ott tartottam, hogy felkötöm magam.

Libánszky megtárgult szemmel bámul az öregre. Na, ennek aztán felolvashat, oda se figyel. Miért jött el? Elmondani az életét? Majd aztán kirukkol vele, hogy írja meg. Mert ezek mind azt akarják. „Író úr az én életem egy kész regény.” Nem, ebből most már elég. Nagy marhaság volt leültetnie.

Pintyike nyitja meg az ajtót.

– Nem jössz még?

– Mindjárt – szól idegesen Libánszky.

– Csak azért, mert hiányolunk – mondja Pintyike, és vissza akar hátrálni a szobá- ba, de a többiek nem engedik. Már ott állnak mögötte, tülekednek ki a hallba.

– Mester – kiáltja mély torokhangon egy rőtszakállú, szemüveges férfi –, ha nem vagy velünk, sötétben vagyunk! Elméd szikrázó csillára nem világol, és mi rettegve húzódunk egymáshoz, mint a birkák.

– Ne marhaskodjatok! – fordul feléjük Libánszky, de már húzzák is fel a székből, valaki egy nagy szélű női kalapot nyom a fejébe, és pillanatokon belül embergyűrű veszi körül. Libánszky bosszúsan toporog, a nagy kalap oldalra billen a fején, ledob- ná, de hangulatrontó sem akar lenni, hiszen már táncolják is körbe a vidám fiúk és lányok.

– Körben áll a nagy író, a mi szívünket lebíró! – harsogja a rőtszakállú, és csat- tognak, forognak körülötte. Libánszky elneveti magát, most már benne van a játék- ban, élvezi. Különösen, hogy valaki bekapcsolja a magnót is, jó ritmusú zene, lehet rá táncolni. Pintyike már karolja is át a nyakát, keringenek, az asszony kibontott, hosszú, szőke haja, mint az aranyeső. Aztán Libánszkynek eszébe jut az öregember. Végül is a vendége. Valamit azért kellene mondani. Megmagyarázni, hogy ez egy vidám társaság és ne haragudjon, amiért így alakult...

– Várj – mondja Pintyikének –, hazaküldöm az öregot.

– Nehéz lesz – mondja Pintyike –, mert már nincs itt.

– Nincs? Mikor ment el?

– Én tudjam? Elment. Miért? Mit akart?

Libánszky nem válaszol. Elfelhősödik a kedve, maga se tudja, hogy miért. Aztán olyan érzése támad, mintha az egész történet csak az ő agyában játszódott volna le. Mint egy rossz novella, amivel nem tud mit kezdeni. Hiszen annyira nem illik bele a képbe, amit önmagáról kialakított. Jó lesz mihamarabb elfelejteni.

BÉKÉSI SÁNDOR Tradíció és forma*

Az egyház gyakorlatában sokszor az foglalkoztat bennünket, hogy a tradíció milyen formát követel magának. Lehet-e posztmodern vagy organikus építészeti stílussal templomot építeni a gyülekezet számára, vagy vissza kell-e térni az ókeresztény bazilikás megoldáshoz? Lehet-e szín pompás népviseletet és a festett kazettákat bevezetni újra templomainkba, vagy mindent fehérre kell meszelni? Lehet-e gitármuzsikával kísért énekléssel istentiszteletet tartani, vagy ellenkezőleg, vissza kell-e térnünk a gregorián énekléshez?

Évezredek során az egyház mindig *a tradíció és a forma egységében* nyilvánult meg a világ és önmaga számára egyaránt. Azonban a szekularizáció során sokszor adódik félreértés abból az összecsúsztatásból, amikor a tradíciót formaként értelmezik, s ennek következményeként vagy a tradíciót követve a régebbi formához ragaszkodnak, vagy teljesen elvetik magát a formai megvalósításnak értelmezett tradíciónak jelentőségét. Az előbbi esetében formálissá merevedik, az utóbbi esetében pedig formátlan és kifejezéstelen mozgalmá válik szét az egyházi élet. Az összecsúsztatásra okot adó félreértés abból származik, hogy a tradíció és a forma fogalmai idők során elveszítették alapvető jelentésüket.

A tradíció a Szentírás nyomán és a teológia értelmezésében azt jelenti, hogy *Istennek népén végbevitt tettéről szóló bizonyosságot az elődök mindig átadják* (trado, traditus) *a következő generációknak* évezredekken keresztül egészen máig. „Csak vigyázz magadra – szól Mózes törvénye –, és őrizd jól a te lelkedet, hogy el ne felejtkezzél azokról, amelyeket láttak szemeid, és hogy el ne távozzanak szívedből teljes életedben, hanem ismertesd meg azokat fiaiddal és fiaidnak fiaival” (5Móz 4,9). A mindent meghatározó élmény, amikor Isten választott népét a szolgaság házából, Egyiptomból szabadította meg, s ennek bizonyosságát adják át apák a fiaiknak –, ez a tradíció. Az Újszövetség tanúságtétele pedig Jézus Krisztus tanítása az Isten országáról, és arról a művéről, amelyet megaláztatásában, kereszthalálában, majd feltámadásában vitt véghez az ember megváltásáért, új létéért (Filippi 2,5-11), amelynek megvallása és továbbadása maga a tradíció. A tradíció tehát nem más, mint hitvallásunk tartalma: mit tett velünk és értünk az Isten. Ilyen értelemben *a tradíció egyál-*

---

* Az előadás elhangzott a Dialógus a Közművelődésért Egyesület szervezésében megrendezett Tradicionális formák és aktuális kihívások az egyházi háttérű kultúrák közvetítésében címet viselő konferencián 2013. május 29-én Máriabesnyőn, a Mater Salvatoris Lelkigyakorlatos Házban.

talán nem formai, hanem tartalmi kérdés, amelyet minden korban és körülmények között hiánytalanul tovább kell adni a következő generációknak. Amikor a Nicea-Konstantinápolyi Hitvallás többek között az egyház *apostoli* tulajdonságát hangsúlyozza, akkor annak tradicionális létére utal, nevezetesen arra, hogy kétezer év óta, ma is és mindig csak az *apostolok tanúságtételén és hitén* állhat meg, s hagyományozódhat tovább.

A forma úgy kötődik elválaszthatatlanul a tradícióhoz, hogy az az *átadandó hitvallási tartalomnak megnyilvánulása* istentiszteletben, életformában, viseletben, építészetben, nyelvben, hangban, zenében, költészetben, festészetben, egyszóval kultúrában. A bibliai tradíciónak már születése pillanatától testet kell öltetnie, hogy érthetővé, átélhetővé váljék mindenki számára. Ezért van az, hogy a jobb megértés és megtanulás érdekében a bibliai tanúságtévők legősibb megnyilvánulásai, hitvallásai himnikus formában, mint *carmen* szólaltak meg. Ezért vált kötött formává a zsidó páska megünneplése a széder-est folyamán. Ezért lett a keresztyén istentisztelet egyik kidolgozott formájává az eukarisztia, amelyben elmaradhatatlan központi elem Jézus tradicionális parancsa: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre” (1Kor 11,24-25). Az Isten tisztelete, a reá való emlékezés, a *kultusz tehát kultúrát teremt a tradíció mentén*, ezért a tradíció feltétlenül kultúra-építő, sajátos megformáltságával sajátos kultúrát jelent. A teológus Paul Tillich nyomán tehát ennél a pontnál szükséges kihangsúlyozni, hogy az egyház kultúra, vagy ha nem az, akkor nem egyház.

Ezért felelőtlen az az álláspont, amelyik ugyan megtartja a hitvallás tartalmi részét, de a formának nem tulajdonít jelentőséget, sőt elhanyagolható függeléknek tartja azt, vagy szembehelyezi a kultúrát az egyházzal, a tradíciót a hittel. Azért felelőtlen ez a gondolkodás, mert elfelejti azt, hogy fordítva is igaz: forma nélkül nincs tradíció, forma nélkül nincs hordozó, nincs közvetítő (medium), se nyelv, se kép, se hang, sem életforma, amivel ki lehetne fejezni az Isten emberen véghezvitt csudálatos tetteit. Vajon ebből az következik, hogy a legősibb formákat kell alkalmazni a mában, mint a tradíciónak egyetlen hiteles megnyilvánulásait? Egyáltalán nem, mert a formavilág tekintetében a réginél is van régebbi, ami különbözik az előzőtől, s nem lehet pusztán régisége okán az egyik kulturális korszakra úgy tekinteni, mint mértékadó hagyományra. Sőt maga a tradíció szólít fel újabb és újabb formák feltalálására szakadatlanul. „Énekeljétek az Úrnak új éneket!” – ahogy a zsoltár zengi és vele Ézsaiás próféta is (Zsolt 96, 1; Ézs 42,10). A tradíció egyáltalán nem a réginek szinonimája, épp ellenkezőleg. Kemény Katalin említi a Hamvas Bélával közösen írt *Forradalom a művészetben* című könyvük epilógusában, hogy „a megújulás a kezdetire, az *eredetire* vágyik, az egyedül hitelesre. Így van az, hogy megújulás és hagyománykeresés elválaszthatatlan.” A reneszánsz megújulás-eszmeisége is erre az alapvetésre épül, amelyet a humanista Vasari úgy fogalmaz meg, hogy „az új úgy küzd le a régít, hogy az antikot szegzi szembe vele.” Ennek értelmében a humanisták az igazi *antiqui* – ősi tekintélyek emberei –, elutasítva a moderneket, akik valójában régiek. A gondolat alapvetően evangéliumi, vagyis a teológiai antikvitás tartalma fogalmazódik meg benne. Jézus mondása is erről szól: „Új bort sem töltönek ó tömlőbe, máskülönb a tömlők szétszakadoznak és a bor kiömöl, a tömlők is elvesznek. Hanem az új bort új tömlőkbe töltik, és mindkettő megmarad” (Mt 9,17). A reneszánszban megfogalmazott keresztyén gondolat azt kívánja kihangsúlyozni, hogy a

megújulás forrása csak a hagyomány, a tradíció formai megnyilvánulásainak gazdagságából eredhet. *A tradíció tehát természetéből fakadóan mindig az új és újabb forma követelményével áll elő minden kor számára, hogy az örök igazság időszzerűsége kifejezésre jusson.* Ezért is virágzott ki oly színesen és formagazdagon a keresztény tradíció a kétezer év folyamán.

Viszont az a szemlélet sem állja meg a helyét, hogy ha a forma ennyire változó, akkor tetszés szerint olyan formába öltöztetjük a tradicionális tartalmat, amely éppen tetszik, vagy éppen korunkban divatos. Ez a ledér elképzelés pedig arról felejtkezik el, hogy a formát nem lehet a tradíció tartalmához megválasztani, ugyanis *a forma magából a tradícióból ered.* Ráadásul a tradíció és a forma nem egyirányú kapcsolat, melyben a forma pusztán közvetítő szerepet játszik a tartalom átadásában, nem ruha, nem karneváli kosztüm, amelyet divatok és korok szerint váltogatunk, és változtatás után majd ráöltünk a tradicionális tartalmakra. A helyzet nem ilyen egyszerű, másképpen fogalmazva, sokkal varázslatosabb. *A tradícióban már benne foglaltatik a forma is.* Ahogy egy jó vers gondolata is versmértékével, ritmusával és zenéjével együtt pattan ki a költőből. Ilyen értelemben a forma a tartalom szülötte, de egyben szülője is, viszonyuk lényegi és egymást feltételező, oda-visszaható. A forma nem külsősége a tradíciónak, hanem belső fogantatása. Mít jelent ez?

A forma az a program, amely kijelöli a tradíció megnyilvánulásának módját már megszületése pillanatában. A forma egyben mindig az újat garantálja az őstartalmú tradíció méhében. A tradíció megjelenése, megszólalása a forma függvénye, saját formája szerint lesz ugyanis a tradíció olyanná, ami hitelesen képes az isteni igazságot képviselni. Ne felejtjük el, hogy ez a lényegi kapcsolat tartalom és forma között teológiai mélységgel rendelkezik. Gondoljunk csak bele: az Isten maga az Ige, aki teremt, s ugyanakkor az a szó is, amellyel kijelenti magáról mindezt. Ezért nem lehet a Biblia úgynevezett „kánaáni” nyelvét lecserélni a szekularizált társadalom nyelvezetére, mert a megszülető tradíció formájaként ezen a „kánaáni” nyelven fogant meg, s ez nem stílusbeli, hanem *lényegi* sajátossága. Amennyiben szekularizálódik a Biblia nyelve, lényegi tartalma, igazsága, maga a tradíció vész el, és a szándékkal ellentétben nem hogy érthetőbbé, hanem teljesen értelmetlenné válik. Ugyanis a tradíció hiteles megnyilvánulásában már a megfogant forma veszi át az irányítást. Az viszont, hogy olyan forma jöjjön létre, amelyet a tradíció lényegéből fakadó hitele megkövetel, nem az embertől függ, egyedül csak az isteni Lélek teremtő ereje által lehetséges. Ahogy a Lélek adta megszólalni a tradíciót szavakban, hangokban, képekben, életvitelben, azt nevezzük belső inspirációnak. Ez a belső, teremtő lelki jelenlét a biztosítéka annak, hogy mindenkor a tradíció és a forma, az őstartalom és az új-forma hiteles és kifejező egységbe kerüljön. Ezért elsősorban nem emberi döntés, nem teoretikus kérdés az, hogy a tradicionális hitvallás tartalma milyen formát öltjön, hanem az isteni Lélek belső inspirációja, ihletése hozza létre a kiválasztott embereken keresztül a leghitelesebb és legújabb formákat. Istennek elhívott szolgálói, szentek és művészek által.

Az isteni Lélek ihletése az emberben a hitelesség mellett azt is biztosítja, hogy a tradícióban megnyilvánuló forma ne felszínes külsőség maradjon csupán, hanem az igazság szédítő mélységeinek hordozójává épüljön ki. Miután az isteni Lélek tesz bizonyosságot az igazságról, az ő révén, és csakis az ő révén lehet a tradíció formája

nemcsak hiteles, nemcsak új és időszerű, de egyben olyan mélységek közvetítője is, amelyben a tradíció legmélyebb tartalmai rejlenek. Ugyanakkor ezen mélységeknek bejárhatóságát a forma *isteni lelkülete* biztosítja. A lelketlenség akkor mutatkozik meg igazán, amikor a kiüresedett tradicionális forma már nem tartalmazza a tradíció lényegi igazságát, vagy a formájától elszakított tradicionális igazság élet helyett merev elméletté mumifikálódik. A *lelkesültség* azonban a tradícióban megőrződött igazsággal van lényegi kapcsolatban. Ez nem jelenti azt, hogy ugyanaz az igazság mindig ugyanazzal a lelkülettel jelenik meg az ember számára. Noha az igazság, „Jézus Krisztus tegnap és ma és örökké ugyanaz” (Zsid 13, 8), az ember viszont időhöz és térhez kötött, történelmi vándorlása során helyzete is mindig változik. Ezért az alkalom szülte követelménynek megfelelően az igazság lelkülete a formákon stílusváltozásokat idéz elő. Hol *tüzes robbanékonyssággal* szólal meg, expresszív módon széttörve a természeti és történelmi formákat, és csak az üzenet fájdalmas vagy örömteli lényegét kiáltja bele a világba. Ez például a római katakombák istentiszteleti helyszínei vagy Ernst Barlach szobrainak világa. Máskor az igazság lelkülete csendesen visszahúzódik, *szelíden* helyet ad a természet és a történelem realista vagy impresszionista megnyilvánulásainak, és csak a realitás vagy az impresszió függőnyén sugárik át. Ez például az idősebb Markó Károly tájképeinek, vagy Munkácsy Krisztus-trilógiájának világa. Olyankor pedig, amikor a legvégső szót kívánja kimondani a természet és a történelem beteljesülésével, akkor az igazság lelkülete idealista módon, a tartalom és forma harmonikus kapcsolatában az Isten országának új Édenébe *ragadja el* az emberi lelket, ahol indulatnak, változékonyságnak, elmúlásnak nincs helye, ahol az emberi lélek a szellem letisztult otthonába jut el, mintegy megelőlegezve ama eljövendőt. Ez például Van Eyck genti oltárának vagy a gregorián éneknek világa.

Azzal kezdtük eszmefuttatásunkat, hogy az egyház gyakorlatában sokszor az foglalkoztat bennünket, hogy a tradíció milyen formát követel magának. Az előbbiek értelmében a választ az igazság Léleke adja meg, ahogyan adja azt az embernek, megmozdítva benne az értelmet éppúgy, mint az érzelmet, megszólítva benne a bölcsesség ismeretét éppúgy, mint a fájdalom és az öröm akkordjait. A Lélek a garanciája a hagyománynak és a belőle fakadó újításnak. A Lélek a garanciája annak, hogy érték, szellemi mélység és magasság formálódjék. Az igazság lelkülete szabja meg a forma stílusait is, amelyek lehetnek hol expresszív, hol realista, hol pedig idealisztikus megnyilvánulások. Milyen lehet tehát a forma? Bármilyen konkrét kérdésre adott válasznak a kritériuma a következő: csak akkor hiteles a forma, 1) ha a tradíció lényegi igazságáról szól, 2) ha időszerű újdonsággal teszi ezt, 3) ha az igazság megismerésében nagy mélységeket és magasságokat tartalmaz, 4) valamint ha a teremtő, a megvilágosító és a megszentelő Lélek uralma alatt áll. Amennyiben e négy szempontból egy sem hiányzik, nem kell aggódnunk, hogy a tradíciónak megfelelő forma jut érvényre mai egyházunknak – mint kultúrának – gyakorlatában.

FIGYELŐ

PALÁDI ZSOLT

Önmegalósítás művészi fokon

Dánia: egy kis nép sikerre itélve

Lankás, szelíd dombok, széles tengeröblök, ragyogóan csillogó tavak, az északi táj egyedülálló szépsége. Reneszánsz és barokk paloták, csodálatos műemlékek, a történelmi korok élő és sértetlen emlékei, gondozott porták, házak és kertek, a polgári kultúra megannyi megalósult és megőrzött bizonyítéka. Ez Dánia: a legbefogadóbb és legnyitottabb ország a skandináv régióban. A legdélibb is közülük, s talán épp ezért, kiterjedt kapcsolatai a kontinens többi országához jobban kötik.

Jóléti állam, de jólétét időnként hajlandó megosztani más népek gyermekeivel is. Ennek jele a hosszú évek óta létező népfőiskolai ösztöndíj is, amelyből körülbelül kétezer magyar fiatal részesült eddig. Könnyű elképzelni, hányan utazhattak Európából és az Európán kívüli területekről, hogy három-négy hónapot egy dán népfőiskolán töltsenek. A résztvevők többsége nagyon kellemes élményekkel távozik, és ezeket továbbadja saját közösségének is. Mindez nagyban hozzájárulhat ahhoz a kedvező képhez, ami a dánokról kialakult. S akkor még nem beszéltünk arról, hogy Dániában számos alapítvány segíti aktívan Afrika fejlődő országait, humán erőforrással, módszerekkel, időnként pénzzel is.

Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy egy átfogó mérés szerint Dánia polgárai a legboldogabbak a világon. Ezt a megállapítást az internet és a közmédia tanúsága szerint az emberek nemigen vitatták. Holott a mi déli éghajlathoz szokott szerveztünknek Dánia hűvöskés ország. Sokat esik, időnként meglepő viharokkal tarkítva, szinte mindig fúj a szél, ami igen kellemetlen, mondjuk októbertől kezdve. Ennek ellenére bőven van, ami a klíma miatt kárpótolja a dánokat, és nemcsak a jóléti állam vagy a pénz. Írásomban megkísérlem körbejárni, minek is köszönhető ez.

Persze lehet legyinteni erre, ugyan már, Dánia messze van, és egész mások a hagyományai, nálunk hiányoznak a feltételek, mindenekelőtt a megfelelő anyagi források. Akkor hogyan tanulhatnánk tőlük bármit is? Ezt nem áll módomban tagadni. Valóban hiányoznak. De mindenkiben él a vágy, hogy jól és szépen éljen, és ezért talán nem holnap, hanem ma kellene tennünk. Különbösen úgy járunk, mint Csehov hősei, akik naphosszat azon gondolkodnak a parkban sétálgatva, hogy el kellene kezdeniük dolgozni... Találón mondja erre a szarkasztikus Szolzsenyicin: „hát dolgozzatok, gebedjete meg, ki akadályoz meg benne?”

„Táncolni kell, Uram, a zene majd csak megjön valahonnan” – így Zorba, a görög, Kazantzakis hőse. De milyen tánchoz kezdhethetnénk a sokat emlegetett skandináv modell nyomán?

Több évtizedes, bizonyos területeken több évszázados lemaradottságunk mindig is jó okot szolgáltatott arra, hogy ne csináljunk semmit. Ne kezdjünk új dolgokba, hiszen kevés a rendelkezésre álló forrás, nincsenek tartalékaink, hiányoznak a műveltségre vágyó parasztpolgáraink... Nem voltak gyarmataink, a dánok pedig már akkor élénk kereskedelmet folytattak a nyugati népekkel, amikor nálunk a török,

majd az osztrák uraskodott. Mezőgazdaságuk modernizálását már a két világháború között elkezdték, kiváló, jól szervezett szövetkezeti rendszerüket pedig nem verték szét semmilyen rendszerváltáskor. Még sorolhatnám az érveket...

A dán jóléti intézményrendszer valóban lenyűgöző a mi szempontunkból, és olyasmi, ami nekünk még belátható időn belül nem lesz. Írásom középpontjában azonban a dán népfőiskola áll, illetve a dán közművelődési felfogás és szemlélet, a dánok demokratizmusa és népi elkötelezettsége, s ezek nem annyira utánozhatatlan dolgok, mint első pillanatra látszik. Természetesen a magyar adottságokra mindig tekintettel kell lennünk, azokat figyelmen kívül hagyni végzetes mulasztás lenne. Szemléletünk azonban nem lesz, és nem is lehet teljesen mentes az ösztönző nyugati és keleti hatásoktól. Ha még ehhez hozzátesszük, hogy a magyar kormány határozott akarata épp az utóbbi időkben vált valósággá, miszerint a népfőiskolák építését anyagilag is támogatja, akkor beláthatjuk, a népfőiskolai mozgalom ma Magyarországon több pusztá álmodozásnál.

A népfőiskolai mozgalom Dániában jól kifejezi a nép szellemét, mindenekelőtt a dán nép – számunkra szokatlan – demokrácia iránti vonzalmát. A demokrácia pusztá hangoztatásán kívül természetesen meghozzák a megfelelő biztosítékokat is, hogy ez ne csupán írott malaszt legyen. De már az is felszabadító hatással lehet a társadalom tagjaira, ha lefektetik, itt és most a demokratikus elvek szerint fogunk élni és alkotni. A népfőiskolákon ez történik, s ezt látjuk a dán politikában is. Az elszámoltathatóságot sokkal komolyabban veszik: a polgárok ebben a szellemben követik a politikát, választott politikusuk útját, s ha elégedetlenek vele, vagy úgy látják, teljesítmény nélkül „gyarapodik,” szavá teszik a fórumokon, a nyilvánosság előtt, az újságokban, s az ilyesmi ritkán marad következmények nélkül.

Az általuk „íratlan szabályoknak” nevezett normák akadályozzák a korrupciót, segítik az elesetteket és a szegényeket, ugyanakkor (állítólag) korlátozzák az egyéniségek kibontakozását is. Korunkban azonban sajnos az egyéniség túlságosan is mások kárára bontakoztatja ki magát, és természetesnek tartja, ha dúskál a javakban, míg mások a híd alatt kénytelenek meghúzni magukat. A hivalkodás, a gazdagsággal való pusztá tüntetés mindennapos jelenség nálunk, elég csak az elit körzetekben felbukkanó autócsodákra, hatalmas villákra gondolni. A dán utcákon ritka a luxusautó, sportkategóriás Mercedest alig látni, néha felbukkan egy-egy BMW vagy Audi, de ez a csúcs. Megjegyzem, a velünk hasonló hagyományokkal rendelkező Csehországban is ugyanez a helyzet, a középkategóriás autókból számtalant láthatunk, luxusjárgányt csak elvétve.

A legegyszerűbb, ha egy példával illusztrálom e felfogást. Ha a népfőiskola igazgatója a főiskolai fogadásra szánt értékes bort a rendezvény után haza szeretné vinni, az íratlan szabályok szerint nem teheti meg, tehát nem is teszi. Hiszen ez már korrupció lenne, kicsiben. Ha esetleg a saját szabályai szerint ez mégis megengedhető lenne, ha a többi munkatárs ezt észreveszi, figyelmezteti az igazgatót.

A mi világunkban szükkeblűségnek, az irigység kisztíliú megnyilvánulásának tekintենék az ilyen magatartást. Rossz emlékeinket azonban érdemes palackban tartani, nem a szokásos kelet-európai feljelentősdírről van szó, csupán az íratlan szabályok betartására való felhívásról.

Hallottunk egy másik, kissé ködös és mitologikus magyarázatot is arra vonatkozólag, hogyan alakult ki a dánok példamutató közösségi érzése, felelőssége. A törté-

net érdekes abból a szempontból, hogy magyar földön az ilyesféle ködös és misztikus magyarázatok elhangzása után rögtön felhangzik a kórus, kicsoda avíttas, rossz emlékeket ébresztő példázat ez? Itt nem. De ez csak egy mellékszál.

A történet végülis arról szól, hogy a viking hajósok, amikor vállalkozásaikat elindították – állítólag eljutottak az amerikai kontinensig is – hosszú és kimerítő utakra indultak. Az utak során számtalan megoldandó feladat várt rájuk. Ezeken csak úgy juthattak túl, ha maximálisan megbízhattak társaik munkájában. A hajóutak során egymásra voltak utalva, így mindenkinek ügyelnie kellett a maga részfeladatára. Ha nem teljesítette a dolgát, végzetes helyzetbe sodorhatta a többieket, magát a közöséget. Így alakult tehát ki a közösségi érzés, ami a mai napig meghatározza a dán polgár magatartását.

A viking kor meglehetősen régen volt, így hát tamaskodva fogadtuk ezt a magyarázatot, mindenesetre magunk is érezhettük, a felelős közösségi érzés tettenérhető a dán életben. A szabályok, amik másutt talán rosszindulatot, besúgó magatartást szülnek, itt eredményesek. Csak néhány tény: azon kívül, hogy Dániában élnek a legboldogabb emberek, itt található Európában a leginkább vállalkozásbarát gazdasági környezet is. A világszerte ebben a tekintetben Szingapúr, de Dánia sem marad le tőle túlzottan, az ötödik helyet foglalja el. A dán szociális rendszer irigylésre méltó voltáról már szövegtünk, a lakosság pedig – egyedülálló módon – a gazdasági válság után sem retteg a munkanélküliségtől. Egy dán ma is biztonságban érzi magát a munkahelyén. A versenyszférában dolgozók 25%-a évente legalább egyszer munkahelyet vált. Teheti, hiszen még ha netán munkanélkülivé is válik, az állam addig folyósítja számára a segílyt, amíg nem talál magának valamit. A munkanélküli járadék két évig jár – hasonlítsuk össze csak a mi három hónapos segílyünkkel – a nyolcvanas években még hét évig folyósították, innen „csökkent le” két évre. (Valószínűleg a dán kormányok maguk is belátták, a gondoskodás ilyen mértéke már-már a szürrealitás határát súrolja.)

S mint egyik népfőiskolai diáktársam előadásából megtudtam, a dán rendőrség a legkevésbé korrupt a világon. Ez már aztán valóban mesébe illő, és nem magyarázható pusztán a rendőrök magas fizetésével. A világszerte ezen a területen komoly önkorlátozás, belső és külső fegyelem kell. Az íratlan szabályok rendszere ezek szerint elhatol addig a világig is, ahol már a keményfiúk kemény törvényei uralkodnak. Pedig nem könnyű tisztának maradni mondjuk Christiania élénk droggereskedelme mellett, amit a fogyasztók nagy étvágya táplál... Vagy: az arab, muszlim térfoglalással másfajta életstílus, másfajta magatartás terjedt el egyes városrészekben, amihez a hatóság eddig nem szokhatott hozzá. Az óslakók példája azonban ragadós lehet. Korábban én sem láthattam olyat, hogy az árusok kirakják a portékájukat az utcára, vevőcsalogatónak. (Ki merné ezt megtenni Budapesten vagy Miskolcon?) Nem takarják le valamilyen nejlonnal az utcai polcokat, ó nem. Hisz senki sem lop, a dolognak pedig reklámértéke van.

De tudnunk kell, nem mindenki rajong egyértelműen a dánok által lefektetett íratlan szabályokért. A legkritikusabbak talán a művészek és az írók. A skandináv élet korlátait nem véletlenül egy, a századfordulón alkotó író, a dán Aksel Sandemose fejezte ki tízpontos szabályzatával. Ez a Jante törvénye: a kifejezés lényegét talán a „falkatörvény” jelentéssel lehetne leghűbben visszaadni: te is egy vagy közülünk, de te is csak egy vagy közülünk. Regénye a Jante nevű fiktív dán kisvárosban a XX. szá-

zad elején uralkodó íratlan rendszabályok egyéniséget korlátozó, fojtogató hatását ábrázolja. Innen ered a név : Jante törvénye. A tíz szabály így hangzik:

1. Ne gondold, hogy különleges vagy.
2. Ne gondold, hogy egyenlő vagy velünk.
3. Ne gondold, hogy okosabb vagy nálunk.
4. Ne képzeld magadról, hogy jobb vagy nálunk.
5. Ne hidd, hogy többet tudsz nálunk.
6. Ne gondold, hogy fontosabb vagy nálunk.
7. Ne gondold, hogy jó vagy valamire.
8. Ne ne vess ki bennünket.
9. Ne gondold, hogy bármelyikünk is törődik veled.
10. Ne gondold, hogy bármire is megtaníthat sz bennünket.

Elég éles kritika nyilvánul meg ebben, de ne felejtjük el, a századfordulós Dániáról van szó a regényben. Ha meggondoljuk, ebben az időszakban a magyar paraszti közösségek sem festettek szebb képet. A sorból kilógó embereket mőresre tanító szűklátókörű falusi közeg a magyar irodalomban sem ismeretlen. Másrészt, ma is nosztalgiával tekintünk ezekre, legalább akkor még voltak falusi közösségek, amelyek kiaknázták a magyar föld kiváló adottságait. Nos, Dániában megmaradt az a paraszti kultúra, amire alapozott Nikolaj Grundtvig és a népfőiskola is, s amelyből kivált az a parasztpolgári réteg, amiről népi íróink álmodoztak. A szorosan együttműködő közösségeknek megvannak a maguk normái, amik nem mindenkinek tetszenek. Ebből a rendszerből azonban nehéz kiesni, akár még szándékosan is, mindenképp megtart. Ennek a társadalomnak az a rendkívül nagy előnye másokkal szemben, hogy a lemaradókat felkarolja, és egy szintre hozza a szerencsésebbekkel, a gazdagabbakkal, a kiváltságosabbakkal.

Igazán ez az, amit a dánok egyenlőségen értenek, és nem a mi kísérleti szocializmusunk, ami valójában egy paternalista diktatúra volt. Ez utóbbi az egyenlőséget csak orosz fegyverek árnyékában, erőszakkal tudta megvalósítani, ha egyáltalán megvalósította. A dán, és általában a skandináv modell alapja az, hogy mindenki kapja meg azokat az esélyeket, amikkel felzárkózhat. S mivel nem mindenki születik módosabb családba, nem mindenkinek vannak meg a legjobb feltételei az induláshoz, mindig van kit felzárkóztatni. A szellem kedvez nekik, a szolidaritás gondolatával a skandinávok gyerekkoruktól kezdve barátkoznak. Konkrét példa erre, hogy a legtöbb közösségi illetve oktatási térben nem választják külön a fogyatékosokat és az épeket, hanem együtt foglalkoztatják őket. Így van ez az általam látogatott Nordfyns népfőiskolán is. Egy lakóterben éltünk és étkeztünk a testileg vagy szellemileg fogyatékosokkal. Némely foglalkozások külön voltak, mások pedig együtt. Megismerkedtünk a problémáikkal, megszoktuk őket, értékeltük előnyös tulajdonságaikat, például azt, hogy sokkal közvetlenebbül, gyakrabban és nagyobb intenzitással fejezik ki szeretetüket a másik iránt: irántunk.

Az általunk megtapasztalt orosz típusú szocializmusban a szolidaritás csupán egy szólam volt. Nem az emberek belső igényéből fakadt, csupán a hatalom erőltette. A gondolat nem hatolt az emberek tudatába, így történhetett, hogy a rendszerváltás után senki sem emlegette. Egész iparágak szűntek meg, biztos munkahelyek híján

tömegek hullottak a semmibe, de a szolidaritás eszméjét nem emlegette senki. A munka nélkül maradt szerencsétlenek sem bízhattak abban, hogy a szolidaritásra alapozva szimpatizánsokat vihetnek az utcára: senki sem ment volna ki. Az általános eufóriában arra számított mindenki, rá már nem kerül sor, a többiek pedig kit érdekelnék. A szükséges áldozatok körébe majd mások lépnek be, mi pedig élvezzük majd a kapitalizmus áldásait, a magasabb fizetést, a tisztességes polgári jólétet.

Aha, persze. Nos, ezeket a köröket ma senki sem merné a dánokkal megfuttatni. Az újságok szétszednék azt a politikust, aki százezrek utcára kerülésére csak legyint, és szükséges áldozatot emleget. A közfelfogás szerint legalábbis köteles a munkásokat és családtagjaikat mély együttérzéséről biztosítani, azután pedig, amilyen gyorsan csak lehet, megkeresni a megfelelő megoldásokat, amelyek a károsultak egy részének kárpótlást vagy lehetőséget nyújtanak. A szavazók ezt itt meg is követelik.

Jante törvénye ide vagy oda, az ember mégiscsak szívesebben él egy olyan társadalomban, amibe valamilyen közösségi érzés is szorult. Egyrészt nagyobb biztonságban érzi magát, másrészt jól is esik, ha szót emelnek érte. Európa egyik legindividualistább nemzeteként azonban ilyesmiben belátható időn belül nem reménykedhetünk. Kívánatos lenne azonban – már csak saját jól felfogott érdekünkben is – ha nem folyton külön utakon, egymást szinte félrelökve, pártoskodva próbálnánk érvényesíteni céljainkat, hanem a csapatmunkában való együttműködésre is súlyt fektetnénk. Mindehhez megfelelő eszköz az oktatás, és itt lép be a képbe az emlegetett népfőiskolai oktatás. Ez a forma hatással van a formális, rendszerbe illesztett oktatási modellekre, a középfokú és a felsőoktatásra is.

A dán jóléti rendszer egyik legfontosabb eleme az oktatás. Stratégiaileg fontos ágazat, azonban másra helyezik a hangsúlyt, mint mi. Itt inkább a felzárkóztatás áll a középpontban, nálunk pedig versenystátlók kinevelése, az elitképzés. Nehezebb is ez az út, hiszen sokszor nagy energiákat fektetnek be a szerény képességű, esetenként deviáns tanulók szocializálásába. De meg is van az eredménye, például a közbiztonságban. Nagy áldás, ha a polgár este nyugodtan végigmehet a sötét utcán, és nem kell attól tartania, hogy valaki hátulról leüti. Az árut a kereskedő az utcán hagyhatja, a bejárati ajtókat nemigen zárják. Népfőiskolai tartózkodásunk alatt minket is meglepett az a hányavetiség, hogy dán társaink állandóan tárva-nyitva hagyják a szobaajtókat. Sokszor még kilincsre sem csukják, bárki besétálhat és szabadon viheti, amit akar. A főiskola épületei minden nap, minden éjszaka nyitva állnak, pedig munkaeszközök, hangszerek, testépítő gépek találhatóak ott. Ha valaki vinné, kereshetne vele egy kis pénzt... (Nálunk ez a része bizony szervezeten zajlana, egy kocsival beállnának az udvarra, és három ember gyorsan kipakolná az iskolát.)

Kívülállóként nehéz megítélni, hogyan viszonyul a dán és a magyar oktatás egymáshoz, beszélhetünk-e komoly színvonalkülönbségről vagy sem. Hozhatunk erre statisztikákat, de minden statisztika mást mutat, a matematika és fizika-olimpiákon elért sikereink pedig nem árulkodnak oktatásunk egészéről. A dánok inkább a tömeges felvilágosodásra, angol kifejezéssel „enlightenment” (dán megfelelője nem hinném, hogy sokat mondana a magyar olvasóknak) helyezik a hangsúlyt, az általános műveltségi színvonalat kívánják emelni. Érzésem szerint a magyar oktatás (még) nincs nagyon lemaradva a dán mögött, ez azonban nem a megkülönböztetett politikai figyelemnek, hanem a magyar tanárok áldozatos, időnként heroikus munkájának

köszönhető. A rendszerváltás után azonban sok figyelmeztető jelet kaptunk. Ijesztően nő a különbség az elit és az alsóbb rétegek műveltségi szintje, tanulási hajlandósága között, az elit szinte légüres térben mozog, a kereskedelmi televíziók kínálatából pedig jól lemérhető, milyen a leszakadó tömegek általános színvonala.

A témáról megkérdeztem néhány dán hallgatót, mivel a tanárok szerintem ebben a témában elfogultak, de nem lettem okosabb. Az a tendencia, hogy a felsőoktatást mindenki számára hozzáférhetővé, tömegessé tették, itt is színvonalcsökkenést eredményezett. Az a tény viszont, hogy a népfőiskolai rendszer 1844 óta létezik, a dán lakosság műveltségi szintjét folyamatosan emelte, és az, hogy erre biztosan támaszkodhatnak, átsegítette őket a legnehezebb történelmi időszakokon is. Például azon az időszakon, amikor az 1864-es incidens után elvesztették Schleswig-Holsteint. (Erről a későbbiekben még lesz szó.)

A népfőiskolán többnyire helyet kapnak azok a hallgatók is, akik még nem töltötték be 18. életévüket, de az állami oktatásban valamilyen okból nem tudnak részt venni, mondjuk, mert viselkedésükkel zavarják a többieket, vagy nem tudnak beilleszkedni az osztályközösségbe. Ezeket nem zárják ki az oktatásból, mivel az törvényellenes lenne, hanem a népfőiskolán segítik a társadalomba való beilleszkedéshez személyre szabott, nem formális oktatási módszerekkel. Én is találkoztam ilyenekkel a Nordfynsön, sőt egy szálláshelyen laktam velük. Azt mondhatom, nálunk valószínűleg nem zárják ki őket sehonnan, hanem együtt kínlódtatnák őket a többiekkel, hátráltatva ezzel az ő fejlődésüket is. (Főként, ha köztük egy helyi vállalkozó vagy politikus gyermeke lenne.) Nos, itt nem így van, bár az itteni deviáns tanulók nálunk egy átlagos középiskola középmezőnyébe tartoznának. Igaz, a drogproblémák az utóbbi időben több gondot okoznak Dániában, mint a fegyelmi kérdések. Nehéz eldönteni egy-egy esetben, drogos múltja vagy erőszakos viselkedése miatt került be a fiatal. Hisz mindannyiuk szívott már füvet, s hogy „továbblépett-e,” nehezen ellenőrizhető. A jövőben ezzel a kérdéssel még sokat kell foglalkozniuk a dán pedagógusoknak, bár aligha tudnak majd szembemenni az árral. Ezen a téren a mi jövőbeni lehetőségeink jobbak, nálunk az egyén felelősségérzete még mindig nagyobb, csupán a megfelelő szerkezeti változásokat kellene meghoznunk, hogy az egyéni, kreatív erőt jobban ki tudjuk használni. Ám itt, Dániában könnyen hozzáférhető a drog, mivel Christianiában gyakorlatilag teljesen liberalizálták a fogyasztást, és hát, másutt is szemet hunynak felette.

Mindenesetre szinte sokkolóan hathat egy kelet-európaira, hogy ezek a 17-18 éves, zavaros múltú és lemaradozó fiatalok is jól beszélnek angolul, némelyikük jobban, mint azok a kelet-európaiak, akik nagy energiákat és nem kevés pénzt fektetnek nyelvtanulásba. Koppenhágában az idősebbeket is nyugodtan meg lehet kérdezni útbaigazításért, minden bizonnyal tudnak angolul. E jelekből arra következtethetünk, a dánok valamit nagyon jól csinálnak az oktatásban, ha elfogadható szintre tudják hozni a különböző, eltérő társadalmi háttérrel rendelkező tanulók széles rétegeit. Persze, mint annyi mindenben, itt is érdemes árnyalni. Dániában – és egyébként egész Skandináviában – ugyanis az a szokás, hogy a filmeket és a sorozatokat nem szinkronizálják, hanem eredeti nyelven adják, feliratokkal. Szép számmal vannak azonban olyan tematikus csatornák is, ahol amerikai filmeket sugároznak egész nap, és ott még csak nem is feliratozzák a filmeket! A szinkronizálás hiánya miatt sokkal több ragad a nyelvből a lakosokra.

Nálunk ez korábban szóba sem kerülhetett, hiszen a szovjet zónában az elzárkózás politikájának nevében a nyilvánosság nem segíthette a nyugati országok jobb megismerését, aminek a nyelv megfelelő elsajátítása is egyik lépcsőfoka lehetett. A rendszerváltás után azonban siettünk mindenben nyugati példákat követni, érthetetlen tehát, miért nem lehet egyik csatornán sem feliratos filmeket látni. Ma talán csak Budapesten hozzáférhető az egyetlen feliratos filmeket sugárzó, „kétnyelvű” csatorna, a BBC Entertainment, de azért is súlyos összegeket kell fizetni, miközben az ügyfél 54 másik, teljesen érdektelen programot is megkap. Úgy látszik azonban itt is a megszokás, a magyarok kényelemszeretete győzedelmeskedett, és nem becsülhetjük le a nyelvtanító lobbik szerepét sem. Korunk a média kora, sok változást ma már a média hív életre. Elképesztő nagy hátrányokat kell elszenvednünk azért, mert nem tudunk meghatározni egyetlen közös érdeket sem, olyat, ami egyértelműen minden magyar érdeke kell, hogy legyen.

A dánok szokásai közül számomra talán a legszimpatikusabb, hogy a művészetet, a kultúrát a mindennapok részévé teszik, mintegy észrevétlenül használják. A skandináv dizájn világszerte híres és irigyelt, a lakberendezésben ízléses, de egyszerű mintákat követnek. Jómagam számos múzeumban csodálhattam meg, milyen aprólékos műgonddal dolgoznak ki minden részletet, s talán túlzás, de képes voltam fél óráig is bámulni egy teáskészletet... Maguk a dánok is osztják ezt a rajongást, az ablakokban mindenütt kerámiákat, edényeket, különféle műtárgyakat látni. Az ablakdekoráció szerves része a dán városok képének, Európában nem láttam hasonló szokást. A képzőművészet kitüntetett figyelmet kap a kis országban, meglepő, hogy egy tízezer lelket sem számláló kisvárosban mindenütt galériákba ütközöm.

A másik érdekes sajátosság a dánok éneklés iránti szenvedélye. A népfőiskolák programjában is kiemelt szerepet kap, minden nap van egy gyűlés, az ebéd előtt, amikor a dán dalgyűjteményből, a „Sangbog”-ból elénekelnek egy vagy két dalt. Grundtvigot, a népfőiskolai mozgalom atyját számos dal szerzőjeként tartják számon. Mulatságok, közös összejövetelek alkalmával is szívesen énekelnek. Egy alkalommal vettem részt ilyenén, a Bogense szállodájában rendezett vacsorán fakadtak dalra a jókedvű dánok, a zenekar olyan dalokat játszott, amiket mindenki ismert. A dánok kívülről fűjták a nótákat, nem kellett szövegkönyv. Ebből azt a következtetést vontam le, az iskolában már hallották ezeket a dalokat.

Az építészet, a városkép, a polgárok hozzáállása, a befogadó közeg és a szellem igen művészetbarát, főként a fővárosban. Korábban ehhez hasonló művészi légkört csak Párizsban érezkelhettem. Németország ugyan rendezett, de ilyen szempontból nem érintett meg. Prága, Krakkó légkörén, lakosságán nyomott hagyott a kommunista diktatúra. Görögország turistaparadicsom, és még sorolhatnám. A művészetpártolás mértéke persze mindig viszonylagos. Ha a magyar körülményekhez mérem, van okunk a csodálatra.

A kedvenc témámnál maradva, a skandináv nép igen jól gazdálkodik íróival és gondolkodóival. Nemcsak arról van szó, hogy a romantikus meseíró Andersent szinte szentté avatták, mindent róla neveztek el, és mindenhol ahol megfordult, szobrot állítottak neki. Nagyon bőkezűen bánnak az amúgy közepes írónak számító Karen Blixennel is. Kultuszát ápolják, a könyvesboltok tele vannak a könyveivel. Kierkegaard síremléke zarándokhely, Grundtvig népfőiskolai gondolatát a mai napig élte-

tik. A dán lelkész, teológus költészete fontos része a dán irodalomnak, Európában mégsem erről ismerik a nevét, hanem a népfőiskolák megszervezéséről. A nemzeti ébredés területén a dánok igen sokat köszönhetnek neki. Az első népfőiskola 1844-ben létesült, de igazi lendületet 1864 után vett, amikor a németek megszerezték a dánoktól Schleswig-Holsteint, ami valósággal sokkolta a dán nemzetet. Ez a hatás legfeljebb Trianonhoz mérhető, noha a Norvégiával létesített unió már 1814-ben felbomlott, a vezető szerepet Skandináviában pedig már a 17. században átvették a dánoktól a svédek. 1864 után azonban a kis országban újjászületési mozgalom indult útjára, aminek fontos részét képezte a népfőiskolai mozgalom.

Népfőiskolai elvek

Első óráinkon magyar fülnek talán az hangzott a leghihetetlenebbül, hogy a korrupció szinte teljesen ismeretlen Dániában. Pedig a számoknak mindenképpen hinnünk kellett. Később, mikor találkoztam itt élő magyarokkal, ők is megerősítették, a korrupció mértéke elenyésző. A társadalom összetartása olyan nagy, hogy a törvénytelenül gyarapodni kívánó egyén visszariad a közösség megbélyegző ítéletétől. Ez az oka többek között annak is, hogy még Koppenhágában sem botlottam luxuskategóriájú sportkocsiba. A skandináv visszafogottság a természetük alapjaiban rögzül, évszázadok óta. De biztos, hogy a háború utáni prosperitásban került igazi próbák elé, ám ekkor szerencsésen kiegészült az elesettek, hátrányos helyzetűek, a szegények támogatásával és az általános együttérzés népszerűsítésével.

Azt hiszem, nem tévedek nagyot, ha az összetartozás ősoját a 19. század folyamán elterjedő „népegység” gondolatára vezetem vissza. Grundtvig a népegység nevet adta annak a társadalomközpontú összetartó erőnek, ami a közös érdekek alapján az egész népet összefogja. A népegység gerince a parasztság, de a dán nép egésze együtt birtokolja a hatalmat, senkit sem zárnak ki, mindenkit igyekeznek felzárkóztatni. Eszerint az elv szerint mindenki egyenértékű az anyagi különbségek és az eltérő képességek, adottságok ellenére. Ma ezt úgy mondanánk, hogy minden ember értékes. Az állam a népi közösség értékeit és céljait teljesíti be. Ennek érdekében fontos az egyén felvilágosítása, a szabad szellem jegyében kell tagítani látókörét és ismereteit.

A népegység fogalma mellett a dánok szívesen látnak el mindent nép előtaggal. Népfőiskola, néphatalom, népegyház, népiskola (általános iskola elnevezése Dániában). Mindezzel demokratizmusukat kívánják hangsúlyozni.

Nyikolaj Grundtvig (1783–1872) dán miniszter, evangélikus lelkész, prédikátor, szociálpolitikus és költő az életet szolgáló iskolát kívánta megteremteni. Elítélte a klasszikus latin műveltségen és lexikális ismereteken alapuló „fekete iskolát.” Iskolai szemlélete a szabadságra és a tanulási kedvre irányult. A több száz zsoltárt is jegyző lelkész módszerének filozófiai alapjait a brit liberalizmus és a német idealizmus eszméi képezték. Locke-ra, Herderre és Kantra támaszkodott, valamint Condorcet műve inspirálta: a Beszámoló az általános közoktatás megszervezéséről (Report on the General Organization of Public Instructions).

Hogyan néz ki az élet szolgálatát ellátó iskola a gyakorlatban? Nordfynsön különböző funkciókat ellátó osztályok, csoportok voltak. A miénk, a Take the Future, nemzetközi brigádot alkotott, észt, litván, kameruni, libériai, nepáli, cseh, magyar és dán tagokkal. Tananyagunk a Ken Wilber-i integrálpaszichológia tanain alapult. Kommu-

nikációközpontú, aktivitást igénylő foglalkozásokon vettünk részt. Igyekeztünk megtanulni a demokráciát, igyekeztünk megfigyelni, hogyan működik a gyakorlatban. A Sосу class japán szociális munkásokból, ápolónőkből, egészségügyi dolgozókból állt. Ők a dán szociális és egészségügyi rendszerről tanultak japánul. A Diet class fogyókúra és életviteli programot követett. A General class pedig a nehezen kezelhető hátrányos helyzetű fiatalok társadalomba való visszaillesztésével foglalkozott. Ha végignézzük, ez elég sokféle pedagógiai program, meglehetősen szerteágazó érdeklődést és felkészültséget igényel. Ráadásul a Take the Future class tanítási nyelve az angol, így ez külön nehézséget jelenthet a tanároknak, hogy nem az anyanyelvükön kell megértetniük valamit. Bár kiválóan beszélnek angolul, az osztály tagjai viszont különböző szinteken, s nekik filozófiai és politikai aspektusokat kell megértetniük. De ha az ember lelke egészséges, számtalan elvárásnak eleget tud tenni. Szót ért a deviáns, füves diákkal éppúgy, mint a pidgin englisht használó, teljesen más kultúrából jövő kameruni vendéggel.

A dán népfőiskola multikulturális, tehát minden nációt szívesen fogadnak, a különböző kultúrákra való nyitottság szintén a tananyag része. Nem csak a tanárok adnak át egy bizonyos szemléletet, a diákok egymástól is tanulnak. Ha valaki ügyes, és jól gyűjtögeti az információkat, rengeteget tanulhat távoli népek fiaiól, lányaitól. A japánoktól például példátlan udvariasságot. Igaz az a vélekedés, hogy a japánok mindig mosolyognak, közösségük összetartó, tisztelik a külföldieket és furcsa szokásaikat, de ragaszkodnak a sajátjaikhoz. Az a rendkívüli szabadság a szexualitásban és az élvezetek hajszolásában, ami a fiatal dánokra jellemző, tőlük teljesen idegen. Mint megtudtam, otthon, Japánban nem szokás beszélni európai vagy amerikai tapasztalatokról, mert a viselkedésbeli, magánéleti mértéktelenség felháborítaná a honfitársakat. A technikai részleteket, a módszereket azért átadják, Dániába is emiatt utaznak. Csak az intim részletek maradnak ki ezekből a beszámolókból tapintatoságból és jól felfogott önérdékből.

Azt hiszem, kultúrától függetlenül, minden náció fiai képesek voltak megérteni azokat az alapelveket, amelyeket az iskola maga elé tűzött. Ezek olyannyira általános, humanista elvek, amelyek a világon mindenütt vágyott célok. Legfeljebb nagyon sok országban a társadalom egyszerűen nem áll készen rá, s van, ahol egyszerűen a demokrácia hiányzik hozzá. Ám a demokrácia a dánok szerint is csupán keret, amit még meg kell tölteni tartalommal, erre vonatkozólag pedig konkrét ötletekkel, kidolgozott koncepcióval rendelkeznek. Ily módon Nordfyns gyakorlatilag a demokrácia elméleti és gyakorlati műhelyének tekinthető, nem pusztán népfőiskolának.

Az alapelvek szerint minden ember különleges és értékes, mindenkinek saját világa van, aminek megértésére kísérletet kell tenni. Minden ember meg tudja találni magában a különlegest. Az igaz tanulás alapja, hogy a diák jól érezze magát tanulás közben. A tanulásnak az egész emberre kell koncentrálnia. A tanár és a diák viszonyát az egyenlőség jellemzi. Az iskola egyik jelszava: „Élvezd a fejlődést!” Élvezd ki azt, hogy mennyivel jobban beszélsz angolul, ha minden nap gyakorlod, hogy új, általad kevésbé ismert kultúrákat ismerhetsz meg, ami által gazdagodsz, élvezd ki, hogy rengeteg önépítő sportot és tevékenységet próbálhatsz ki. „Soha nem késő elérni azt, hogy megélj egy jó gyerekkort!” – így szól a másik szlogen.

Ebből következik, hogy a foglalkozások lényege az osztálymunka, a párbeszéd és a közös tanulás. Tulajdonképpen senki sem akar megtanítani senkinek semmit – bár-

milyen furcsa ez a mi közép-európai agyunknak –, inkább azt szeretné, ha a diákok maguk fedeznének fel érdekes dolgokat, és maguk ismernék fel egyéni képességeiket. Egész más szemlélettel rendelkeznek, mint a hagyományos oktatás. Mindenekelőtt a kudarcélmény hiánya tűnik fel egy kelet-európainak. Nordfynsön nincs ilyen, hogy kudarcélmény. Itt nem éltük át sohasem azt, milyen, amikor nem tudjuk a választ. Ha nem is tudtuk, addig kérdezték minket, amíg mégiscsak tudtuk. Válaszunk mégiscsak elfogadhatóvá vált, ahogy menet közben alakítottuk, hisz véleményünk mégis csak egy emberi vélemény, amit illik tiszteletben tartani. Saját csoporttársaink, akik más kultúrából jöttek, természetesen gyakran vitába szálltak velem. A végén mégis kialakult valamilyen közös nevező: ezt a folyamatot lehet élvezni. Amikor megismerjük egy libériai és egy kameruni csoporttársunk véleményét az abortuszkérdésben, az valóban zárójelbe teheti a mi önző, szüklátóköri európai álláspontunkat.

Az előbbiekből is kiderül, hogy a csoporton belül a tagok aktív részvétele fontos feltétele a sikernek. Ösztönzik és bátorítják a vitákat és örülnek annak, ha saját véleményünk van. Ez szokatlan volt a kelet-európaiak számára és főleg a kínaiaknak. Az már nekünk is feltűnt, a kínaiak milyen óvatosan fogalmaznak, amikor saját társadalmukról, politikáról és demokráciáról van szó. Ezt az óvatosságukat végig megtartották. Olyan diplomatikusan fogalmazni, mint a kínaiakat, senkit sem hallottunk. Persze Tibet kérdésében is csak annyit árultak el, hogy „Tibet Kína része.” Történelmi előzményekről, kérdésekről nem akartak hallani: Tibet most Kína része, és ennek így is kell maradnia. Eléggé fukarkodtak szavaikkal akkor is, ha tanáraink megkérdezték: „és mindez hogy van Kínában?” Például a kínai fogyatékosok helyzetével kapcsolatban. Kínai társaink azt válaszolták, náluk a fogyatékosokat általában a családjaikra bízják. Mivel ez a felelet nem volt számunkra kielégítő, arról érdeklődtünk, ott nincsenek erre szakosodott intézetek? Talán a városokban, vidéken viszont a családok gondoskodnak a sérültekről. Mivel láttuk, a fogyatékosok kérdése minden bizonnyal nem központi téma Kínában, tovább nem is firtattuk a dolgot.

Egyik fontos, személyes pontját képezte a kurzusnak, hogy saját élményeinket, életpasztalatainkat megosszuk egymással, s ez szintén nem igazán része a hagyományos oktatásnak. Az élettörténetek pedig saját identitásunkról beszélnek, hisz egyedül az egyén képes elmesélni a saját élettörténetét. Segít meghatározni önmagunkat és mások számára is értékes tanulságokkal szolgál. Nekem szerencsém volt a saját élettörténetek elmesélése során. Anne-Lise története nyomán bepillantást nyerhettem a dán közelmúltba. Talán más dánnál nem mutatkozott volna meg a narratívák során „a jó és a rossz, a fény és az árnyék, a halál és az élet.” Az élettörténetek során ugyanis kifejezetten az a szándék, hogy ezeket a pontokat érintsük. Bár az igazat szólva, Anne-Lise élettörténete, bár már egy hatvan felé közelítő nő történetéről van szó, sokkal kevésbé kacskaringós és meglepetésekkel terhelt, mint az enyém. De az enyém egy tipikus kelet-európai sors, ami azért ilyen, mivel „kalandvággyból” Magyarországon maradtam. Anne-Lise azonban szerencsére jobban megértette, milyen érzés lehetett számomra a szocialista rendszer kereteiből átlépni a kapitalista rendszerbe, mit éltem át ezalatt, s mekkora váltás lehetett ez egy kelet-európai ember számára. Én ugyanis szinte ugyanannyi évet éltem a szocialista rendszer alatt, mint az új rendszer alatt (még ha ebből az elejét öntudatlanul is töltöttem). A dialógus nem volt hiábavaló, a tanulság pedig az, hogy a külföldiekkel minél többet kell négy-szemközt beszélni, csak így érthetnek meg minket.

Az élettörténetek meghallgatásához némi költészeti érzék is kell. Nyitott szívvel kell hallgatnunk a másikat. A poétika ugyanis ezen elmélet szerint az egész emberről beszél – nem csak az ember intellektuális oldaláról. A poétika szoros összefüggésben van az énekléssel. A népfőiskolai tanok szerint ez nem választható külön. Az éneklő diák közvetlen kapcsolatban van a belső énjével. A dalok különleges hangulatba sodorják, kinyitják érzékeit, optimistává és életvagyóvá teszik. A zene és az ének nagyon fontos az „enlightenment” megvalósításának szempontjából. Erősíti a közösségi érzést is.

A grundtvigiánus népfőiskola szerint a demokrácia folyamatos küzdelem a szükséges párbeszédért és vitáért. „Democracy is not only voting” – a demokrácia nem csak egy választás, idézik gyakran Hal Kockot. A népfőiskola tanárai nem mondhatják azt, hogy az általuk képzett, instruált ember „már elég jó.” Csak azt mondhatják, hogy „jó úton jár.” Jó úton jár a tökéletesedés felé, tehetjük hozzá némi túlzással, hiszen ez a cél, és valóban azt tapasztaljuk, hogy valóban ezen az úton haladunk mindannyian, kivétel nélkül, dánok, kelet-európaiak, afrikaiak és ázsiaiak.

A népfőiskolák különbözősége elég rendkívüli. Vannak olyan népfőiskolák, ahol a keresztény konzervatív teológia az uralkodó. Vannak olyanok, ahol az ökológikus gondolkodásra, a fenntartható fejlődésre és környezetvédelemre koncentrálnak. Vannak sportos és zenei népfőiskolák, és vannak külföldi utazásra szakosodottak. Néhány népfőiskola az idegen nyelvekre fókuszál, némelyek pedig a nyugdíjasokra számítanak. De akadnak junior főiskolák is, melyekbe 18 év alatti tanulók iratkozhatnak be. Léteznek még olyan népfőiskolák, amelyek a „tudatos fejlődés szolgálatában” állnak, mint például, amelyik Maharishi mester transzcendentális meditációjának technikáját és filozófiáját tanítja.

Ami az egyéni jellegzetességeket illeti, a Nordfyns Népfőiskola csak néhány kilométerre található a négyezer lakosú Bogense városától. Bogense a tenger mellett fekvő kikötőváros, kereskedelmi központ és nyaralóhely. Fynön, Dánia második legnagyobb szigetén fekszik, a sziget északi részén. A népfőiskola egy kis falu, Harritslev szélén van, gyönyörű, pihenésre kiválóan alkalmas természeti környezetben. A főiskola hatvan diák elszállásolására alkalmas. A főépületben található a konyha és a tágas étkező, valamint az igazgatói, a tanári és a gazdasági iroda (Skibet – „hajó”). A kétszintes fehér házban (Svanen – „hattyú”) zajlik az oktatás és az állománygyűlés, amelyeken a részvétel mindenki számára ajánlott. Az első szinten egy modern oktatóterem, a második szinten a gyűléseket befogadó előadó- és oktatóterem helyezkedik el. Itt biliárdasztalt, nagyképernyős tévét és vetítővásznat is elhelyeztek. A Svanen mellett található egy kézműves műhely, és egy zeneszoba (Musiken). Ezeket az építményeket lakóhelyül szolgáló épületek veszik körbe. Három ilyen épület van, valamennyi tartalmaz egy közösségi teret, ahol számítógépeket lehet használni, ahol tévézni, főzni és mosni lehet. (Ez utóbbit a közösségi tértől külön, egy kis helyiségben.) A főiskolához tartozik még egy fitnesseszközökkel felszerelt tornaterem (Gymnhall), egy szauna, és egy gyakorlótér, ahol az extrém sportokat is ki lehet próbálni.

A lakóterekben együtt laknak a dánok és a nemzetközi diákok, valamint ugyanott szállásolják el a mentálisan és fizikailag fogyatékos kollégistákat is. Hozzájuk segítő is tartozik, aki a közlekedésben és a mindennapi életben segíti őket. A népfőiskola elvei szerint szobánkat meg kell osztanunk egy másik diákkal. Ez segíti az együttélési szabályok elsajátítását.

Dél előtt, reggeli után mindenki a saját, kötelező foglalkozására indult, amely fél kilenctől délig tartott. Délután egytől választható foglalkozások sora várt minket, itt már keveredtek a különböző osztályokból jövő diákok. A tanárok az első héten mutatták be, milyen foglalkozásokat lehet választani, a tornateremben tartottak ezekről bemutatót. Számtalan lehetőség közül lehetett választani. A hét első három napjára jutott egy-egy választható foglalkozás. Hétfőre a karéneket, keddre a jógát, szerdára a biciklitúrát választottam. Három óra után általában a szabadidő következett. Lehetőségünk nyílt biciklivel Bogensebe menni. A biciklik ingyen álltak rendelkezésünkre a főiskola területén lévő biciklitárolóból.

Látogatást tettünk a közeli Brenderup Népfőiskolára, amely ugyancsak Fyn szigetén, az északnyugati parton fekszik, 15 kilométerre Middelfarttól. Ez a város a Jütland-félszigetet és Fynt köti össze. A brenderupi népfőiskolának hasonlóak az adottságai, mint Nordfynsnek. Itt is a két főépület a Gyűlésterem (Assembly Hall) és az Étkező (Dining room). Itt is megtalálható a pihenőszoba, ahol tévézni, biliárdozni, csocsózni lehet. Tornaterem, szauna, zeneterem és műhely természetesen itt is a diákok rendelkezésére áll, valamint egy különleges, négyszögletes sátor alakú, de fából készült pihenőház, a lótuszház. A házon belül, a peremén lótuszokat nevelnek, és úgy alakították ki a belső elrendezést, hogy aktív pihenésre, kiállítások tartására és szellemi műhelyek köreinek kialakítására egyaránt alkalmas legyen.

Ezeknek a népfőiskoláknak a felépítése, tematikája és programja tehát hasonló. Az általam látott népfőiskolákban van egy nemzetközi osztály, amelyben többek között a fenntartható fejlődésről, a nemzetközi konfliktusokról és a demokrácia fejlődéséről cserélnek eszmét. Az oktatás azon alapul, amin a dán szociális rendszer, hogy különös tekintettel vannak a „kevésbé szerencsés emberekre.” A szociális érzék kialakítására való nevelés fontos helyet kap a dán oktatásban. Az ember hajlamos azt gondolni, hogy Dániában valóban megvalósult az általunk csak elképzelt szocializmus. A népfőiskola buszával sikerült felkeresnünk egy tucatnyi dán várost, valamint sikerült jobban szemügyre vennünk a vidéki Fynt. Bogenseben, Sondersoban, Koppenhágában, Aarhusban, Odenseben, Koldingban, Faaborgban, Nyborgban, Svendborgban, Sonderborgban, Silkeborgban, Kertemindeben jártunk. Ismerkedtünk a vidéki élettel, amelyhez rendszeres biciklitúránk is hozzásegítettek. Szétnézve az országban, megállapíthattuk, hogy a polgárok egzisztenciális helyzetében nincsenek jelentős különbségek. Kirívó szegénységet és kirívó gazdagságot nem tapasztaltam, békés polgárokra annál inkább akadtam. Az országban járva szinte megcsap az a nyugalom, ami a polgári jólétből és rendezettségéből árad.

Csak két példa. Amikor Mette, az integrálpszichológiát tanító tanárnő házában jártunk, egy nepáli diák így kiáltott fel: „Hisz ez olyan, mint egy múzeum!” A dán lakberendezés igényessége a múzeumi miliót juttatja eszünkbe. Az ablakokban pedig dekorációk sora díszleg, vázák, domborművek, kisebb kézműves és iparműves alkotások foglalják el a párkányt. Az ablakdekoráció más országokban nem tapasztalható. Kivétel Kína, ahol a hagyományok része az ablakdekoráció.

A nemzetközi osztály mellett Brenderupban is indítottak egy olyan osztályt, mely a hátrányos helyzetű fiatalok felzárkóztatására volt hivatott. Itt a pályaorientáció a végső cél.

A közös vonások mellett a fő különbséget abban láttuk Brenderup és Nordfyns között, hogy Brenderupban nagyobb hangsúlyt kapott a kézművesség. Nordfynsön a holisztikus megközelítést és az életreformot részesítették előnyben, valamint külön „fejezetet” szenteltek a túlsúlyosság elleni küzdelemnek.

Jelenleg 78 népfőiskola működik Dánia-szerte. Behálózják az egész országot, mint „a testet az erek” Petőfi szép hasonlatával élve. A népfőiskola minden 18 év feletti dán állampolgár számára nyitva áll. (De vannak 18 év alatti tanulók is, mint tapasztaltuk.) A rövid kurzusoktól, amelyek 2-3 hétig tartanak, a hosszú kurzusokig terjednek a terminusok, amelyek 3-tól 10 hónapig húzódnak. A népfőiskolák többsége állami támogatást kap, de akadnak olyanok, amelyek semmilyen állami támogatásban nem részesülnek. Nordfyns is ilyen. Hetedik éve működik ebben formában, de tizennégy évvel ezelőtt indult dán-japán népfőiskolaként.

Irigykedve gondolhatunk a dán modellre közművelődési tekintetben is. A nem formális oktatás e kiépült rendszere 1844-től, az első roddingi népfőiskola alapítása óta jelentősen hozzájárult a dán műveltségi szint emeléséhez, részt vett a dán mezőgazdasági szakemberek képzésében, és aktívan közreműködött a kulturált, jól képzett és művelt dán középréteg kialakításában. Mi még előtte vagyunk e társadalmi-oktatási reformoknak, de ha a magyar oktatás gazdag hagyományait, erős rendszerét s a magyar alapanyag szellemi képességeit nézzük (természettudományos olimpiák, szakmai versenyek eredményei), vagy akár tanárgárdánk, értelmiségünk felkészültségét vesszük számba, nem a nulláról indulunk. Persze, ha összehasonlítjuk magunkat egy olyan jóléti társadalommal, ahol mindössze 5000 hajléktalanról kell gondoskodni – a többségük bevándorló, és maga választja ezt az életformát – a munkanélküliség 4%-os – és ez döntően megint csak a bevándorló réteget érinti – könnyen arra a következtetésre juthatunk, nem is érdemes kísérleteznünk ezen modell átvételével. Társadalmunk, szociális rendszerünk még csak nem is hasonlít a dánéhoz. Ennek ellenére azt látjuk, a magyar találékonyság és kitartás a sok hátrány ellenére meghozta már a maga gyümölcsét. Lakitelken a rendszerváltás óta működik egy teljes felszereltséggel és kiépítettséggel rendelkező keresztény népfőiskola, amely számtalan nagy eredménnyel dicsekedhet. Ezen kívül is sok-sok kísérlet történt 1990 óta népfőiskolák létrehozására, bár feltételeikben egyik sem versenyezhet Lakitelekkel. Magyarországon azonban meglehetősen korán, Trianon után, az 1920-as években hoztak létre népfőiskolákat, először a (történelmi) egyházak segítségével. A harmincas évektől kezdődően azonban a népi íróknak határozott elképzeléseik voltak, milyen irányban és milyen módon kellene elindulniuk a népfőiskoláknak hazánkban. 1948-ban, a kommunista hatalomátvétellel megtört ez a folyamat.

Most azonban egyedülálló lehetőségünk van arra, hogy a „népegység” gondolata körül központosuló közművelődési programot – kapacitásunkhoz mérten – sikerre vigyük ezen a tájon is. Úgy vélem, egyáltalán nem tartozik az álmok világába, hogy tíz éven belül Magyarországon is húsz (megyéenként legalább egy) hasonló adottságokkal rendelkező népfőiskola legyen képes arra, hogy több száz tanulót fogadjon és segítsen az önkitaljesedéshez. Akár multikulturális keretek között is. Gazdagabbak lennének tőle.

LITERÁTY ZOLTÁN
„Nézd az új ének erejét”*

Az esztétikai homiletika és annak fogadtatása a magyar homiletikában

Az ének és a zene metaforája évezredek óta fel-felbukkan az igehirdetés terminológiájában. A következő rövid tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy az ének metaforáján keresztül bemutassam a magyar homiletika viszonyulását az ún. esztétikai homiletikához, amely a 20. század elejét és végét is meghatározta a nemzetközi teológiai diskurzusban, és amelynek hatásai Magyarországra is – ha korlátozott mértékben is – de elérték.

Az ének közkedvelt műfaj a Bibliában is. Több helyen olvassuk az Ószövetségben, hogy zeneeszközökkel, énekszóval (sőt néha még táncsal is) dicsérik Istent. Ezek a dicséretök egyben hitvallástételek is Isten nagyságáról és erejéről, azaz egy-egyben mutatják be, hogy mondanivaló és melódia, homiletikai értelemben tartalom és forma milyen szorosan egybetartozik. Az ének mint prédikáció – erősen kötődve még a zsidó hagyományokhoz – megtalálható az Újszövetségben is, főleg Jézus születéstörténetéhez kapcsolódóan. A Messiást meghirdető angyali próféciákra válaszul Mária és Zakariás is énekekkel dicsőíti az Urat. A születés szent éjszakájában angyali kórus énekel és magasztalja Istent. Gondolat és öröm, tartalom és kifejezés elválaszthatatlanok még ezekben az írásokban.

Az ősegyházat követő patrisztikus időszakban az ének mint metafora főleg a pogány világ mitikus antropológiai képeiből kerül elő, mely módszernek jelentős szerepe volt az igehirdetésben és az apológia művelésében. Aztán a keresztyén kériugma a hellenizált világba való kilépés hatására az ékesszólás formátánát öltötte fel, ami évszázadokon keresztül meghatározta annak elsősorban deduktív értelmező és magyarázó módszertanát. Legközelebb a reformáció korában találkozunk újra „ének-prédikációkkal”, különösképpen is Luther Márton volt ennek nagy mestere, aki énekhangban is képes volt egész teológiai értelmezést közvetíteni. Elég csak megnézni a Református Énekeskönyv 298. dicséretét (Jer Krisztus népe, nagy vígan. Wittenberg, 1523)

A teológiának az oralitás művészetén kívüli területeken való megjelenése (pl. irodalom, ének, festészet, később a színművészet) mindig is nagyon izgalmas téma volt, s ebben a reformáció kora is kiemelkedőt alkotott. Ugyan funkcionálisan nézve az „énekelhető teológia” a legjobb tanulási módszernek számított az olvasni alig tudó társadalomban, mégsem beszélhetünk csak és kizárólag céltudatosságról. Az esztétikai értékek megkerülhetetlenek ott, ahol művészeti ágak lépnek kapcsolatba az igehirdetéssel. És van-e olyan formája az igehirdetésnek, amely nem kapcsolódik valamely művészethez? Nos, itt a kérdés feltevése a fontos. Legalábbis a magyar homiletikai helyzetben.

A 20. század végén újra felbukkan az ének és a zene a homiletikai diskurzusban, mint az esemény metaforája, egyfajta analógia, amely arra hivatott, hogy a racionalitás mellett az átélhető és eseményszerű igehirdetést érthetővé, értelmezhetővé tegye. Ez a

* Alexandriai Kelemen: Protreptikosz I.4.

tendencia az amerikai Új Homiletikai mozgalom keretén belül fedezhető fel a legerőteljesebben, azon belül is a tartalom és a forma kapcsolatának részletkérdéseiben.

Előbb Origenész Protreptikosz című művét hívva segítségül vizsgálom meg a zenéről és az énekről alkotott metaforikus megközelítést az ún. Orfeusz monda alapján. Másodsorban az Új Homiletika ének/zene metaforáján keresztül az új esztétikai megközelítést mutatom be. Harmadsorban pedig a 20. századi magyar homiletikai iskola esztétikai homiletikához való viszonyát.

Orfeusz mitológiai hős, a zene/ének és a szerelem erejének szimbóluma, s ennek köszönhetően a művészetekben is személye a zene és a szerelem jelképe lett. A Kr. e. 6. században született mítosz szerint Orfeusz görög pásztor volt Trákiában, akit éneke és hangszeres játéka (lant, citera) miatt igen kedveltek az istenek, hangjával elbűvölte a madarakat, megszelídítette a vadállatokat, a természet fölélédt, megpezsdült körülötte, még a fák is, sőt az élettelen tárgyak is, például a kövek, megmozdulnak zenéje hallatán. Amikor szerelmese, Eurüdiké meghalt, az istenek megengedték Orfeusznak, hogy leszálljon érte az alvilágba, és visszahozza az életbe a fiatal lányt. Káron átviszi őt a halál folyóján, sőt a dal ígézetében otthagyja ladikját, és követi őt; Kerberosz, a háromfejű vadállat a zene hatására nem ugat, sőt megnyugszik; Ixion tüzes kereke megáll; Titüosz máját nem marcangolják a keselyűk; Danaosz lányai abbahagyják a hasztalan vízfordást; Sziszifusz leül kövére; Tantalosz éhsége és szomjúsága elmúlik; a holtak bírái sírnak.

A római Domotilla-katakomba egyik fülkéjében található egy Orfeusz-ábrázolás. Fák és vadállatok veszik körül, fríg sapkát visel, baljában a lantja, a jobbában a plektron, a botocska, amivel a húrokon játszik. A kérdés jogos: hogy kerül egy öskeresztyén temetkezési helyre egy pogány mitológiai hős? A válasz a következő: Orfeusz Krisztus. Krisztus az új, a megelevenítő ének szimbóluma.

A görög mítosz szerint Orfeusznak végül is nem sikerült kihoznia szerelmét az alvilágból, de a keresztyén szimbolikában ez az alvilágba alászálló, és ott mindent megváltoztató momentum elegendő volt ahhoz, hogy őt, mint Krisztus előképét alkalmazzák a pogány világ számára a Krisztus hirdetésében. A Római Birodalom szinkretista vallásgyakorlatában különböző istenhitek érintkeztek egymással, esetleg olvadtak be egymásba. Gyakran előfordult, hogy átvettek más hitvilágokból isteneiket vagy szertartásokat, illetve régi isteneiket azonosították az újakkal, és a kettő tulajdonságait egybeolvasztották. A korakeresztény művészet kifejező eszköztára sem zárkózott el attól, hogy korábbi pogány szimbólumokat a saját céljainak alárendeljen. Így az öskeresztyén festészet magába foglalta mind a pogány festészeti elemeket, mind az akkor divatos festészeti stílusokat. A fej és a szemek hangsúlyossá válása keleti hatásra utal. Orfeuszt a görög mitológiában görög ifjúként ábrázolták, lanttal, zöldellő, virágos tájban, vagy később az alvilágban, Eurüdiké előtt. A freskón jól látható, hogy Krisztus különböző ábrázolásaira mennyire hatással volt az adott kor öltözködése és stílusa. Az egyik példaként Jézus fiatal férfiként, római viseletben, divatos, göndör fürtökkel, szakáll nélkül, egy pálcával (plektron) éleszti fel Lázárt. Jézus ugyanaz, aki Orfeusz volt, életre kelti a holtakat. Teológiai megfogalmazásban: Jézus alászállt a földre, a halál országába, magára öltötte a halált is („alászállt a poklokra”), hogy visszavezesse az örök életbe azt az embert, aki engedelmesen hallgat az Ő énekére.

Néhány idézet erejéig nézzük meg, hogyan értelmezi, allegorizálja ezt az Orfeusz-szimbólumot Alexandriai Kelemen Protreptikosz Buzdítás a görögökhöz¹ című művében. A II. és a következő századok jellegzetes kontextuális teológiájával találkozhatunk e műben, amikor Krisztus-Orfeuszt mint új dalnokot mutatja be a görögöknek. Az egyház ebben az időszakban a pogányok saját mitikus antropológiai képeit használja ahhoz, hogy őket Krisztusnak megnyerje. Azt mondják el rajtuk keresztül, hogy a mi Krisztusunk ugyanaz a csodás lantjátékos, akiről a ti mítoszaitok korábban beszéltek.

„Egymaga szelídítette meg a valaha is létező legvadabb állatokat, az embereket: a könnyelmű szárnyasokat, a csaló csúszómászókat, a vakmerő oroszánokat, a kéjenc disznókat, a ragadozó farkasokat. A kövek és a fák értelem nélkül valók. A köveknél is érzéketlenebb ember pedig a tudatlanságban van elmerülve. Tanúskodjék nekünk itt a prófétai hang, ami az igazságot visszahangozza, ami azokon sajnálkozik, akik tudatlanságban élnek, és értelem nélkül valók: „Mert ezekből a kövekből is képes Isten fiaikat támasztani Ábrahámnak. (Mt 3,9). (...) Nézd az új ének erejét. Kövekből és állatokból hozott létre embereket. Az érzéketlen holtak pedig, akik valóban nem voltak részesei az életnek, azzal, hogy csupán hallgatóivá váltak az énekeknek, új életre keltek.”²

A Krisztus ajkán felhangzó igehirdetés, sőt ahogy olvastuk, maga a testté lett Ige Kelemen szerint új ének. Ez egy olyan metafora részéről, amely tömören és mégis könnyeden fogalmazza meg számunkra, hogy az igehirdetés nem más, mint öröme. Ez az öröme pedig a lét tágasságát teremti meg azoknak, akik hallgatják. Ez az ének nem kíván mást, csak szabaddá tenni egy új életre, amelyet az élet Mestere ajándékozik oda. Ez az ének lehetőséget rejteget a vakok, a süketek, a sánták, a tévelygők, a gyilkosok és az engedetlenek számára, mégpedig lehetőséget egy új életre.

„Mégis miféle új éneket szeretne ez az Isten hangszere, az isteni Ige, az Úr? Felnyitni a vakok szemét, hallóvá tenni a süketek fülét, a sántákat és a tévelygőket elvezetni az igazságosságra, az eszteleneknek megmutatni az Istent, megszüntetni a gyilkosságot, legyőzni a halált, és az engedetlen fiaikat kiengesztelni az Atyával. (...) Egyedül az jelent neki örömet, ha szabadulást nyerünk. (...) De a megváltó éneket ne olyan új dolognak fogd fel, mint egy edényt, vagy mint egy házat; a „hajnalcsillag előtt” volt ugyanis, és „kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige” (Jn 1,1). A tévelygés régtől valónak, az igazság pedig újnak mutatkozik. (...) Ám mivel az Ige felülről volt, mindennek isteni eredete volt és van. Mivel pedig most régen megszentelt nevet kapott, amely méltó a hatalomra, vagyis Krisztus, én új énekek nevezem.”³ – „Az Ige tehát, vagyis Krisztus régtől való létünknek, mégpedig boldog létünknek eredője. (...) Ez az új ének, a kezdetben lévő és előbb létező Ige közünk való megjelenése és ragyogása.”⁴ – „Zene ez, az Atyának harmóniája. Ez a Fiú, ez Krisztus, ez az Isten Igéje. Az Úr jobbja, a mindenség hatalma, az Atya akarata.”⁵

Mi tehát az ének/dallam/zene metafora jelentése a második században, illetve ma a homiletikai terminológiában? Az ének a lélek mélyét is átjárja. Nem csak a fejet ragadja meg, nem csak ismereteket közöl, hanem megérinti a pszichét, és hatással van a testre is. E két utóbbi az embert az egész teremtett világhoz hozzáköti. A megváltás az egész teremtésre hatással van. „...a teremtett világ maga is meg fog szabadulni a romlandóság szolgaságából Isten gyermekeinek dicsőséges szabadságára” (Rm 8,21), mondja Pál apostol. Az őskeresztyének így tekintettek Krisztusra,

és így tolmácsolták a Krisztus-Orfeuszt, mint aki a végidők felől egyenlővé teszi ezt a romlandóság és egyenlőtlenség alá vetett világot, beteljesíti a prófécia tökéletes békéjét. Minden igehirdetésnek ez a célja, hogy ezt az örömhírt megszólaltassa, elénekelje. Ha nem is teljességében, de kezdeményeiben ez az eschatologikus béke már jelen van ott, ahol az evangélium dallama felcsendül, és a védetség tágas terét teremti meg, amelyben az emberek megtanulnak békében élni együtt, egymást bátorítani, könnyeket letörölni, együtt nevetni, együtt sírni. Ahol az igehirdetésnek ez az új dallama megszólal, ott nincs szükség többé az erőszak kultúrájára, ott nem lesz többé üldözés és fogva tartás, diktátum és ultimátum, fenyegető és félelemkeltő jelenlét. Az új ének tágas terében már nincs egymás fölött való uralkodás, csak szeretet és az abból fakadó szabadság.

Az igehirdetés szempontjából látnunk kell tehát, hogy az Isten saját Lelke az emberen keresztül énekliz az új ének felszabadító dallamait, az élet énekét, a remény énekét. Az Krisztus-Orfeusz kezében lévő lant tehát Krisztus teste. Úgy, ahogy megjelent egyszer a történelemben testben, és úgy, ahogy azóta is jelen van testben, azaz az egyház közösségében. Alexandriai Ignác szerint az egyház zengi tovább a történelemben az új éneket. (Ignác levele az Efézusiakhoz. IV.1. – IV.2.)⁶ Az ütő viszont (plektron) a Szentlélek, amely megérinti a közösség tagjait, és rezgésbe hozza őket; az új ének dallamát alkotja így meg.

„A Dávid ajkáról hallatszók, de előbb is létező isteni Ige pedig – a lélek nélkül való zeneszerszámokat, a lantot és a hárfát elébe adva segítségül, ezt a világot, vagyis az embert, testestül-lelkestül Szent Lélekkel eltöltvén – zsolnározik az Istennek a sokhangú zeneszerszám által, és énekel az emberen mint eszközön keresztül: „Mert te vagy az én lantom, fuvolám, és szentélyem.” Lant a rendezettség révén, fuvola a lélek révén, és szentély az Ige révén; hogy az egyik pengesse, a másik megszólaltassa, a harmadik pedig befogadja az Urat. (...) Mint szép élő hangszert alkotta az Úr az embert a saját képére és hasonlatosságára.”⁷

Kelemen természetesen nem homiletikát ír, hanem apológiát a pogányokkal szemben, de itt látszik meg igazán, hogy miért is olyan fontos a Krisztus által megütött új hangnem. Ez az új dallam Istent úgy mutatja be, mint aki egy álmétkodást, vonzódást kiváltó hatalmat jelent a félelmet gerjesztő hatalmakkal szemben. Ez Krisztus új éneke, ez volt Jézus igehirdetése, s a keresztyén igehirdetés nem lehet más, mint aminek ez az új Krisztus-ének a mércéje. Ez az új dallam rezonanciát kelt az emberekben, akik együtt rezdülnek a Lélek felszabadító mozgásával, akik továbbadják ennek az új dallamnak a rezgéseit tartalomban és formában egyaránt. A reformatori teológia alapján is fontos homiletikai alapvetés, hogy az igehirdető nem Istenről beszél, nem objektivizálja, nem tárgyiasítja Istent, hanem ellenkezőleg enged, hogy maga Isten daloljon rajta keresztül, azaz Isten beszéljen az igehirdetésben. Ahogy Jézus a saját inkarnációjában mutatta meg magát Istent, úgy Isten ma is testben kívánja ezt az új éneket tovább énekelni. Azaz Isten elsődlegesen nem tanítani akar, hanem jelen lenni, az emberekkel lenni, megtapasztalhatóvá lenni. Az igehirdető tehát úgy teheti a legtöbbet, ha nem Istenről beszél, hanem engedi Isten felszabadító dallamát, az új éneket a Lélek előadásában megszólalni.

A következőkben azt vizsgálom meg, hogyan használta fel az Új Homiletika mozgalom az ének/zene metaforát saját homiletikai üzeneteinek megfogalmazásában. Az

első lépés Craddock *As One without authority*⁸ című művében fogalmazódik meg, amikor számon kéri az uralkodó homiletikai elméleteken, hogy ha a Biblia olyan széles választékot biztosít a kifejezési formákra, akkor a 20. századi igehirdetési elméletek miért ragaszkodnak kizárólag a klasszikus retorikai formához. A Szentírás irodalma esztétikai kategória. Fuchs írja, hogy a hívő élet csakis egyféleképpen emelkedhet fel Isten színe elé: az ige költőiessége révén. Minden hívő Istenben megélt öröme nem más, mint esztétikum.⁹ Klaus Berger részletesen is foglalkozik a hermeneutika és az esztétika kapcsolatával egyik tanulmányában.¹⁰ Kifejti, hogy a szöveg nem pusztán ismereteket közöl, hanem jelenléte. Isten megtapasztalása pedig nem felületi esztétikai kérdés, hanem elsősorban lényegi, azaz teológiai-esztétikai kérdés. „A delectatitot, amely az esztétika központi kategóriája, a szép váltja ki, így lesz teológiai vizsgálódás révén a hermeneutika azon eszközévé, mely a megszólaló Isteni hatalom igazságát fedi fel a Szentírásban.”¹¹ Berger szerint a forma nem választható el a tartalomtól. A forma belső jel, amely az egész létezőt teszi érthetővé. A szépség tehát nem felületi vagy másodlagos eszköz a tartalomhoz képest, hanem lényegi, amelyben Isten megmutatkozik számunkra.¹² A tartalom és a forma összetartozásáról szóló kutatások így aztán csakhamar eljutottak a bibliai műfajok és műformák figyelembevételéig. Thomas G. Long *Preaching and the literary forms of the Bible*¹³ című műve a Szentírás nagy műfajait vizsgálta, Mike Graves *The Sermon as Symphony*¹⁴ műve már a konkrét újszövetségi irodalmi formák és az igehirdetés formája között adódó kapcsolatot a zene, azaz a szimfónia metaforáján keresztül vizsgálta. Graves szerint a metafora megalapozottsága ott lesz nyilvánvaló, hogy a bibliai szöveg formáját is figyelemben tartó igehirdető három kérdést tesz fel a szöveggel kapcsolatban, és igyekszik a prédikációt is a válaszok alapján megformázni. Először is, mit mond a szöveg, másodsor, mit tesz a szöveg, harmadszor pedig hogyan tudja a prédikáció is ugyanazt mondani és tenni egyszerűen?¹⁵ Ahogy a zene mondanivalója (tartalma) és dallama együtt fejti ki hatását, úgy kell a prédikáció esetében is a tartalom és a forma egységének megnyilvánulnia. Ahogy később kifejti, a prédikáció célja nem az, hogy a szöveg ismeretanyagát átadja vagy a teológiai rendszerben elhelyezze, hanem az, hogy a szöveget megtapasztalhatóvá tegye.¹⁶ Ennek érzékeltetésére a következő analógiát hozza. Amikor egy zeneszerző egy verset szeretne megzenésíteni, nem csupán a szavak jelentéstartalmát veszi figyelembe, hanem annak hangulatát, hangnemét, sodrását, alkalmát. Majd ezt követi a zenekar megszólaltatása, ahol sok hang szólal meg együtt, mégis különböző hangok emelkednek ki a szimfóniából, s ezek együtt akusztikus élményként képesek eseménynyé, történéssé válni a hallgató életében. „A prédikáció mint szimfónia tehát magába foglalja a szöveg értelmezését, megkeresi a szöveg hangnemét és belső mozgását, művészi módon illeszti egybe a szöveget és a dallamot, amely egy akusztikus előadás keretében eseménnyé válik, és hatással lesz a hallgatóra.”¹⁷

Thomas Troeger, a Yale Egyetem professzora is többször használta a zene metaforáját homiletikai műveiben, aki az esztétikai homiletika területén több művel is jelentkezett. Az egyik legutóbbi művében külön fejezetben foglalkozik a „szép” (beauty) helyével a prédikációban.¹⁸ Részletesen foglalkozik a zene metaforájával az *Imagining a sermon*¹⁹ című művében. De itt a beszéd mint akusztikus jelenség zenei jellemzőire tereli a hangsúlyt. Példának hozza fel, hogy a felolvasott szövegnek is megvan a maga zeneisége, és a mélyen átélt, hitelesen előadott beszédnek is megvan

a saját dallama.²⁰ „A beszéd fizikai jellemzői: ritmus, hangmagasság, hangerő, hajlítások. Ezek képesek olyan zenét előadni, melynek hatására a képzelet mozgásba (táncba) lendül.”²¹ A beszéd zenéje természetesen tanulható, csiszolható, de nem csak egyszerűen tanult képesség. A hang és a szavak kongruenciája szerinte komplex folyamat eredménye. „Annak a spirituális és teológiai folyamatnak az eredménye, amelynek megvan a maga konkrét helye a prédikátor szívében, éppen ott, ahol az evangélium megérintette őt. Ez nem pótolható semmivel. Innen fakad fel a megváltás melódiája, és itatja át a prédikátor hangját, beszédét is.”²²

Természetesen nem csupán Amerikában volt érezhető az esztétikai homiletika kibontakozása, a német homiletika jeles képviselői az új hermeneutikai fordulatot követően szintén felhívták a figyelmet arra, hogy az esztétika és a homiletika elválaszthatatlan egymástól. Gert Otto²³ a lingvisztika területén képviselte ezt az álláspontot, Rudolf Bohren²⁴ és Albrecht Grözinger²⁵ pedig a gyakorlati teológia szempontjából fogalmazta meg az esztétika szükségét.

Az esztétikai homiletikai paradigma, amely a zene metaforát előszeretettel használja saját terminológiájában, az igehirdetés és a szép viszonyát kívánja előtérbe állítani. A prédikálásra mint művészetre tekint, amely osztozik más művészetek felismeréseivel, sőt azokat a megfelelő módon ugyanúgy alkalmazhatja a saját területén. Brueggemann²⁶ például azért száll síkra, hogy az igehirdető egyszerre legyen költő is, aki a prédikációt és a költészetet úgy egyesíti, hogy az szembe mer szállni a nyelv beszűkülő tendenciáival. Buttrick a filmművészetet veszi alapul, amikor prédikációit jelenetek soraként szerkeszti meg, és e jelenetek fenomenológiáját alkalmazva homiletikáját²⁷ is megalkotja. Jana Childers²⁸ a színművészet dramaturgiáját teszi meg követendő példaként, amely a konfliktusban rejlő feszültséget a feloldáshoz elvezeti. A felsorolt művészetek mind-mind különböző módon operálnak, jelenítenek meg, de egy alapelv megváltoztathatatlan: a tartalom és a forma egysége. E megállapítás nem csupán az elmélet (nyelvfilozófia) felől értelmezhető, hanem fordítva, a teológia alkalmazott szempontja felől is, azaz a prédikálás nem pusztán elmélet, absztrakció, hanem egyszerre életjelenség is, ahol a valóság megjelenítésre kerül, éppen ezért esemény. Az esemény pedig minden esetben integráns, azaz a tartalom és a forma csöppet sem elválasztható.

A tradicionális homiletikák kiindulópontja ennek ellenkezője, azaz a tartalom elsődlegességét, jó esetben, a tiszteletben tartott másodhegedűs tartalmi kritériumok követik. A felvilágosodásban kezdődő, de a 19. században tetőző nyelvfilozófia a gondolat elsőségét, valóságteremtő erejét hangsúlyozta, a szubjektum és az objektum között létrejövő állítást megfogalmazó viszonyt. Az absztraháló, összegző, gondolati téren világot kifejező nyelvi tendencia a tartalmat egyértelműen magasabb értéknek tekintette, és jobb híján ehhez rendelte a kulturálisan adott formarendszert: a klasszikusok óta csiszolt és alkalmazott retorikai formatant és annak módszertanát, a deduktív érvelést. Az esztétikai homiletika nem a sorrend felcserélését teszi meg céljának, hanem a kettő integráns egységének megteremtését. Ez utóbbi alapját képezi, ahogy Paul Valéry fogalmazta: a szép nem foglalható össze. Mivel a művészet értelmezi és megjeleníti a valóságot, azaz nem összefoglalja, nem beszűkíti, hanem sokkal inkább kinyitja azt a művészi érték befogadója előtt, az esztétikai homiletikának is egy célja lehet, hogy a valóságot kitágítsa, és a befogadót, a hallgatót tágas térre állítsa.

A következőkben azt mutatom be, hogy a magyar homiletika hogyan reagált az esztétikai homiletikára a 20. század elején és annak végén.

A magyar homiletika kiemelkedő alakja, Ravasz László, művészi érzékenységgel megáldott gyakorlati teológus volt. Az értékelméleti alapozású Homiletikai tankönyvét viszonylag fiatalon adta ki 1915-ben, amelyben nagy hangsúlyt kap az esztétika. Ravasz nem bontja ketté a tartalom és a forma egységét.²⁹ Ravasz az igehirdetésről mint műalkotásról beszél, amely természete szerint anyagot kíván, amelyben a gondolatot közölni tudja. „A műalkotás kétoldalú fogalom: lehet tárgyi és alanyi értelemben venni. Jelentheti azt a tevékenységet, mely a valóság egy darabját úgy állítja elénk, hogy abban egységesen és szervesen értékes szellemi tartalom érzéki kifejezést nyer. Lehet úgy is érteni, hogy műalkotás minden olyan tevékenységnek az eredménye, amely értékes szellemi tartalmat érzékileg fejez ki. Lényeges vonása tehát a műalkotásnak: a jelentés, az anyag, a műforma és az az alakító erő, amely mindezeket új életességévé teremti.”³⁰ A beszéd anyaga a szó, mely formát biztosít a szellem számára. Ravasz szerint a beszéd a legalkalmasabb művészi kifejező erő a hatás eléréséhez. S mivel beszéd, ezért akusztikus jelenségről beszél folyamatosan, aminek dallama, zenéje van. (Ő nem vizuális, azaz nem írott prédikációról beszél sohasem).³¹

„A művészi hatás megüti a léleknek azokat a húrjait, amelyeknek tovább zengéséből a vallásos élmény melódiája alakul ki, amennyiben a művészi forma a valóságnak tisztultabb, magasabb létalakja, amelynek az a csodálatos ereje van, hogy felébreszti az alvó érzéseket. A leggondosabb katechéziséknél is sokkal többet ér egy dallamos egyházi ének, amely a szívünkbe markol... Az igehirdetés félig megnyerte a csatát, ha esztétikai hatást ébresztett, de egészen elveszítette, ha az esztétikai érzés követelményeit megsértette. A műélvezet még mindig termékeny kezdet, az ízlés fellázadása már szomorú vég.”³² Az esztétika gyakorlati hasznát több helyen is kifejti Ravasz, ezeket az idézeteket most mellőzöm. A következőkben arra koncentrálok, hogy az esztétikai homiletika nála milyen összefüggésben nyilvánul meg.

„... a homiletikai műalkotás lényeges vonását az egyházi beszéd teológiájában látjuk. A teológia alatt azt értjük, hogy minden egyházi beszéd egy bizonyos utat tesz meg: kiindul egy tételből és egy követelésig, vagy egy tettig érkezik el. Az igehirdetésnek a statikája dinamikába olvad fel, mert nem az a természete, hogy állít, hanem az, hogy hat. (...) Tulajdonképpen tehát a homiletikai műforma abban áll, hogy a logikai síkon mozgó értékek az esztétikai síkon át tolódnak bele az etikai síkba. Ezen az alapon a homiletikai műalkotás leginkább a drámához hasonlít.”³³ A következőkben pedig kifejti a dráma dinamikáját, amint két egymástól különböző állapotot köt össze, teljesen megváltoztatva a kiindulási pontot. Ugyanez a folyamat játszódik le az igehirdetésben is, ahol a van és a kell közötti utat járja be az igehirdető³⁴, feszésre húzva az igehirdetésnek, mint műalkotásnak a dinamikáját, ahol az igehallgató az igehirdetés után sohasem az lesz már, aki előtte volt.

Ravasz homiletikájában elkülöníti az igehirdetés természetét, azaz elhatárolja attól, hogy kizárólag logikai vagy esztétikai természetű lenne.³⁵ Ezzel szemben ez az értékelméleti alapozású homiletika, amelyet Ravasz pedagógiai természetűnek nevezett el, lényege szerint jól illett még a pozitivista szakadatlan fejlődésbe vetett hit elméletébe, ahol a prédikáció hallgatója az etikai lépcsőfokokon egyre előrébb, egyre feljebb képes jutni az igehirdetések hatására. Ravasz számára a paradigma tehát elsősorban nem az

esztétikai igehirdetés, hanem a prófétai igehirdetés. Ugyanakkor Ravasz idézeteiből jól látjuk, hogy számára sem idegen a zene (melódia) metaforája, és cc. legalább 60–70 évvel megelőzve az új homiletikai mozgalom eredményeit, már a századelőn a színművészetet, a drámát teszi meg az igehirdetés legkifejezőbb analógiájának, annak formai tekintetében. Műalkotásról írott sorait olvasva könnyen fedezhető fel az új homiletika érvelésének párhuzama. Ravasz nem választja el a tartalmat a formától, mindkettőt eszközi minőségében használja, a pedagógia, azaz az etikai fejlődés érdekében. Éppen ezért homiletikája erősebben kapcsolódik a 19. századi teológiához, és megelőzi az Új Homiletika vitahelyzetét a tartalom és a forma kettéválasztásáról. Rendkívül érdekes és izgalmas az a párhuzam, amely az esztétikai területen felfedezhető Ravasz László és az Új Homiletikai mozgalom között. A prédikáció a hatása felől értelmezhető vissza az állításig, azaz ebben a homiletikában mind az állítás logikáját, mind pedig az állítás esztétikai formáját a hatás felől lehet értékelni. Ugyanakkor itt is meg lehet találni a 20. század végi esztétikai homiletikához képest jelentkező különbségeket. Az természetes, hogy minden prédikációt áthat egyfajta retorikusság, a hatásra összpontosító kommunikációs stratégia. De különbség van a Ravasz-féle rendszer és az Új Homiletika retorikussága között. A 19. századi retorikusság világít át Ravasz László rendszerén, ahol a beszélő feladata a hallgató meggyőzése. Ez a rendszer csak a meggyőzhetőség szempontjából veszi figyelembe a hallgatót, azaz a kommunikáció szükséges, de passzív feladata a hallgatóé. Az Új Homiletika viszont párbeszédre hívja a hallgatót. A kommunikációs aktus folytonos oda-vissza úton történik. Ez a rendszer nem meggyőzi, legyőzi az üzenettel a befogadót, hanem meghagyja értelmezési és döntési szabadságát is egyben egy megélt prédikáció során, illetve után. Ez a különbség a régi és az új retorika szempontrendszere alapján jelentkezik, szintén kötődve a 60–70-es évek új hermeneutikai fordulatához.

A magyar homiletikai diskurzus Ravasz László homiletikáját követően, azaz a 30-as évektől kezdve, de főleg a második világháborút követően alapvetően jól beleillett a Barth-féle teológiai koncepció alapján folyó diskurzusba. A Czeglédy Sándor munkásságával kezdődő homiletikai iskola egyértelműen az ige-teológiai(így???) alapokon értelmezte a homiletikát. Kimondva vagy kimondatlanul a „tartalom az első” rendező elv még ma is teljes mértékben érvényesül, a forma másodrendűsége egyértelmű axiómaként szerepelt és szerepel még ma is. Legélesebben Thurneysen fogalmazta ezt meg „A tartalom, az üzenet tisztázása mindig a legelső homiletikai feladat. A „hogyan” csak másodrendű; alája van rendelve az elsőnek.”³⁶ Ezt a homiletikai iskolát a beszédnem szempontjából meghatározza a prédikáció „sui generis”-féle elhatárolása, azaz a 19. századi formális retorika alapján képzett „vallásos beszéd” és a teológiailag értett „praedicatio verbi Dei” között hatalmas különbség van. Czeglédy az alaki homiletika (csupán 17 oldal a 204 oldalból) tárgyalását ugyan azzal kezdi, hogy a tartalom és a forma elválasztása problémás, de az érvrendszer abba az irányba halad, hogy Jézus beszédeinek hatalmát valószínűleg nem a formai kérdések miatt ismerték el.³⁷ Az alapellentét teológiai megfogalmazása a teocentrikus vs. antropocentrikus teológiai rendszerben artikulálódik. A 20. századot meghatározó magyar homiletikai iskola főleg rendszeres teológiai érveket fogalmaz meg a prédikáció és a Szentírás viszonyáról,³⁸ ritkábban hermeneutikait. A bibliai teológia a materiális résznél jelentkezik hangsúlyosan, ami szintén a tartalom elsődlegességét

mutatja be. Még az alaki homiletika területén a 20. század második felében legtöbbet publikáló Szénási Sándor is így kezdi Az igehirdetés formai kérdéseiről szóló tanulmányát az Igehirdetők kézikönyvében: „Bevezetőnk summája: a forma a tartalomhoz képest másodlagos...”³⁹

A 70-es éveket követően a homiletikai publikációkban és tankönyvekben egyre gyakrabban bukkannak fel főleg a német nyelvterületről átvett homiletikai kérdésfeltevések, útkeresések, de a rendszer alapjaiban véve nem változik. A tartalom és a forma alárendelt elválasztását képviselő homiletikai iskola az esztétikai homiletikát még ma is távolságtartással fogadja.

Az esztétikai homiletika természetesen az új évezredben már képviselteti magát a magyar homiletikai párbeszédben. Egyrészt külföldi szerzők könyvei alapján a testvérelekezetek kiadásában,⁴⁰ valamint a külföldi ösztöndíjas hallgatók munkássága kapcsán.⁴¹ Az igehirdető lelkészek és az arra készülő teológushallgatók körében fokozott érdeklődés tapasztalható a téma iránt. Azt gondolom, hogy az esztétikai homiletikáról szóló párbeszéd – igehallgatók, prédikátorok, teológusok, egyházi vezetők, művészek, valamint kommunikációs és esztéta szakemberek között – mindenképpen gyümölcsöző lehetne. Ennek a párbeszédnek a megteremtése az előbb felsoroltak együttes felelőssége.

JEGYZETEK

1. Alexandriai Kelemen: *Protreptikosz*. Buzdítás a görögökhöz, ford. Tóth Vencel, Jel Kiadó, Budapest, 2006. – 2. *Protreptikosz* I.4. 60. p. Ὅρα τὸ ἄσμα τὸ καινὸν ὅσον ἰσχυροῦν: ἀνθρώπους ἐκ λίθων καὶ ἀνθρώπων ἐκ θηρίων πεποιήκεν. οἱ δὲ τὴν ἀλλοῦ νεκροί, οἱ τῆς ὄντως οὐσης ἀμέτοχοι ζωῆς, ἀκροαταὶ μόνον γενόμενοι τοῦ ἄσματος ἀνεβίωσαν. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0633%3Achapter%3D1>. (Letöltés: 2012.12.15.) – 3. *Protreptikosz* I.6. 62. p. ὁ Χριστὸς, καινὸν ἄσμα μοι κέκληται. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0633%3Achapter%3D1>. (Letöltés: 2012.12.15.) – 4. *Protreptikosz* I.7. 63. p. – 5. *Protreptikosz* XII.120. 180. p. – 6. www.tavas256.hu/szombat/.../Antiokhiai%20Ignac%20levelei.rtf (Letöltés 2012.12.16.) – 7. *Protreptikosz* I.5. 61. p. – 8. Craddock, Fred B.: *As One without authority*, Chalice Press, St. Louis, Missouri, 2001. – 9. Fuchs, Ernst: *Hermeneutik*, Tübingen, 1970. 263–264. – 10. Berger, Klaus: *Hermeneutik und Ästhetik*. In Seim, J. und Steiger, L.: Lobet Gott. Beiträge zur Theologischen Ästhetik. Festschrift Rudolf Bohren zum 70. Geburtstag, München, 1990. 47–51. – 11. Békési, 49. – 12. Berger, 48–49. – 13. Long, Thomas G.: *Preaching and the literary forms of the Bible*, Fortress Press, 1988. – 14. Graves, Mike: *The Sermon as Symphony*, Judson press, Valley Forge, 1997. – 15. i. m. 16. p. – 16. i. m. 18. p. – 17. i. m. 19. p. – 18. Troeger, Thomas: *Wonder Reborn, Creating Sermons on Hymns, Music, and Poetry*, Oxford University Press, 2010. 3–28. p. és *Preaching and Worship*, Chalice Press, 2003. 43–72.p. – 19. Troeger, Thomas: *Imagining a sermon*, Abingdon Press, Nashville, 1990. 67–88.p. – 20. i. m. 69. p.

21. i. m. 67. p. – 22. i. m. 75. p. – 23. Otto, Gert: *Predigt als Rede: Über die Wechselwirkungen von Homiletik und Rhetorik*, Kohlhammer, 1976. és *Predigt, als rhetorische Aufgabe*, Homiletische Perspektiven, Neukirchener Verlag, 1987. – 24. Bohren, Rudolf: *Dass Gott schön werde. Praktische Theologie als theologische Ästhetik*, München, Kaiser Verlag, 1975. – 25. Grözinger, Albrecht: *Praktische Theologie und Ästhetik. Ein Beitrag zur Grundlegung der Praktischen Theologie*, München, 1987. – 26. Brueggemann, Walter: *Finally Comes The Poet*, Fortress Press, 1989. – 27. Buttrick, David: *Homiletic Moves and Structures*, Fortress Press. 1987. – 28. Childers, Jana: *Performing the Word: Preaching as Theatre*, Abingdon Press, 1998. – 29. Ravasz László: *A beszéd mint műalkotás*, in Legyen világosság III. 32–42. p. Franklin Társulat, Budapest, 1938. 33. p. – 30. i. m. 32. p. – 31. Ravasz László: *Ars Hungarica*, in Legyen világosság III., 43–54. p. Franklin Társulat, Budapest, 1938. 51. p. – 32. Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*, Pápa, 1915. 380. p. – 33. i. m. 382. p. – 34. Ugyanezt kifejti bő 20 évvel később is egyik tanulmányában. Ravasz: *A beszéd mint műalkotás*, 41. p. – 35. i. m. 382. p. – 36. Thurneysen, Eduard: *Az Ige szolgálata*, Sopron, 1942. 60. p. Az Ige Szolgálata című művet a professzor egyetemi előadásainak és szemináriumainak anyagára alapozva a soproni Evangélikus Hittudományi Kar

Ifjúsági Köre adta ki 1942-ben. Arról, hogy ezt Thurneysen ellenőrizte-e, nincs információ, de valószínűsíthető, hogy nem. Az előszóban egyrészt arról olvasunk, hogy a hallgatók a könyvben szereplő anyag elhangzásakor jelen voltak, másrészt a magyar anyagot egybevetették a professor megjelent tanulmányaival és cikkeivel is. Mindezek fényében megállapítható, hogy a könyvben szereplő anyagok koherensen illeszkednek egymáshoz, az összeállított műben tartalmi és lényegi egység uralkodik. – 37. Czeglédy Sándor: *A homiletika vázlatja*, Debrecen, 1971. 187. p. – 38. Pl. az Ige hármias alakja Barth Károly után. Bővebben lásd: Boross Géza: *Homiletika*, Budapest, 1994. 30–43. p. – 39. Szénási Sándor: *Ékesen és szép rendben*, in *Hirdesd az Igét, Igé hirdetői kézikönyve*, 308–321. p., MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1980., 309. p. – 40. Nicol, Martin: *Dramatizált homiletika*, Luther Kiadó, Budapest, 2005., és Zerfass, Rolf: *Nevedet hirdetem*, Szent István Társulat, Budapest, 1994. – 41. Literáty Zoltán, *Új homiletika*, = *A tudomány és az oktatás a tudásközpontú társadalom szolgálatában*, 716–747., A Selye János Egyetem III. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete, Komárom, 2011.

ALBERT ANDRÁS

Az erdélyi államiság és protestantizmus¹ kérdése gróf Bethlen Miklós erdélyi kancellár *Columba Noe* politikai röpiratának tükrében² (1704)

Az Erdélyi Fejedelemség történetének 1691–1711 közötti időszakát a magyar történettudomány – és jogtudomány művelői a Habsburg politikai hatalom Erdélybe történő berendezkedése időszakának tekintik. Ez az időszak a politikai és jogi átrendeződés időszaka kisebb-nagyobb belpolitikai küzdelemmel tarkítva.

A 17. század végi és 18. század eleji Erdély politikai állapota és sorsa szervesen egybefonódott Bethlen Miklós, erdélyi kancellár politikai tevékenységével.³ Őt is, mint korábban kiváló tanítóját, Apáczai Csere Jánost, az Erdélyi Fejedelemség államiságának megerősítése és annak belpolitikai stabilitása foglalkoztatta. Elképzelésében egy új erdélyi állam jövőképe formálódott meg. Egy olyan Erdélyi államé, amely politikai, gazdasági és kulturális szempontból erős és virágzó lesz. Ennek megvalósításához két koncepciót készített: a bel- és külpolitikai koncepciót:

a) *A külpolitikai koncepciója* alapján a hajdani Bethlen Gábor és I. Rákóczi György virágzó Erdély fejedelemsége, a török szövetségben németre támadó erős erdélyi állam képzeletben szövetségre lépett a protestáns Hollandiával és Angliával.

b) *A belpolitikai koncepciója* alapján Erdély államiságának és protestantizmusának megerősítését, fenntartását egy erőskezü protestáns (református) fejedelem személyében és a protestáns egyházak politikai, társadalmi és kulturális téren való befolyásának növelésében képzelte el.

Bethlen Miklósnak néhány évre volt szüksége ahhoz, hogy rádöbbenjen a 17. századi Erdély valóságára, megfogyatkozott, létért küzdő ország belső ellentmondásaira, politikai pártharcaira és politikusainak rövidlátására. Rá kellett ébrednie arra, hogy az uralkodó tekintélye, a fejedelemség semmivé lett. A „szegény fejedelem erőtlensége és az uraknak ezzel az erőtlenséggel való visszaélések” ellenére hitt abban, hogy neki küldetése van. Úgy érezte, hogy hivatása, Isten előtti felelőssége nem engedik őt, hogy a nehézségek ellenére meghátráljon. Véleményt nyilvánít, harcba száll az Erdélyi fejedelemség államiságának megőrzéséért, a protestáns hagyományokért és azok intézményeiért. Az erejét meghaladó feladat teljesítésében az isteni gondviselés és eleve elrendelés tudata vezeti őt élete végéig.

Az erdélyi államiság kérdése a politikai röpirat tükrében

A *Diploma Leopoldinum* kieszközlése⁴ után tizenkét évvel a Habsburg hatalom létrehozta az erdélyi kormányshoz, a Guberniumot s azon belül pedig a kancellárságot. Bethlen Miklós, számolva Erdély különválásával, egy tervezetet készített *Columba Noe* címmel.⁵ Ebben az emlékiratban Erdély államiságának megőrzését és a béke helyreállítását kívánta szolgálni. E tisztelet foglalta el Bethlen Miklós, aki már 1687-ben kiadta a *Moribunda Transsylvania* röpiratát⁶, amelyben meggyőzően hirdette Erdély és a Habsburg-ház szövetkezésének előnyeit. Mindaz, amit a *Diploma Leopoldinum* garantált Erdély státuszára nézve, megváltozott az eltelt tizenkét év alatt. Rabutin és a hozzá hasonlók a Bécsi udvarban lábbal tiportak minden alkotmányos keretet. Erdély alkotmánya romokban hevert. II. Apafi Mihály fejedelem Bécsben tartózkodott. Császári engedély nélkül nem hagyhatta el a várost. Az Erdélyi Guberniumot minden hatalom és jog gyakorlásától megfosztották. Rabutin generálissal a guberniumnak lehetetlen volt őszintén együttműködni, mert nem helyeselhették balfogásait és erőszakoskodásait. Egységes álláspont kifejtésére sem kerülhetett sor, mert a guberniumi tagok között is akadt olyan, aki titokban értesítette Rabutin osztrák generálist minden megbeszélésről. A fejedelemség három politikai és államalkotó nemzete – a magyar, székely és szász náción – polgárháborús állapotok között volt. Az országot pedig portyázó hadak dúlták és fosztogatták.⁷ A Gubernium tagjai megosztottak minden kérdésben. A fondorkodás, irigykedés és gyűlölködés a politikai élet részeivé váltak. A szultánt a karlócai béke (1699) kötelezte a béke fenntartására.⁸ A császár hadait lekötötte a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) kitörése.

A teljesen kilátástalan erdélyi helyzetben 1702-ben Bethlen Miklós kancellár utolsó diplomáciai útján elkészített *Penetralia* c. tervezetének elkészítésével még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy Erdély politikai viszonyainak újratárgyalását és újrendezését napirendre tűzzék.⁹ Próbálkozása azonban nem járt sikerrel. Ebben a végső elkeseredésben, 1704-ben írta meg Bethlen Miklós kancellár a *Columba Noe* latin nyelvű politikai röpiratát.¹⁰ Két évvel később a tervezetet megküldte Jacob Jan Hamel-Bruininx holland, George Stepney angol és Christian Friedrich Bartholdi porosz bécsi követeknek. A levél szerzője nem fedte fel kilétét. A levél végén aláírás helyett az „atyárok fia és megismert szolgárok”-at írta. A címzettek felismerték a szerző kilétét. George Stepney angol követ rendszertelen és következtelen elképzelésnek nevezte a *Columba Noe* röpiratot, annak szerzőjét pedig ostobának és megfontolatlanak nevezte.¹¹

Bethlen Miklós álnév alatt, I. Lipót császárnak ajánlva Hágában akarta kinyomtatni. Bethlen a mű megírásának okairól értesíti az olvasót és mindazokat, akiknek e művet szánta: „*Az haza és proxime (közelebbről) Enyed romlása, kit bizony, mint egy gyermeket, úgy megsirattam, indíta a Noé galambja írására. Isten előtt állok, s írom, jómra-e, gonoszomra-e? Isten titkában vagyon. Csak nem nyugodhattam sem nappal sem éjjel, míg el nem készítem. Én Istenem szánj meg s minthogy Te mindent tudsz, te szabad én reám, mert én azzal nem merek dicsekedni, hanem te szabad én reám ingyen való kegyelmedből.*”¹²

A *Columba Noe* álnéven megjelentetett röpirat Bethlen Miklós erdélyi kancellár politikai koncepciója Erdélynek a Habsburg-birodalmon belüli státuszát tekintve. A rövid történelmi bevezetőben a Mohácsi vész (1526) utáni időket mutatja be egé-

szen a karlócai békéig bezáróan (1699). A röpirat programot tartalmaz, amely mintegy 18 pontban taglalja a kancellár koncepcióját. Bethlen elképzelése szerint *„Választassék ő felsége által erdélyi fejedelemnek és Magyarország részeinek, melyet tudniillik régenten a felséges ausztriai ház Bocskainak és Bethlen Gábornak engedett volt, egy ifjú és ilyen szerencsére méltó nagy német házból született, reformata valláson lévő fejedelem, aki vegye magának feleségül egyiket a felséges erczherczeg kisasszonyok közül és az említett országot vagy herczegséget vegye jegyruhául az erczherczeg kisasszonnyal együtt és tartsa a fiúágon örökösévé...”*¹³

A választott erdélyi fejedelem bizonyos „külpolitikai feltételek” között uralkodhatott volna. A Portának és az Udvarnak adófizetője lenne, amelyekkel jó viszonyt tartana fenn. A jó viszonyt fontosnak tartotta Bethlen, mivel jól tudta, hogy az Erdélyi Fejedelemség viszonylagos függetlenségének fenntartása egyedül csak így lehetséges. A fejedelemnek mindkét udvarnál lenne követsége, képvisellete, majd a politikai koncepció 5. pontjában a kancellár rátér az Erdélyi Fejedelemség belső ügyeire: *„Belső állapota, mely a népre nézendő úgy mint vallások, törvények, privilégiumok, szabadságok, végezetre, minden ecclesiái és külső dolgok maradjanak azon állapotban, melyben voltak Bethlen Gábor alatt a lelkiismeretnek teljes szabadságában, az Erdélyben és Partiumban bevett négy recepta religiok iránt. A mi pedig a király birodalma alatt Maradandó Magyarországot illeti, legyen a fejedelem, maga Bécsben küldendő residenci által a Magyarországon levő protestánsoknak patrónusa, szószólója a több, Bécsben resideálni szokott protestáns fejedelmek követivel és residensivel együtt. Az ilyen fejedelemségnek jussának megtartására kötelezzék hittel és királyi palotával magokat a császár és magyar király mind most és azoknak successoraik is, valamikor ilyen fejedelmek inauguráltak, erre vigyázó közbírák legyenek az angliai, svéczi, dániai s prussziai királyok, az impérium státusi, a hollandusok s helvétusok.”*¹⁴

Bethlen Miklós kancellár a Columba Noe politikai röpiratban Erdély államiségét és alkotmányosságát a fejedelemkori hagyományok megtartásával, és a belső viszonyok egyensúlyba hozásával képzelte el.

Műve államelméleti koncepciójával értékes politikai alkotás a nemzetközi jog tükrében. Az előbb említett címevel is kifejezi azt a tényt, hogy az erdélyi állam helyzetét az új európai hatalmi viszonyok összefüggésében próbálja újrafogalmazni. Úgy látja, hogy Erdély belső kormányzatát is az országnak az európai hatalmi viszonyok között betöltött szerepére építve lehet megtartani.¹⁵ Mély politikai meggyőződéséből fakadóan hirdette, hogy Erdély az adott európai térségben hatalmi egyensúly tényezője lehet egy jól átgondolt, megszervezett állami apparátussal és diplomáciai képviselletekkel.

Bethlen elgondolása alapján a fejedelmi szék idegen protestáns fejedelem személyével való betöltése lehetne az egyetlen megoldás Erdély nemzetközi elismertségéhez és tekintélyéhez. Az elképzelés mintája adott volt a Bethlen Gábori és I. Rákóczi György idején létrejött és működött Protestáns Unióban. Az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi elismertségének, tekintélyének biztosítását a 17. századi nyugat-európai protestáns nagyhatalmak, Anglia, Hollandia, Poroszország diplomáciai támogatásával remélte megvalósítani. A Habsburg-család dinasztikus törekvéseinek a császári családból származó feleséggel tennének eleget. Az ország belső kormányzását és igazgatását viszont a központi hatalom kizárólag erdélyiekből álló tanácsa biztosítaná, és megszüntetné az országgyűlést, mint a belső ellentétek forrását. Helyette az ország bel- és külügyeivel foglalkozó bizottság működne.

Bethlen politikai koncepciójának a nagyközönség számára érthetőbbé és világosabbá tételének érdekében a 16. században (1563. január 29.) keletkezett *Heidelbergi Káté*¹⁶ mintájára kérdés-felelet formában tárja elé a címzetteknek. Az 5. kérdésben kifejtette a protestáns (református) fejedelem megválasztásának szükségességét: „... *Miért legyen református? Felelet: 1. Mert a nép, akinek előtte járó leszen, nagyobb részint azon vallású, vagy lutheránus és oláh. Erdélyországának száz esztendőől fogva mindenkor református fejedelme vala, láss erről a 10. punctumban. 3. A református fejedelem alatt katolikusoknak Erdélyben securitások, becsületek és minden szerencséjek épen megvolt s meg is leszen, melyet a más két vallások és az harmadik, az oláh, katolikus fejedelem alatt magoknak nem ígérhetnek. 4. Hanemha ez Erdélyben így leszen, másként Magyarországbán a reformátusoknak és lutheránusoknak minemű securitások lehet? 5. Az egész Európában levő protestánsoknak kell itt complacalni. 6. A török is és az egész napkeleti görög ecclesia, legközelebb pedig a moldvai és havasalföldi fejedelmek, ha megkérdik is őket, ezt inkább akarják. 7. Mert különben soha a religiók iránt való hadakozások és zűrzavarok el nem kerülhetnének.*”¹⁷

Az erdélyi protestantizmus kérdése Bethlen Miklós bel- és külpolitikai koncepciója tükrében

a) *Bethlen Miklós kancellár belpolitikai koncepciójában* jól látta azt a tényt, hogy a nyugati protestáns államokban a politikai és társadalmi életben nagyon fontos szerepet tölt be a vallás.¹⁸ A protestáns vallás a 17. században az egyéni és kollektív élet meghatározója és alakítója volt a nyugati protestáns országokban. Jelen esetben a protestáns vallás volt az a tényező, amely átszötte az egész erdélyi politikai, társadalmi és kulturális életet. Ezen belül is a kálvini vagy helvét irányzat, a református vallás. Nem véletlen az, hogy a *Columba Noe* röpiratában Bethlen református vallású fejedelmet kíván továbbra is Erdély élére. Kettős megfontolásból: hitbéli meggyőződésből és másodszer pedig a 16. századi Erdélyi fejedelemségben kialakult jogszokás alapján. Az Erdélyi fejedelemségben 1541–1690 közötti időszakában kisebb megszakításokkal a református vallás hegemon szerepet játszott a többi meglévő szász lutheránus, római katolikus és görögkeleti (ortodox) vallással szemben.¹⁹

Az Erdélyi Fejedelemségben, az országgyűlés egykamarás lévén, a fejedelem hatalma és politikai befolyása nagy volt. A fejedelem hívta egybe az országgyűlést a fontosabb állami ügyek megtárgyalására. A tárgyalandó ügyek között legtöbbször ott szerepelt a vallásügyi problémák megtárgyalása is. A felterjesztett sérelmek ügyében a mindenkori fejedelem döntött.²⁰

A rendek az előterjesztéseket általában megszavazták, és nem mertek ellenszegülni a fejedelmi akaratoknak. Az országgyűlésen a rendek alárendelt szerepet játszottak. A fejedelem református lévén nagy befolyással rendelkezett az erdélyi református egyházi életre és egyben az erdélyi protestantizmusra. A protestáns művelődésben és egyházi életben, főpatronusi minőségben gyakorolta hatalmát.²¹

Az említett vallások közül politikai és társadalmi tapasztalattal valamint hatalmi bázissal rendelkező vallás a református volt.²² Szerinte a református fejedelem és annak támasza a református főrendek a református egyházzal karöltve meg tudják valósítani és fenn tudják tartani Erdély belpolitikai egyensúlyát. A belpolitikai egyen-

súly megteremtésének lehetőségét a 16. századi Erdély valamint a 17. században is működő vallási tolerancia elvére alapozza.²³ Bethlen szerint a belpolitikai egyensúly megteremtéséből származna a gazdasági életre serkentően ható kálvini tanítás, amely szerint a keresztyén ember munkája Isten dicsőítésére kell, hogy szolgáljon.²⁴ E tanítás gyakorlati alkalmazásának szemtanúja volt Bethlen Miklós hollandiai és angliai tanulmányútján. A protestáns államok gazdasági életére kifejtett jótékony hatását alapul véve képzelte el Erdély jövőjének biztosítását. Elgondolása szerint ez csak a Habsburg udvarral való jó viszony fenntartásával valósítható meg.

b) *Bethlen Miklós kancellár külpolitikai koncepciójának* alapelve az volt, hogy Erdély és Magyarország sohasem egyesülhet sem török sem német vagy magyar főség alatt. Erdélynek mereven el kell zárkóznia Magyarországtól. Az elzárkózás és idegenkedés oka: a Magyarországon uralkodó barokk műveltség vallási türelmetlenségével szemben Bethlen féltette a vallás- és szólásszabadságot, és ezzel együtt az erdélyi protestantizmust.²⁵ Nagyon helyesen ismerte fel azt a történelmi és politikai tény, hogy a nyugati protestáns nagyhatalmaktól távol és elszigetelten fennálló protestáns Erdély egyedül csak a protestáns hatalmak támogatására számíthatott. A vallás és a belső önállóság fenntartásának érdekében fontos volt a nyugati, protestáns államokkal kötött szoros politikai szövetség. A 17. századi történelmi előzmények – (1618–1648) a harmincéves háború²⁶ és a protestáns, gályarab-prédikátorok Nápolyban történő kiszabadítása (1676) – mind azt bizonyították, hogy a Habsburg-hatalom árnyékában szükséges a holland és angol nemzetközi garancia az Erdélyi Fejedelemség államiságának megtartása érdekében. A református vallású német uralkodók mind arra valók, hogy az eddig is önállóan fejlődött erdélyi kultúra további zavartalan életét biztosítsák. Nem a véletlen műve volt az, hogy John Paget Anglia Konstantinápolyi nagykövete Bécsbe tartó útja során 1702-ben nagy kitérőt tett Erdélybe. Bethlen Miklóssal találkozott és tárgyalt. Bethlen Miklós kíséretében Kolozsvárig utazott. Útközben meglátogatta a Nagyenyedi Református Kollégiumot, és megismerkedett az Erdélyi Református Egyház gondjaival. John Paget elutazása után Bethlen Miklós 1702-ben Bécsbe ment, ahol tárgyalt I. Lipót császárral. Erdély helyzetének rendezéséről tervezetet adott be József főhercegnek. Bethlen Miklós tevékenységét árgus szemekkel figyelték Bécsben. A Habsburg udvar jól működő kémhálózata követte minden mozdulatát. Wesselényi István Naplójának egyik részében találunk arra utaló nyomokat, hogy Bethlen Miklós 1702 nyarán a II. Rákóczi Ferenc és körének szervezkedését is érintő ügyben járt Bécsben.²⁷

Cserei Mihály történetíró (1668-1756) örökítette meg Bethlen cselekedetét és annak következményeit. Ő itt negatív véleményt formált a kancellár tettéről, azonban felbecsülhetetlenül értékes információval szolgált Bethlen Miklós életének ez időszakáról. Más perspektívából vetít fényt Bethlennek az erdélyi protestantizmusért és az Erdélyi Fejedelemség államiságának megtartása érdekében hozott áldozatára. Mindez azonban gazdagítja, színesebbé teszi a Bethlenről és a protestantizmushoz való viszonyáról alkotott képet.²⁸ Cserei Mihály történetíró emlékezésében nyilvánvalóvá válik, hogy Bethlen Miklós kancellár egy árulás áldozata lett.²⁹ Ez okozta politikai karrierjének végét is.³⁰ A *Columba Noe* röpirat sohasem jutott el a protestáns országok bécsi követeihez, akiknek eredetileg címezte. Ha e munka el is jutott volna a címzettekhez, akkor is legfeljebb Bethlen Miklóst vették volna oltalmukba.

Valószínű az is, hogy az erdélyi protestantizmus érdekében kevés eredményt ért volna el. Az események folyamatára nem lett volna hatással.³¹

A *Columba Noe* műben megfogalmazott tervzet megvalósítható lehetett volna egy rendezett, békés gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok között működő Erdélyi fejedelemségben. Egy olyan Erdélyben, amelyet nem gyengített volna le II. Rákóczi György (1642–1657) erdélyi fejedelem 1657-es szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárata, és amelyet nem osztott volna meg egy erős társadalmi, politikai oligarchizmus. Bethlen Miklós kancellár megfogalmazása szerint a társadalmilag és politikailag meggyöngült Erdély számára egyedüli járható út maradt: a Habsburg udvarral kötött politikai kompromisszum.

Összegzés

Erdély 17. századi történetének egyik fényes és egyben tragikus fejezete Bethlen Miklós élete és politikusi pályája. Ő volt a hanyatló erdélyi fejedelemség utolsó nagyszabású és egyben legjelentősebb történeti alakja.

Szellemi kiválósága vezérszerepet juttatott számára az erdélyi és a nemzetközi politikai életben, az erdélyi protestantizmusban és a művelődés terén egyaránt. Bethlen sokrétű egyéniségének fontossága éppen abban rejlik, hogy egész életében nem hatalmi pozíciók után sóvárgott, hanem mindig odaadással és lelkesedéssel szolgált és munkálta szeretett Erdélye és protestáns vallása boldogulását. Hazája és református vallása legfőltettebb ügyeiért kész volt odaszentelni magát, és megvédelmezni azokat. Szellemissége és gondolatvilága a 17. századi erdélyi társadalmi és politikai nézet fölé emelte. Látóköre az Erdélyi Fejedelemség határain túl ért, mégis minden idegszálával, érzületével és lényével ehhez az országhoz kötötte. Életének hivatását és küldetését az erdélyi és királysági politikai, társadalmi, kulturális és vallási problémák megoldásában látta.

Az 1685-től 1690-ig tartó válságos, nehéz időszakban valamint azt követő másfél évtizedben hűséges őrállója, vezére és védelmezője volt az erdélyi fejedelemség intézményeinek, a protestáns egyházaknak valamint a vallási toleranciának.³² A számára elérhető és jól bevált diplomácia fegyverével harcolt, hogy Erdély számára biztosítsa a 17. században elért eredményeket. Ezt sikerült is elérnie nagymértékben, mert az általa megszerzett *Diploma Leopoldinum* (1691) által egymaga képes volt megmenteni a sok véráldozattal megszerzett életfeltételeket. Bethlen Miklós kancellár az égiektől gazdagon megáldott személyiség volt. Kiváltságos észbeli tehetsége és páratlanul álló képzettsége, széles politikai látóköre, társadalmi, gazdasági, éleslátása valamint előre látása, mélyen gyökerező vallásossága, nagy nyelvismerete kortársai fölé emelte.

A 18. század eleji Erdélyben uralkodó politikai viszonyok végveszélybe sodorták a fennálló viszonylagos belső rendet. A II. Rákóczi Ferenc kurucjai által okozott pusztítások mértékét Rabutin hadjáratai növelték. Erdélynek a háború és felkelés pusztításaitól való megóvását nem sikerült elérnie.³³ A *Columba Noe* c. röpirat elkészítésére a Nagyenyedi Református Kollégium felégetése, az erdélyi városok és falvak elpusztítása készítette a kancellárt.³⁴ Nagyszeben falai közé szorult Bethlen Miklós kancellár utolsó politikai röpirata, amelyben új politikai tervzetet és „megoldásokat” kívánt Erdélynek, a 18. századi Európai államok közötti helyét és betöltendő szerepét próbálta meg kijelölni a *Columba Noe* röpiratban: „annak az európai politikai rendnek a

tekintetbe vételével, amelynek megteremtéséért és biztosításáért jött létre az angol–holland–porosz–osztrák szövetség”.³⁵ A röpirat elkészítése és nyilvánosságra hozatala a szerző politikusi karrierjének végét eredményezte. A politikusi karrierjének befejezése és a zűrzavaros politikai viszonyok ellenére Bethlen Miklósnak sikerült minden külső politikai nyomás ellenére megtartania Erdély belső önállóságát, alkotmányát, régi közjogának főelveit, az erdélyi bevett vallások közötti egyensúlyt. A Habsburg udvar minden törekvése ellenére sem tudta elérni a hajdani erdélyi fejedelemiség történelmi, kulturális és protestáns hagyományainak teljes megszüntetését.

Bethlen Miklós az Erdélyi fejedelemség államférfijaként a megingathatatlan és rendíthetetlen ör szerepét töltötte be a hajdani fejedelemség hagyományainak átmenésében és megtartásában. A 17. század végi és 18. század eleji erdélyi országgyűléseken való részvételével, egész államférfiúi tevékenységével és röpiratainak elkészítésével nem a maga hasznát, hanem a közjót kívánta szolgálni.³⁶ Egy olyan erdélyi állam közösségének a javáért munkálkodott, amelynek ő is részese, állami státusza jogszerű, „*törvényei pedig a közjót mozdítják elő*”.³⁷

JEGYZETEK

1. A tanulmányban a 'protestantizmus' fogalma, mint az erdélyi államiság politikai tényezője értendő. – 2. A mű teljes címe: *Olajágot viselő Noe Galambja, avagy a magyarországi és erdélyi gyulladásnak eloltására, és a németekkel, magyarokkal, erdélyiekkel, törökkel, oláhokkal és moldvaiakkal való örökös és tökéletes békeség megszerzésére készítettett korsó víz, mely a felséges Leopoldus római császárnak, Annának, Nagy-Britannia királynéjának és a több keresztvén királyoknak, fejedelmeknek, republikáknak, népeknek és nemzeteknek bemutatatik Fridericus Gotefridus Veronensis által. Hágában Theophilus Philadelphus betűivel a kígyó címere alatt, anno pacis mundi MDCCIV.* – A röpiratnak eredetije Bécsben a Haus-, Hof und Staatsarchivban található, Hungarica Specialia Fasc. 365. jelzet alatt. 56r-65v. A röpirat több másolata a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában található. Jelzete: Mss. 619. A mű szövegének magyar nyelvű szövege a Függelékben. Magyar fordítása megjelent Gyárfás Elemér: Bethlen Miklós a kancellár. Dicsőszentmárton, 1926. 195-205. p. – 3. Bethlen Miklós (1642-1716), korának legnagyobb erdélyi magyar politikusa. Élete és munkássága hűen tükrözi a 17. század végi erdélyi állapotok alakulását. Az ő neveltetése, taníttatása a legjobb volt, amit akkor Erdélyben egy nemes ifjú megkaphatott. Bethlen Miklóst tanítói és tanárai mind a világi mind a vallási tudományokba bevezették, amelyek szerencsésen ötvöződve döntően meghatározták egész politikai pályáját. A bölcsesség és a hit világának ismereteibe vezették be. Az Erdélyi Fejedelemség hagyományaihoz és a protestáns egyházhoz való töretlen hűségre buzdították és oktatták. A politikai események döntően beleszóltak tanulmányaiba. II. Rákóczi György fejedelem (1642-1660) 1657-es szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárata romba döntötte az Erdélyi Fejedelemséget. Török és tatár portyázó hadak dúlták a gazdasági és kulturális szempontból megerősödött országot. A harctérré változott országban. A hónapokon át tartó bujdosást a peregrinációs út váltotta fel. Hollandiába, a leideni egyetemre ment, ez volt az első útja az erdélyi kálvinista diákságnak. Az ott töltött tanulmányi évben sajátította el a későbbiekben jól kamatoztatott teológiai ismereteket. A teológiai ismereteken túl magába szívta a hatalma teljében lévő Hollandiának protestáns műveltségét is. A hollandiai Leidenben, az angliai Londonban és a németországi Heidelbergben szerzett ismeretek tették Bethlen Miklóst a 17. századi erdélyi protestantizmus legnagyobb alakjává. A hollandiai és a németországi egyetemeken szerzett teológiai felfogását és műveltségét jól ötvözte az erdélyi iskolákban szerzett ismeretekkel. A nyugaton elterjedt racionalizmus itthon alig hatott eszméi megragadták őt. Grotius új államelméleti tanait elfogadta, de az ateista tanokat elvetette. Bethlen Miklós a magyar reformátorokra emlékeztető küldetésstudattal védte és bizonygatta az erdélyi protestantizmus létjogosultságát és történelmi küldetésének fontosságát. – Ld. R. Várkonyi Ágnes: Bethlen Miklós gróf, a politikus. In: Erdélyi Múzeum LV. Kötet, Kolozsvár 1993. 1-2. füzet, 12. p. – 4. Az 1691. október 16-án elfogadott Diploma Leopoldinum hitlevél, ünnepélyes formában ígérte Erdély alkotmányának és szabadságának tiszteletben tartását. Politikusi rátermettségének és tisztánlátásának köszönhetően létrejött az erdélyi rendek és a Habsburg udvar közötti egyezség jogi dokumentuma, a *Diploma Leopoldinum* hitlevél (1691).

5. R. Várkonyi Ágnes: Bethlen Miklós gróf, a politikus. In: Erdélyi Múzeum LV. kötet, Kolozsvár 1993. 1-2. füzet, 12. p. – Bethlen Miklós: Olajágát viselő Noé Galambja... In: Magyar gondolkodók 17. század, szerk. Tarnóc Márton. Budapest, 1979. 283-284. p. – Tóth Zsombor: A koronatanú: Bethlen Miklós. Debrecen, 2007. 11-21. p. – 6. R. Várkonyi Ágnes: Erdélyi változások. Budapest, 171-174. p. – 7. R. Várkonyi Ágnes: Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660-1711. Budapest 1984. 409. p. – 8. Acsády Ignác: A karlovici béke története 1699. Budapest, 1899. 48. p. – 9. Bethlen Miklós levelei. (Jankovics József bev.) 1-2. köt. Budapest, 1987. 927-931. p. – 10. A 1704. évi erdélyi pusztítások letragikusabb eseménye a Nagyenyedi Református Kollégium elpusztítása volt, amely mélyen érintette Bethlen Miklós főgondnokot. Ez az erkölcsi, anyagi lezüllés és a megváltozott politikai és hatalmi helyzetek késztetik arra Bethlent, hogy 1704 áprilisában megírja a *Columba Noe...* röpiratát. A tervezetet több kísérő levéllel együtt Pánó István görög kereskedőnek adta át, aki Bécsbe készült. Késlekedvén a levél kivételével Bethlen Miklós visszakövetelte azt. Gyánút keltvén a levél átadásának sürgőssége, Pánó István Rabutinnak adta át az iratcsomót. Wesselényi István *Naplója* említést tett egy állítólagos császárhoz intézett jelentésről, amelyben Bethlen beszámolt a Rabutin vezette kegyetlen hadjáratokról. E tervezet szolgáltatva az indokot arra, hogy végleg leszámoljon Bethlen Miklóssal. V.ö. Wesselényi István *Naplója*. Bethlen Miklóstra vonatkozó feljegyzést kiadta Szathmáry Károly: Gróf Bethlen Miklós tragoediája. In: Történelmi Tár 1891. 1-60. o. – „... amint hallottam, hogy megírta volna ugyan Bethlen Miklós úr, hogy a generál miképpen égetteti, s pusztíttatja az országot, ezek és több uraknak lévén már kezekben Panónak sok levelei...”

11. Az eredetileg francia nyelven íródott levél magyar nyelvű változata: „Én jó Uraim, A Lelki Attyafiság és az ti mostani nagy hivatalotok, kéntelenített engemett arra, hogy eszt az egy Barátom jeles elméjétől származott Projectumott, néktek el külgem, a ki is míg az Istennek ez iránt való javallását nem láttya, nem akarja magát ki adni. Élyetek véllé, ha néktek teccik, en uyg gondolom, hogy e nélkül, valamellyetekett cselekesztek, mindenek füstben mennek s Jegen Epitetek, Ha meltonak itüllitek, el küldhetitek eszt Hollandiában s. Angliában, hogy ott kinyomtassák, En kérlek titeket, Bertholdi Uramon kívül engemett senkinek ki ne agyatok, Az ki vagyok nektek mindnyájatoknak Jo Uraim Atyátok fia és es meg ismert szolgálók. Anno 1704. in Mense Aprili En magam pecseteltem (es) visszapecseteltem.” – Bethlen Miklós levelei (1699-1716) (Régi Magyar Prózai Emlékek 6/2. kötet) (Szerk. Jankovics József), 963. p. A levél eredetije megtalálható a Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs. Hungarica, 365. Fasc. 108. Másolat. Pour M. Mons. (Mons. Milord Stepnei et Hamel Bréün (...) Mediateurs entre S. M. d. et le Hongrie Ca Mr. Beroldi Envoy (...)) De S. M. Preussien. – Történelmi Tár, 1891. 45. p. – Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. Közzéteszi Simonyi Ernő. Budapest, 1871. – 12. Bethlen Miklós: Önéletírása. II. köt. 368. p. – 13. Gyárfás 1924. 195. p. – 14. U.o. 197. p. – 15. R. Várkonyi, 1984, 409. – 16. A Heidelbergi Káté a 16. századi reformáció kálvini irányzat 1563. január 29-én tartott Pfalzi Zsinaton hivatalosan elfogadott hitvallási irat. Az 1568-as Debreceni Zsinaton hivatalosan elfogadott hitvallások egyike. Ld. Szilágyi: Ferenc: A h.k. s a magyar- és erdélyországi protestáns autonómia a 18. században (1869.), Zoványi Jenő: A Heidelbergi Káté hivatalos befogadása Magyarországon (Kisebb dolgozatok... közt 1910.), Uő.: A tiszántúli ref. egyházkerület története (1939.). *A Heidelbergi Káté története Magyarországon, Bp. 1965. (Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négyszáz éves történetéből – Studia et Acta Ecclesiastica I.) kötet az alábbi cikkeket tartalmazza: Nagy Barna: A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon – Kathona Géza: A Heidelbergi Káté deformálódása az antitrinitarizmussal vívott harcokban. – Czeglédy Sándor: A Heidelbergi Káté magyarországi magyarizatainak története 1791-ig – Esze Tamás: A Heidelbergi Káté története Magyarországon a XVIII. században. – Bucsay Mihály: A Heidelbergi Káté magyarizatainak története 1791-től napjainkig. – Tóth Endre: A Heidelbergi káté a magyar református gyülekezetekben és iskolákban – Módis László: A Heidelbergi Káté magyarországi irodalmának bibliográfiája 1563-tól 1964-ig. – A kötet kritikái ismeretese Pirnát Antaltól: ItK. 1967. (LXXI./évf. 486–492. p. – 17. Gyárfás 1924. 203. p. – 18. Bethlen Miklós kancellár erdélyi, protestáns főúri származásának és protestáns szellemiségű neveltetésének köszönhetően jól ismerte a 17. századi Erdély protestáns szellemiségéből származó előnyöket. A nyugat-európai peregrinációs útján (Hollandia, Anglia) alkalma nyílt megismerkedni a fejlett protestáns többségű államok belső politikai, társadalmi és egyházi életébe. Az ott szerzett tudománnyal, gazdag ismerettel és tapasztalattal a tarsolyában tért vissza az Erdélyi Fejedelemségbe. A külföldön szerzett tapasztalatok arra ösztönözték, hogy Erdélyben is próbáljon meg hasonló politikai, társadalmi, egyházi és gazdasági struktúrákat alkalmazni. – 19. Erdély jogi státusszal rendelkező nemzetei a *Kápolnai Unió*tól kezdve (1437) a magyar, pedig kely és szász voltak. A magyar nemesség többsége a 17. századi Erdélyben protestáns és azon belül pedig református vallású volt. A székelység egy része valamint az ország lakosságának szétszórtan élő kis hányada a 16. századi erdélyi reformáció viharos századában megmaradt a római katolikus vallás követőjének.

A katolikus vallással szemben bizonyos korlátozások voltak érvényben. Katolikus megválasztott és kinevezett püspöke volt Erdélynek, de a 17. században (1691-ig) nem engedték be oda. A jezsuitákat 1607-ben kitiltják Erdélyből. A ferencesek elsősorban Székelyföld Csiki medencéjében Csíksomlyón, a ferences központban működtek tovább zavartalanul. Az erdélyi katolikusság számban ugyan megfigyatható, érdemben azonban jeles személyiségeket adott az erdélyi politikai életnek az Apor család tagjaiban. A 17. századi Erdélyben a református vallású fejedelmek józanul kezelték az Erdélyi fejedelemségbeli vallások közötti egyensúly fenntartását és a bevett vallások működését, beleértve a katolicizmus ügyét is. Vigyáztak arra azonban, hogy a református vallás hegemon szerepe biztosítva legyen. A szászok pedig a 16. század óta megmaradtak az ágostai lutheránus valláson. A szász autonómia az ún. *Universitas Saxonum* (1486) területi-rendi önkormányzati intézménye virágzó, jól működő társadalmi, politikai, egyházi életet biztosított a szász nemzetnek. A Bethlen Gábor fejedelem (1613-1629) és az I. Rákóczi György (1630-1648) nevével fémjelzett korszakban jó viszonyt tartottak fenn a többi protestáns vallású nemzettel. A szász lutheránus egyház pedig jó kapcsolatot tartott fenn mind a fejedelemmel, mind a református egyházzal. Bár tevékenyen részt vettek az Erdélyi fejedelemség bel- és külpolitikájában a magyar nemesség mindvégig megőrizte „uralkodói” vagy hegemon státuszát. Az erdélyi szászok jogi és vallási állapota a másik két nációnál nem egyenrangú ugyan, de egyenjogú nációnál és felekezetnél volt. Vallási jogaikban senki nem háborgatta őket. A szászok a 17. századi Erdélyben szabad polgárokként szabad polgárgyakorlattal rendelkeztek. A román lakosság nem rendelkezett politikai értelemben vett jogi státusszal, nem tartoztak az Erdélyi Fejedelemség államalkotó nemzetei közé, ezért nem szólhattak bele a politikai életbe. A görögkeleti vallás törvényesen létező, de nem bevett vallás (recepta religio). A görögkeleti (ortodox) vallást a megtúrt vallások kategóriájába sorolták, amelynek püspökét a havasalföldi metropolita nevezte ki, de az erdélyi fejedelem és az erdélyi református püspök gyámködése alatt működött. – Bíró Vencel: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Kolozsvár, 1925. 75. – Bíró Vencel: Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus. In: Ódon Erdély. Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. Sas Péter. I-II. Köt. 590-608. p.

20. Asztalos Miklós: Erdély története. In: A történeti Erdély. Szerk. Asztalos Miklós. Budapest 1936. 273-279. p. – 21. Dr. Huszár Ferenc: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690-ig. Budapest 1924. 38-42. p. – 22. A 17. század elejétől református vallású főúr ült a fejedelmi székben. Ez érvényben is volt Bocskay Istvántól I. Apafi Mihályig (1605-1690). – 23. János Zsigmond fejedelem uralkodása alatt, 1568 januárjában, a Tordán tartott erdélyi országgyűlés az alábbi törvényt hozta: „Uruk ő felsége, miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképen mostan ez jelen való gyűlésébe azont erősíti, tudniillik hogy mindön helyökön az prédikátorok az evangeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik. Ezért pedig senki [...] az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől. [...] és nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való priválással fenyegetőssön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás istennek ígéje által vagyon.” – Benda Kálmán: Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság. In: Erdélyi Múzeum – 56. kötet, 1994. 3-4. füzet. – 24. Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere. Pápa 1909-1910. 255. p.

25. „A tordai országgyűlés négy vallás – a katolikus, evangélikus, református és unitárius – szabadságát és egyenjogúságát mondta ki. Tegyük hozzá: elsőnek a világon. Államvallás nincs, az uralkodói hatalom fölötté áll az egyháznak, de nincs joga közöttük bármilyen szempontból különbséget tenni. Nem érvényesül a területi elv sem: bármely városban vagy faluban több felekezet élhet együtt, a földesúr nem avatkozhat be jobbjogai vallási hovatartozásába, a törvény szerint mindenki maga döntheti el, melyik vallást követi. Bárkinek is tilos a más felekezetűeket szidalmazni, papjait gyalázni, ellenük erőszakos cselekedeteket elkövetni. Egy olyan korszakban, amelyben tőlünk nyugatra a vallás nevében az országok háborút viselnek egymás ellen, amikor Franciaországban a Szent Bertalan-éji vérengzés több tízezer hugenotta halálát hozza, amikor a Habsburg-császár kijelenti, hogy inkább váljék lakatlan sivataggá országa, de nem tűri meg a protestáns vallásúakat – Erdély a felekezeti béke földje. Itt később is, a katolikus Báthory István vagy a református Bethlen Gábor fejedelmi tanácsában minden felekezet képviselője jelen van, s a felekezeti panaszokat a négy bevett vallás képviselőiből álló bizottságok vizsgálják meg. A vallási türelmetlenségben izzó Európában Erdély a felekezeti béke szigete.” – Benda Kálmán: Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság. In: Erdélyi Múzeum – 56. kötet, 1994. 3-4. Füzet. – 26. A harmincéves háborút (1618-1648) lezáró Westfáliai béke 1648-ban elismerte Erdély függetlenségét. Nemzetközi garancia örködött felette. – 27. R. Várkonyi Ágnes: Amiről Bethlen Miklós Önéletírása hallgat. In: Korunk 1997. július, www.korunk.org. William Paget jelentései Earl of Nottinghamhez 1690-1691. London Public Record Office SP 80. 1695. november 1-i beszámolója.

British Library Kézirattár. 8880/12. – Wesselényi István: Sanyarú világ HL. Közzéteszi Magyar András. Bukarest, I. köt. 1983. 432. o. – Gömöri György: Angol utazó az 1702-es Erdélyben. In: Gömöri György: Erdélyiek és angolok (H. n. É. n.) 53-60. o. – 28. „*A szegény Bethlen Miklós is megesek Szebenben. Amint örökké hallottam, senki nem elég okos magának, és a bölcs ember, mikor megbollik, mindenkor nagyobbat esik, mint az együgyű. Szintén úgy jára ő is, noha Erdélyben senki ésszel, elmével vele nem ér, és a római császár első miniszterei között is tekintetben lehetett volna az ő nagy bölcseségeért: nagy boloncságot cselekedék, egy projectumot íra, hogy Erdélyben minemű directió állíttassék, az Austriai házból legyen ugyan az erdélyi fejedelemlnek felesége, de a töröknek is adózzék. Több olyan haszontalanságok vadnak írásában, melyet egy csekély elméjű ember is könnyen megcsúfolhatna. Azt a projectumot titkon egy Pano Stepan nevű nála ismeretes görögnek adta vala kezében (mivel akkor Magyarországbán tracta vala a német császárok és a magyarok között, az angliai és hollandiai követek, is mint mediatorok lejötönek vala Nagy-Szombatban a tractára) ki akkor Bécsben akar vala menni, hogy az angliai oratoroknak praesentálja. A görög Rabutinnak felviszi, s megmondja, hogy tőle Bethlen Miklós küldeni akarja tractára. Rabutin megolvastatván és megharaguván, Bethlen Miklóst arrestáltatja s megparancsolja a Guberniumnak, hogy törvényt tegyenek rája. Régen vala nehézség Bethlen Miklóstra a generáltól azért, mert ő egyedül jó tudván egész Európában, úgy a császár udvarában levő politicát is, nem akar vala hízkeladni úgy sem a generálnak, sem a több német officéreknek, mint a több magyar, kik csaknem Isten gyanánt imádják vala őket, és egy rossz kornétásnak is Illustrissimus titulust adnak vala. A gubernátor is nem szerette, mert sok rossz dologról sokszor a gubernátort megintette, s mivel a gubernátor cape-rape ember vala, Bethlen Miklós sok afféle dolgaiban akadályt csinált. Apor István halalos ellensége vala, úgy a többi pápista urak is, sőt a maga religioján valók sem voltak benne contentusok vele, azért a maga felfuvalcságaért. Így könnyen conspirálának ellene, és minyáján akarák veszedelmét....” Meg is sententiázák, s Rabutin azon vala, hogy meg is ölesse, de Bethlen Miklós causáját apelálá a császár eleiben, s felvivék aztután magát is Bécsben, s azolta oda vagyon, nem hiszem, hogy több-ször onnan lebecsássák.” – Cserei Mihály: Erdély históriája. (1661-1711) Bp. 1983. 25. p.*

29. Juhász István egyháztörténeti politika- és jogtörténetileg helytálló és nagyon tárgyilagos megálapításában rávilágít Bethlen Miklós politikusi küldetésére és egyben tragikus végzetének okára: „...*azon fáradozik, hogy Erdély autonóm élete, alkotmánya és törvényei, egyházai és gazdasága és securitásában megtartassanak. Küzdelmeinek magyarázata, tragédiájának oka éppen abban van, hogy míg a válságos években –Erdély érdekében– a Béccsel való megegyezés mellett harcolt, a bécsi politika berendezkedése után, 13 évi kancellársága alatt, bécsi útjain, otthoni gyűléseken, német tábornokokkal, és a hatalom magyar szolgálóival való tárgyalásaiban – ugyancsak Erdély érdekében– kénytelen újból és újból ellenállni a bécsi követeléseknek...*” – Juhász István: Bethlen Miklós politikai pere. Kolozsvár, 1945. 113. o. – (adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf6074.pdf) – 30. Nagy Levente: „Bethlen Miklós nótái” (Apor István Naplója Bethlen Miklós 1704-es peréről) Lybus, 2005. 98. p. – www.mol.gov.hu/letoltes.php?d_id=73. – Bethlen Miklós kancellár így emlékezik erről Önéletírásában: „...az hazza és proxime Enyed romlása, kit bizony mint egy gyermeket úgy megsirattam, indita a noe Galambja írására. Isten előtt állok s irom jómra-e, gonoszomra-e? Isten titkában vagyon, hogy én azt kiirni nem tudom. Csak nem nyugodhattam sem nappal sem éjjel, míg el nem készítem és annak a Panó istván görögnek oda nem adám...” – Ld. Önéletírása II. 367-368. p. – A történet háttérében egy jól szervezett kémhálózatot sejtethünk. Rabutin Erdélybe jövetele óta árgus szemekkel figyelte és figyeltette Bethlen Miklós kancellár politikai tevékenységét. Politikai ellenfélt látott személyében. V.ö. Staatsarchiv, Wien. Hungarica. 365. Fasciculus. III. Conv. – A periratsomó tartalmazza Bethlen Miklós kancellár kísérőleveleit: 1. Szentkeresztly Andrásához, a Bécsben működő erdélyi kancellária titkárnak címzett levél. (1704. április 25.) 2. Tarczali Zsigmondhoz, Bethlen bécsi ágenséhez intézett levél (1704. április 28.) 3. Hamel Bruyninxhez, Hollandia bécsi követéhez írt levél (keltezés nélkül)-Wesselényi István Naplója. Bethlen Miklóstra vonatkozó feljegyzéseit kiadta Szathmáry Károly: Gróf Bethlen Miklós tragoediája. In: Történelmi Tár 1891. 1-60. o. – „...amint hallottam, hogy megírta volna ugyan Bethlen Miklós úr, hogy a generál miképen égetteti, s puszttátja az országot, ezek és több uraknak lévén már kezekben Panónak sok levelei...” – 31. Gyárfás 1924. 178. p. – 32. Dr. Illyés Géza: Bethlen Miklós a kancellár (1642-1716). In: Református Szemle, XXIII. 4. Kolozsvár 1930. 19. p. – 33. Czegei Wass György Naplója. Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. 35. köt. Budapest, 1896. 363-378. p. – 34. P. Szathmáry Károly: A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagyenyed, 1868. 134-147. p. – 35. Juhász István: Bethlen politikai pere. Kolozsvár, 1945. 121. p. – 36. P. Szathmáry Károly: Gróf Bethlen Miklós tragoediája. Történelmi Tár 1891. 47-48. – 37. Takács Péter: A közjő. In: Államelmélet I. (Szerk. Takács Péter) Budapest, 2009. 107.

KARASSZON ISTVÁN

Vermes Géza

1924–2013

Amikor egy évvel ezelőtt Budapesten járt – és nagyvonalú, kedves stílusát éppúgy élvezhettük, mint alapos tudományosságát –, már láttuk, hogy baj van. Azt viszont nem gondoltuk, hogy a baj ennyire közeli: 2013. május 8-án búcsúzott el az élettől Vermes Géza. Személyében a zsidóság egyik legnagyobb kutatóját veszítette el a tudományos világ, aki a qumráni szövegek kutatásával beírta magát a tudomány történetébe.

Vermes Géza 1924-ben Makón született, ahol édesapja újságíró volt. A család asszimilált zsidó származású volt, s római-katolikus vallású, olyannyira, hogy fiatal éveiben Vermes Géza maga is fontolgatta a papi pályát. Hogy mennyire köszönhető ennek megmenekvése a vészkorszak idején, azt talán nem ildomos firtatni, miként azt sem, hogy a világháború után megindult gyors karrierje mennyire a katolikus egyház keretei között ment végbe. Tény viszont, hogy a löweni katolikus egyetemen fordult a qumráni iratok tanulmányozása felé, s szellemi atyjai között olyan személyiségek voltak, mint André Dupont-Sommer, vagy Roland de Vaux – miként tudjuk: a qumráni tekercesek tanulmányozásában az első nagy korszak két meghatározó egyéniségéről van szó. Későbbi éveiben Vermes Géza újra a zsidóság felé fordult. Mivel, főként római-katolikus oldalról, több neheztelő megjegyzést is hallottam felőle, szükségesnek tartom megjegyezni: egyáltalán nem csodálkozni való dolog, ha valaki a zsidó tudományokkal foglalkozván „beleszeret” kutatása tárgyába. Hiszen ez a tudomány valóban ilyen jellegű: az ember egészét igénybe veszi. S a másik megjegyzésem: igen, ez gyakran megtörténik. Mifelénk halála előtt Garas Dezső fogalmazott így (akiről életében soha nem is gondoltuk, hogy bármilyen affinitást mutatna a vallás iránt): ahogy öregszik, úgy zsidósága egyre inkább „jön vele szembe”. – Mindezzel együtt Vermes Géza soha nem tett egyetlen olyan kijelentést sem, amelylyel korábbi döntését megkérdőjelezte volna. Ellenkezőleg: amikor a világ bulvársajtója az 1990-es évek elején végig azt kürtölte, hogy a római-katolikus egyház összeesküvése miatt nem kerülhettek napvilágra a qumráni szövegek, Vermes Géza Budapesten a Tudományos Akadémián tartott előadást, amelyben a szövegek kiadásának szerencsétlen körülményeit kellő alapossággal bemutatta.

A jól sikerült kezdetet a tudományos pályán gyorsítás követte: előbb Newcastle-be, majd Oxfordba (1965) került Vermes Géza, ahol a Postgraduate Centre of Hebrew and Jewish Studies intézménye is az ő nevével forrott össze, s bár 1991-ben nyugdíjba vonult, élete végéig aktív maradt a tudományban. Nemcsak saját munkái, hanem tudományszervező tevékenysége is elismerést aratott: a *Journal of Jewish Studies* kiadójaként éppúgy elismerést aratott, mint a F. Millar és M. Goodman társaságában végzett hatalmas munkája: E. Schürer korszakos művének új kiadásával hosszú évtizedekre meghatározó maradt a *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*.

Későbbi éveiben írta Vermes Géza Jézusról a könyveit. Hihetetlenül érdekes művek ezek, s jó részük meg is jelent magyarul is (*A zsidó Jézus*, 1995; *Jézus és a judaizmus világa*, 1997; *A zsidó Jézus vallása*, 1999; *Jézus változó arcai*, 2001; *A passió*, 2005). Kétségtelenül hasznos, ha valaki az I. századi zsidó vallás felől közelít ahhoz a személyhez, aki ebben a korban élt és ennek a vallásnak a kereteiben

működött – ennek bemutatására nem is lehet szakavatottabb embert találni Vermes Gézánál! Persze, a Jézus-kutatásnak van más aspektusa is: a Jézusról szóló *tradíciók* hagyományozása már túllép a zsidóság kutatásának határain. Ha csak annyit veszünk példaként, hogy *evangéliumot* írni nem éppen rabbinikus zsidó szokás, akkor már jeleztük, hogy a tradíciók jellegét sem lehet figyelmen kívül hagyni a történeti kutatásban. Úgy gondolom, a párbeszéd ezzel a kutatással sokkal jobban megfelel Vermes Géza szándékainak, mint a hagiografikus ismételtetés!

Vermes Géza rendkívül élvezetes beszélgetőpartner volt. Úgy érzem, nem titkolhatom el egy beszélgetésemet vele, úgy negyedszázada, ami éppen a fenti témát tárgyalta. Egy előadása után, amelynek során végig azt hangsúlyozta, hogy a kereszténység nem Jézusra magára, hanem csak Jézus követőire megy vissza, udvariasan kérdeztem: nem akar-e könyvet írni akkor Jézus tanítványairól? Végző soron az első tanítványok is zsidók voltak! Hogy kicsit fűszerezem a mondanivalót, úgy mondtam, hogy bár ő Jézus-trilógiát írt (akkor még csak az első három könyvet írta meg), de hát mindenki tudja, hogy a trilógia egy *négy* könyvből álló sorozat (tri = 3). Nagyvonalú nevetéssel nyugtázta a humort, elismerte, hogy ez nagyon érdekes lenne – majd visszadobta a labdát: ez már a fiatalabb generáció feladata lesz. Mondanom sem kell: nem volt öreg, még sok könyvet írt az elmúlt negyedszázad során, többet Jézusról is – nem, ezt a témát ő nem akarta érinteni!

Több, magyarul is megjelent könyvet említettünk már; jusson most szóhoz az 1998-ban megjelent kötet: *A qumráni közösség és a holt tengeri tekercsek története*. Úgy gondolom, hogy a legfontosabb hatása Vermes Gézának Magyarországon mindenképpen az, hogy a korábban meglehetősen gyér érdeklődés qumrán és a zsidóság kutatása iránt megélné, s most már egyre több magyar tudósról is beszélhetünk, aki világszínvonalon képviseli. Mind *Komoróczy Géza*, mind *Fröhlich Ida* jelentős munkát végzett a Qumrán-kutatásban, de mindenképpen említsük az újabb generáció képviselőjét, *Xeravits Gézát* is, akinek speciális kutatási területévé vált Qumrán, s doktori disszertációját is e tárgyból írta. Vermes Géza sokat segített Magyarországnak – nemcsak könyveivel, hanem ismételt látogatásaival, előadásaival, baráti tanácsaival –, ami a nemzetközi fölzárkózást lehetővé tette. Bár minél több területen lenne ez így! Köszönjük, Vermes Géza, s nyugodj békében!

Az Ökumenikus Tanulmányi Központ közgyűlése

Az Ökumenikus Tanulmányi Központ 2013. június 28-án, Budapesten tartotta évi rendes közgyűlését, immár a 23.-at.

A közgyűlés *Győri Kornél* ny. baptista lelkipásztor, főszerkesztő áhítatával kezdődött. A levezető elnöki teendőket *Brückner Ákos* Előd római katolikus plébános, az ÖTK alelnöke látta el.

Dr. Tóth Károly ny. püspök, az ÖTK elnöke *Az ökumené változásainak elkerülhetetlenségéről* címmel tartotta meg elnöki beszámolóját. *Dr. habil. Szentpétery Péter*, az ÖTK titkára, evangélikus teológiai professzor tájékoztatást adott a Societas Oecumenica belfasti XVII. és a jövő év augusztusában Budapesten megrendezendő XVIII. konferenciája előkészületeiről, ill. a bensheimi Felekezettudományi Intézet 57. éves ülés-

séről. *Dr. Borsi* Attila református lelkész pedig a Strasbourgi Ökumenikus Kutatóközpont konferenciájáról tájékoztatott, melynek központi témája a reformáció 2017-es jubileumi, 500 éves évfordulójának ökumenikus megünneplése volt.

Gimesi Zsuzsa református lelkész, a 2012-es szentföldi zarándok-/tanulmányutakról számolt be. A tavalyi esztendőben az ÖTK két „Jézus nyomában” c. utat indított, amelyek közül az elsők – április 29–május 4-ig – 28 fő vett részt különféle keresztyén gyülekezetekből. Szeptember 5–13. között a Debreceni Egyházmegye lekipásztorainak egy csoportja indult útnak Izraelbe, míg november 2–6. között zsidó és keresztyén résztvevők – közel harmincan – alkottak egységet, hogy „A gyökerek tartanak” című úton közösen imádkozzanak a Szentföld és Jeruzsálem békéjéért. Erről az útról film is készült, amelyet 2013 júniusában tűzött műsorára az MTV 1-es csatorna. Az ÖTK 2012-ben is változatlanul fontosnak tartotta, hogy az utak ökumenikus szellemben szerveződjenek, Bibliával a kézben és Isten Igéjére figyelve kapjanak életre szóló élményt a résztvevők.

Az Ökumenikus Tanulmányi Központ közgyűlése *dr. Tóth* Károly ny. püspök zárszavával, *Pintérmé Tóth* Ágnes, a Szeretetotthon lelkésze imádságával és *Brückner* Ákos Előd, az ÖTK alelnökének áldásmondásával ért véget.

Az alábbiakban *dr. Tóth* Károly ny. püspök elnöki beszámolóját adjuk közre.

(– *A Szerk.*)

TÓTH KÁROLY

Az ökumené változásainak elkerülhetetlenségéről

I.

Mivel az Ökumenikus Tanulmányi Központnak az egy évvel ezelőtt tartott közgyűlése óta eltelt időszak tevékenységeiről külön beszámolókat hangzanak majd el, én azt tartom a legfőbb feladatommak, hogy röviden és vázlatosan a lelki és szellemi háttérrel képező ökumenikus kihatású és jelentőségű eseményekkel foglalkozzak, illetve azokra utaljak. Azt is remélem, hogy e vázlatos észrevételek megfogalmazása nyomán a korábbi közgyűléseket mindig jellemzett módon ez alkalommal is testvéri nyílt eszmecsere folytathatunk. Úgy vélem, hogy újra rá kell mutatni arra, hogy mi, akik az ökumenikus gondolatot, célkitűzéseket és fáradozásokat a keresztyén biztonyságtétel lényeges feladatának tartjuk, az ökumené alatt a klasszikus értelemben vett keresztyén (keresztény) egyházak egységtörekvéseit értjük. Igaz ugyan, az utóbbi években nagymértékben megnövekedett az ökumené értelmezés abban a vonatkozásban, hogy ökumenikus fáradozásnak tekintenek minden, a nem keresztyén világvallásokkal felvett kapcsolatot, párbeszédet és a legkülönbözőbb formájú érintkezéseket is. Ezért az ökumené alatt ma már egyre többen a kibővített (expanzív) ökumenét értik, ezért is az alábbiakban ezt a kérdést nekem is figyelembe kell venni.

Első renden tehát az ökumené alatt, vagy az ökumenikus mozgalom alatt azoknak az egyházaknak az egységkísérleteivel foglalkozunk, amelyeknek a száma az Egyházak Világtanácsában már elérte a 349-et. A római katolikus egyház pedig az elmúlt 50 év alatt teljes fordulatot tett e tekintetben. XXIII. János pápa óta a Péter trónján ült egyházfők alatt és a II. Vatikáni Zsinat hatására a legnagyobb keresztyén felekezet az ökumenét az egyház egyik fontos szolgálatának tekinti. A bővülő ökumenikus érdeklődés ellenére az eddig elért „eredményeket” mégis ambivalensnek kell tartanunk. Főleg azért, mert az immár több mint hatvan éves ökumenikus mozgalomban az Egyházak Világtanácsa

intézményei azt már elérték, hogy az egész lakott világ – ökumené – közvéleménye nagymértékben elfogadta és magáévá tette az ökumenikus jelzőt. Másrészt viszont az Apostoli Hitvallásban megvallott tétel: „Hiszem az egyetemes anyaszentegyházat...” látható formáinak keresése csak lassan, vontatottan és ellentmondásosan halad előre. A kérdésben való tájékozódást nagymértékben fokozza a mindenkori külső, az egyházon kívüli erők és lehetőségek viszonya. Emiatt nem lehet még sejteni sem, hogy ez az állapot még milyen problémákhoz vezet majd. Ennek a helyzetnek azonban két fő okát mégis pontosabban meg kell jelölni: egyrészt a hihetetlen gyorsaságú technikai fejlődést, annak is a naponként változó és rohamosan érvényesítő befolyását, a világ *mobilizációját* említjük. Másrészt az elektromos és más tájékoztatási eszközök révén tapasztalható *kommunikációk* terén gyakorolt hatásának további alakulását pedig senki sem láthatja előre.

Ezek a folyamatok szinte naponként arra kényszerítik a keresztyén egység látható megjelenítésének célkitűzéseit, hogy szüntelenül a módszerek, az eszközök és a célmeghatározások változtatásai közepette és azok hatásait figyelembe véve próbálják a látható egyház érzékelhető erőfeszítéseit megvalósítani. Három ilyen hatalmas kihívással kell a keresztyén egység látható formáját kereső egyházaknak szembenéznük.

Egyrészt a hatalmas méreteket öltött és a még egyre nagyobb területeket meghódító *szekularizáció* az, amely tömegeket fordított és fordít el a vallástól és így a keresztyén egyházaktól is. Ez számunkra egy fájdalmas és keserű folyamat, de ennek a megítéléséhez a Szentírásból kapott isteni kinyilatkoztatás nyújt segítséget. Sajnálatos és nem jó az Istentől való elszakadás, de mégis emlékeztetnünk kell Jézus szavaira: „Mert ahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben: ott vagyok közöttük” (Mt 18,19). Sőt, a magyar református egyház egyik hitvallása (II. Helvét Hitvallás) szó szerint azt tanítja, hogy „néha az is megesik, hogy Isten igaz ítéletével megengedi, hogy Igéjének igazsága, a közös hit és az igaz istentisztelet úgy elhomályosuljon és megrendüljön, hogy úgy látszik, mintha az egyház kihalt volna, és nem állna fenn többé, amint az Illés próféta és mások idejében történt. De azért vannak Istennek, ennek a világában ilyen sötét időkben is igaz imádói, méghozzá nem is kevesen.” (Hitvallásaink, 161. old., kiadta a Református Egyetemes Konvent Sajtó Osztálya, Bp, 1954.) Más szavakkal kifejezve egy sokrétű jelenségsorozatról van szó, mert az Isten-tagadás formáinak széles skáláját foglalja ez magában. Ami arra utal, hogy a szekularizáció (az elvilágiasodás) évszázadok óta különböző méreteken jelentkezett. Így Afrikában például most éppen ennek a fordítottját látjuk, mert azon a kontinensen a vallásokban és köztük a keresztyén egyházakban a hívők száma nagymértékben növekedik. Ezért ezt a kihívást mindenképp csak az evangélium nyitottságával és alázatával lehet szemlélni. Ezért igazat kell adnunk Wolfgang Huber német protestáns teológusnak, nyugalmazott berlini püspöknek, aki szerint az elvilágiasodás (szekularizáció) egy nagyon sokrétű, évszázados, sőt évezredes folyamat, nyitott történelmi jelenség, amelynek kihatásait az emberi gondolkodás nem prognosztizálhatja.

A keresztyénségnek, mint a legnépesebb vallásnak másik nagy kihívását a *nem keresztyén vallások megújulásában* jelölhetjük meg. Ebben a vonatkozásban első rendben az iszlámról van szó, amelynek politikai hatása és szélsőséges formái megrázó és véres eseményekhez vezettek, és sajnos valószínűleg még továbbra is vezetni fognak. Ezért elkerülhetetlen, hogy ökumenikus szellemben és lélekkel ezt a kihívást is mélyebb vizsgálat tárgyává tegyük, különösen a három monoteista vallások összefüggésében. Itt most csak a zsidóságnak, a keresztyénségnek és az iszlámnak egymáshoz való viszonyára utalok. Némelyek szerint az iszlám sok tekintetben közelebb áll a zsidó valláshoz, mint a keresztyénséghez. Ezt az állítást a témával foglalkozók főleg azzal bizonyítják, miszerint a mózesi vallás monoteizmusa felel meg inkább az iszlám szigorú egyistenhitének, mint a keresztyénség Isten-fogalma. Ezek az érvelések azt hangoztatják, hogy a monoteista Isten fogalmát úgy vette át a keresztyénség az Ószövetség népétől, hogy annak érthetőbbé tétele érdekében a *Szentháromság egy igaz Isten kifejezéssel* definiálták. Ez az istenfogalom meghatározás látszólag egyfajta „tritheizmust” jelentene meg. Ezt a keresz-

tyenség alap hitvallásai, az első két évszázadi görög filozófia, illetve a hellenizmus hatására tették. A Szentírásban magát kijelentő és az emberi értelem által jobban megérthető Istent, mint a Teremtő, a Megváltó és a Vigasztaló Isten (Atya, Fiú, Szentlélek) érthetőbbé teszi a keresztyénség üzenetét a szigorú zsidó és mohamedán monoteizmussal szemben. Ezért hivatkoznak a bibliatudósok arra, hogy a héber és az iszlám kemény monoteizmussával szemben a keresztyénségben kialakult Szentháromság Isten megfogalmazásával létrejött vagy kifejezett monoteizmus nem azonosítható a másik két vallás Isten-fogalmával. Ez persze évszázadokon át (sőt, immár évezredekéről kell beszélni) heves vitákhoz vezetett, mert a nyugat-európai kultúrát sokak szemében már nemcsak a keresztyén kultúra hordozza, hanem a zsidó-keresztyén kulturális hagyomány is.

Erről a rendkívül összetett kérdésről részletesebben az *európai identitást* meghatározó, a mai keresztyénséget érintő harmadik nagy kihívással, az *Európai Unióval* kapcsolatos részben foglalkozunk. De már most előrebocsátjuk, hogy Európát a többi kontinenstől az különbözteti meg, hogy az elnevezése nemcsak geográfiai megjelölés, hanem értékközösség is. Az ideiglenes európai Alkotmány (Lisszaboni Szerződés) a közös európai értékekre hivatkozva szól a demokráciáról, az emberi jogokról, az emberi méltóságról, szabadságról, az igazságosságról és a szolidaritás egyetemes értékeiről. Ez az Alapokmány az eddigi alkotmány-tervezetek mindegyikében preambulunként szerepel. Azonban már itt, ebben az összefüggésben utalni kell arra, hogy ezeknek az elvont tudományos elmélkedéseknek igen konkrét, a mai embert érintő vonatkozásai vannak. Gondoljunk csak arra, hogy az Európai Unió évekkel ezelőtt kialakított első Alkotmány-tervezete azért nem szólhatott a keresztyénségnek Európát meghatározó szerepéről, mert a görög szellemiség és a római kultúra hagyományai mellett az ókor két nagy erejéről: a görög demokráciáról és a római birodalom hagyományaként ránk maradt jogrendszeréről csak részrehajlóan képes értékelést adni. Nyilván, hogy a magasan fejlett európai államok szívesebben emlegetik a görög-római kultúrát, mint a mai Európát alakító örökséget. Azért, mert a középkor keresztyén egyházát és teológiáját, amelyeknek időszakát igen nagymértékben beszennyezték a véres zsidóellenes antiszemita üldözések és elnyomások emlékei. Ez a gondolkodási irány még azt is megengedi magának, hogy szerintük az iszlám területén élt zsidóközösségek „nagyobb szabadságot élveztek”, mint a középkori egyház által inspirált zsidóüldözések és diszkriminációk, amelyeknek a reformációban megjelenő nyugati formája az antijudaizmus hosszú sorozata sem tagadható. Ez a tény azonban nem más, mint az európai kulturális örökség szelektív értékelésének a keserű gyümölcse, mert például az antik görög városok társadalmát vagy a példaként említett demokráciáját mégis lényegében az „oligarchák demokráciájának” rabszolga intézménye is jelenti. Éppen így vagyunk, amikor a Római Birodalom kultúrhatásáról beszélünk. Keserű tény az is, hogy az Imperium Romanum kultúráját a gladiátorok véres küzdelmei és a keresztyén üldözések fájdalmas eseményei az akkori társadalomban a „népszórakozás” eszközei voltak. Gondoljunk csak az első két évszázad kíméletlen keresztyén üldözéseire és a szenvedéseire. Az kétségtelen, hogy az európai kultúrát a Biblia – legalábbis kognitív – ismerete nélkül senki sem próbálhatja felfogni.

II.

A keresztyénséget – elsősorban az európai keresztyén egyházakat – közelebről érinti az a kérdés, amely Európa keresztyén gyökereivel kapcsolatos. Mi csak örülhetünk annak, hogy az elmúlt két évben elfogadott új magyar Alapszerződésbe (Alkotmányba) belekerült az Istenre hivatkozás, sőt vezető politikusaink a keresztyénségben látják az európai identitást, közelebről az Európai Unió lelki gyökereit. A keresztyénségnek, kiváltképpen az európai keresztyénségnek van egy vonása, azaz erővonala, amely elengedhetetlenül hozzátartozik a keresztyén egyházak teljes evangéliumi üzenetéhez. Itt Jézus Krisztusnak a Bibliából minket megszólító tanításai közül kiváltképpen evangéliumnak tartjuk az Ószövetség és az Újszövetség elválaszthatatlan összetartozásáról szóló tanítását. Közelebről Jézus szavai, majd az apostolok és a keresztyén hitközösségei hiszik és vallják, hogy Jézus nem új vallást alapított, hanem beteljesítette a törvényt és a

próféták ígéreteit messiási szolgálatával. Ez az Ószövetséghez képest, amely ugyan világosan tartalmazza a legfőbb keresztyén parancsolatot Isten és a felebarát szeretetét. De azt a kérdést is felveti, amelyet a farizeusok tettek fel Jézusnak: „Mester, melyik a nagy parancsolat a törvényben? Jézus így válaszolt: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és a nagy parancsolat. A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták” (Mt 22,36-40).

Az Ószövetségben feljegyzett parancsolat idézésével Jézusnak, a Messiásnak az eljövetele világossá tette, hogy a jézusi üzenetben az ószövetségi megfogalmazással szemben nagy változás nem abban jelentkezett, mintha Jézus ellentmondott volna az ószövetségi tanításnak. Hanem a forradalmian új változás, amely érvényes ma is az, hogy *Jézus messiási üzenete az Isten és a felebarát szeretetének tetteiben való cselekvéseit konkretizálja*. Erről írja Máté evangéliuma a következőket: „Hallottátok, hogy megmondattok: Szemet szemért, fogat fogért. Én pedig azt mondom nektek, hogy ne szálljatok szembe a gonoszszal, hanem annak, aki arcul üt jobb felől, tartsd oda másik arcodat is. Ha valaki pereskedni akar veled, és el akarja venni az alsó ruhádat, engedd át neki a felsőt is. Ha pedig valaki egy mérföldnyi útra kényszerít, menj el vele kettőre. Aki kér tőled, annak adj, és aki kölcsön akar kérni tőled, attól ne fordulj el” (Mt 5,38-42). „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem a törvényt vagy a próféták tanítását. Nem azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem, hanem hogy betöltssem azokat” (Mt 5,17). Ez a jézusi evangélium merészen újat tartalmaz az ószövetségi tanításhoz képest. Azt a változást mutatja, amit mi kiváltképpen való evangéliumnak tartunk. Még konkrétan hivatkozunk arra, hogy a Máté írása szerinti szent evangélium 5-7. részeiben, Pál és más apostolok tanításaiban is *konkrét evangéliumi tetteket* kíván Jézus, aki a Hegyi Beszédben nagyon sokszor így fogalmaz: „hallottátok, hogy megmondattok a régieknek... én pedig azt mondom néktek...” és jönnek a konkrétan újak, anélkül, hogy az ószövetségi mondanivaló elveszítette volna érvényességét (Máté 5,21,27,31,34,39 és különösen Pál apostolnak második korint husi levelében, 5,17,12, 6,10). Így joggal szól a Szentírás arról, hogy „ezért ha valaki Krisztusban van, új teremtés az: a régi elmúlt, és íme: új jött létre” (2Kor 5,17).

Európa keresztyén gyökereihez mindez hozzátartozik, mert ilyen radikális változtatásokat a többi világvallások nem tartalmaznak. A Szentírás pedig tudja és hangsúlyozza, hogy minden emberi közösség „minden törzsből és nyelvből, minden nemzetből és népből” (Jel 5,9) áll. De ugyanakkor az isteni kijelentés azt is tanítja, hogy a különbségek ellenére az egész emberiséget Isten „egy vérből teremtette” (Csel 17,26). Az emberiség egész történetéből viszont azt kell látnunk, hogy mégis az emberi közösségek életmódja (modus vivendi) az erőszak, a hatalmi vágy, a területszerzési akarat formáiban jelent meg. A nagy változásnak abban kell eljőnie, hogy a Hegyi Beszéd új ételiszabályának (modus vivendi) kell elkezdődnie. Ez az együvé tartozás az együttműködést, az összefogást stb. jelenti még akkor is, ha a régmúlt és a közelmúlt történetei ennek az ellenkezőjét mutatják. De a gyökeres változásoknak el kell kezdődnie – minden korábbi kudarc ellenére – az egész világon. Nemcsak Európa lelki gyökereinek keresése és megtalálása követeli ezt tőlünk, hanem a legmodernebb tudományos adatok is ezt sürgetik. Ezért rendkívül jelentősnek tartjuk, hogy az ún. „Római Club” tudományos kutatásainak legújabbban megjelent adatai is teljesen összecsengenek a fentiekben említettekkel, amely az ökumenében elkerülhetetlen változások elkezdését mutatja. Ez a közelmúltban megjelent mű harmadik része tartalmazza azt, hogy „csak az evangéliumi szeretetben végbemenő változtatás nyújthat reményt az emberiség és a világ túlélésére”. Szinte hihetetlen olvasni, hogy a tudományos adatokat tartalmazó könyv végső konklúziója az, hogy „a gyűlölködés mérgező lelkületével szemben csak az evangéliumi szeretet mutat a megoldás felé”. A hivatkozott kiadvány utolsó része a Loving cím alatt a következőket hangsúlyozza: „Ma nem lehetséges még az ipusztériális kultúrában a szeretetről beszélni, ha csak azt nem a nagyon romantikus és

közéleti nyelvben teszik. Bárki most arra hív fel, hogy a népek legyenek készek gyakorolni a testvéri szeretetet, az emberiség és az egész természet és a bennünket tápláló planéta szeretetét, azt valószínűleg kinevetik és kigúnyolják és nem veszik komolyan... Pedig a szeretet bázisáról kell elkezdődni a kollektív cselekvésnek, mert abban a társadalomban, mely szisztematikusan fejleszti az individualizmust, a harcosszembenállást és a rövidlátást, a pesszimisták többségben vannak... Ma még a gazdasági problémák a közélet első helyén állnak, de helyettük a szívnék és az értelemnek kell az előtérbe kerülni az emberiség reális problémájaként mint az élet és az emberi kapcsolatok, a teremtettség megóvása és a vallás”. (Limits to Growth, 281-282. old.)

III.

A fentiek figyelembevételével beszélünk az ökumené változásainak elkerülhetetlenségéről. Ebben a nagy feladatban, amely a változást elkezd, és fokozottan erősítve folytatja, a keresztyéneknek, sőt az egész világon élő vallási hitet valló embereknek ebben a küzdelemben feladatot kell vállalni. Meggyőző jelek mutatnak arra, hogy erre a részvételre megvan a készség. Ennek a fordulatnak, a változásnak a lehetséges hatalmas horde rejét tükrözi a keresztyén egyházakban megindult változások sorozata. Hiszen a ma élő emberiség egyharmada a még megosztottságban élő keresztyénség valamelyik ágazatához tartozik. Köztük több mint egymilliárd (1 milliárd 200 millió) a római katolikus, az Egyházak Világtanácsa tagegyházai több százmillió (600 millió) keresztyént képviselnek. A világ népességének (amely már túllépte a 7 milliárdot) kétharmada valamelyik monoteista vallás tagjának számít. Az elmúlt néhány év ökumené változásai ígéretes jelei láthatók akár a római katolikus világegyházban az új pápa megjelenésével, akár az ökumenikus mozgalom következő 10. nagygyűlésének töprengéseivel (Busan, Dél-Korea, 2013. november), akár a következő hónapban hazánkban tartandó Európai Egyházak Konferenciája és a többi nagyszámú ökumenikus keresztyén csoport céljaiban.

Befejezésül két fontos ökumenikus eseményre utalok még. Az egyik több évtizeddel ezelőtt került papírra, ez az ún. Leunbergi Konkordia, amelyet 1973-ban a magyarországi protestáns egyházak is aláírtak. Lényege: az ökumenikus mozgalomnak fel kell adnia az alapító atyák „akkori romantikus szemléletét”, mely szerint az ökumenikus lélekben megalapított különböző keresztyén egységmozgalmak célja arra irányult, hogy a számtalan felekezetre oszlott keresztyénségben és a történelmi emlékezetben a különböző népek egyházaiban ma is élő problémákat tárgyalások útján dialógusokban meg lehet oldani és így felépíthető lesz a keresztyén egyházak világgközössége. Ez a szemlélet azt hangsúlyozza, hogy nem a különbségek és az évszázadok során szörnyű tragédiákhoz, sőt vérontásokhoz vezetett problémák megoldása útján lesz majd lehetséges a keresztyénség lelki és tapasztalható közösségének a felépítése, hanem *a különbségek meglétének tudomásul vételével, de azok megbékélésével együtt létre lehet és kell hozni a keresztyén közösségeket.*

„A megbékélt különbségekre” épül ez az elgondolás és a keresztyén hitre, valamint a világvallások sorsa alakulására tett hatásának lehetőségeire utal. A másik fontos irat, amire utalok (amely lassacskán feledésbe merül, pedig csupán egy éves) a német protestánsok magas rangú világi és egyházi vezetői által az elmúlt év szeptemberében kiadott „Ökumenét most!” című irata. Ennek a nagyjelentőségű megnyilatkozásnak legfontosabb – leegyszerűsítetten kifejezve – lényege az, hogy mit tekintenek a jelenleg még szakadásokban élő keresztyén egyházak fontosabbnak. A keresztyén egységnek a jövő világra szóló alakításában vállalható jelentőségét, vagy az évszázadok, sőt évezredek során felgyülemlett és az egyházak megosztottságát okozó ellentéteknek, különbségeknek a történelmi emlékezetben való megőrzését. Avagy párbeszédék és konferenciák sorozatában megoldási kísérletet, a különbségek tudomásul vétele és valóságos megléte ellenére is építhető ökumenikus egységet. Ebben a hatalmas küzdelemben az Ökumenikus Tanulmányi Központ nagyon szerény csoportja és a nagy célkitűzésekhez és vállalkozásokhoz

képest rendkívül kicsiny ereje feszültségében próbálta végezni munkáját az elmúlt 22 évben és az 2012. esztendőben is. Ezért választottam az ez évi közgyűlés elé terjesztett beszámoló témájául a fentiekben érintett kérdések megfogalmazását, hogy a mostani együttlétünk is testvéri eszmecserében jelezze: apró jele, de valóságos résztvevője akar lenni Jézus Krisztus egyetemes Anyaszentegyházának.

Képzőművészet

Teológiai impressziók

– Udvardi Erzsébet kiállítása a Biblia Múzeum kiállítótermében
2013. június 21 – szeptember 27. –

A festőnek egyszerre két dologgal kell megküzdenie. Először is az a nagy feladat járul reá, hogy feltárja az őt megragadó látvány vagy élmény mögött meghúzódó inspiráló valóságot. Másodszor pedig ki kell kísérleteznie, hogy ezt a felismert, mögöttes valóságot hogyan, milyen módon képes a leghívebben és a legőszintébben kiabrázolni az anyagok és festékek, a színek és a formák, az ecsetkezelés és kompozíció, egyszerűen a technika számtalan lehetőségével. Amikor valaki sok elmélkedés és munka után végre a megfigyelt dolgok mögé lát, és azt teljes személyiségén átélve, az egyéniségéből fakadó stílusjegyekkel oly módon ki is tudja fejezni, hogy az neki belső felszabadultságot és örömet jelent, vagyis amikor a festészetben megtalálta önmagát, akkor válik igazán festőművésszé.

Udvardi Erzsébet látásmódja és technikája két kifejezőmód között feszül, mert alapjában véve két világ viaskodik benne élete végéig. Az egyik a vidék, ráadásul a Balaton élményéből fakadó *természet légiesen impresszionista festői felfogása*. Leánya korában Rudnay Gyula, majd a Képzőművészeti Főiskolán Bernáth Aurél ebben a mestere és irányadója, de legközvetlenebbül Egy József balatoni festészete hatott rá. Nem véletlenül a választott környezet, a badacsonyi táj adta meg számára a légies finomsággal fűtt foltok révén előragyogó víznek és fénynek és domboknak és nádasnak leheletnyi rezdüléseit. Egy is és részben Bernáth is balatoni festők! Azt hihetnénk, hogy ezen az úton megszületett az ő sajátos festészete, de nem egészen. Ugyanis nem hagyta őt megnyugodni az impresszionizmus felszíne mögött az a bizonyos másik világ. A katolikus hit mélységeibe akart hatolni, ahol szükségét érezte, hogy a kánonszerűen kialakult tradicionális formákkal is éljen. Erre azért volt szüksége, mert nemcsak a táj impressziói által kiváltott érzelmeit kívánta vallásos ihletettséggel kifejezni, ahogy ezt Egy tette, hanem igénye volt konkrét formában is megvallani hitét. A hitvallás pedig a hagyományos keresztyén ikonográfia mentén fejezhető ki egyértelmű egyetemességgel. Ez a szakrális művészetnek nevezett bizánci kiforrottságra visszavezethető kánon azonban nemcsak tradicionálisan megkötött alakzatok felidézését jelenti, hanem technikailag bizonyos fokú dekorativitást is megkövetel, ezért a festőnő másik meghatározó világa *a szakrális művészet dekoratív szimbolizmusa*. Már a Főiskolán másik festőtanárától, Főnyi Gézától elsajátíthatta a természetes látvány dekoratív, síkban történő átformálásának technikáját, amely sokkal statikusabb, merevebb kifejezőmód a légies impresszionizmushoz képest. Mégis véghez tudta vinni a szinte lehetetlent, kiérlelte és megalkotta a két különböző világnak harmóniáját. E kettőnek, tehát a légiesen impresszionista természetábrázolásnak és a szakrális művészet dekoratív szimbolizmusának ötvözete nyomán tudjuk megfogalmazni Udvardi Erzsébet festészetének lényegét. Nem véletlen, hogy technikai értelemben a közös iskola, valamint szellemi elkötelezettség tekintetében a katolikus hit mennyire közel hozta Udvardi Erzsébethez a másik Főnyi-tanítványt, a négy évvel fiatalabb, szintén Kossuth-díjas katolikus festőt, Somos Miklóst is, aki festészetében hasonlóan próbálta ötvözni a természeti impresszió légiességét a szimbolikus dekorativitással.

[első nap]

Mégis, Udvardi Erzsébet festői karaktere mind-ezekeken túl egészen más. Élete közepén alakította ki véglegesen azt a technikai megoldást, amivel a dekorativitást a légies, fátyolszerű festésmóddal szemben ellentételezni volt képes egy kompozíción belül. Az 1970-ben Frank Jánosnak adott interjújában erről egyszerűen így nyilatkozik: „A legújabb képeimet szeretem a legjobban, melyeken az arany- és az ezüsthólia önálló szerepet kaptak. Hogy élénkebb hatást keltsenek ezáltal is.” Valóban sokkal markánsabban kiemeli a felületet és a kontúrokat, amikor az ecsettel finoman felspriccelt és fújt alapszínekre – amelyek rendszerint matt felületű kék, szürke, ezüst és sárga foltokat képeznek –, arany- és ezüst fólialapokat is felvisz. Ugyanakkor ezek a fémes csillanású lapok a bizánci ikon idézésével a szakralitásnak, az isteni fénynek és tisztaságnak kihangsúlyozását érik el. Azonban nem csak fémfóliákat, hanem újságpapír kollázsokat is használ, a profán világ vagy a *koinosz*, a közönséges megjelenítésének szándékával.

A Biblia Múzeum kiállítási darabjai Udvardi Erzsébet munkásságának legjellemzőbb alkotásait képviselik, amelyek közül néhányat érdemes kiemelni. *Szent Pál* (1970) című kis képén a hagyományos, ikonszerű szent alakja körül ezüst festésmóddal jelenik meg az isteni fény abban a világban, amely komor, sötétbarna színével az elmúlást képviseli. A kompozíció bal felében kollázként a szeretethimnusz papíron kinyomtatott néhány sorának szövegét hasította be és ragasztotta rá a festett felületre a művész, miközben az Apostol feje körüli glória aranyfóliaként ragyog. Pál törekeny, kis semmi-volta ebben az alkotásban hatalmas erőt képvisel, mintha a festmény alapja magának az Apostolnak valómása lenne: „az én erőm erőtlenség által végeztetik el.” A *Csodálatos halfogás* (1980) hasonló technikával készült. Az elnyújtott fekvő téglalap alakú kép teljes felülete egy hosszú horizont a Genezárét tava és az ég találkozásában, s a jobb oldalra, az aranymetészes kompozíciós mértani elve szerint elhelyezett kicsi halászhajó a kivetett hálóval és a hajóban a meggörnyedő tanítványokkal alig látható. Minden páras, hideg kék és ezüstös színárnyalatban van tartva. Jézus Krisztus egyenesen feszes alakját csillanó ezüsthólia, fejét kicsi aranylemez emeli ki a bárkából, míg előtte meghajol az a tanítvány, akinek felsőruhája a szív tanújaként vérvörösen izzik az egész képfelület kékségében. Hiába, a rideg univerzum mégiscsak a szeretet hatalma alatt áll. A *feltámadás* (1988) vázlatának az új teremtést szimbolizáló aranyos-zöld mezőjében az ezüsthóliákkal kontúrozott, áldó mozdulatú, feltámadott Krisztus magasodik, előtte pedig a jobb alsó sarokban e világot szimbolizáló fekete barlangban egy parasztasszony Mária Magdolna alakjában térdepel. Kendője finom fehér csipkében végződik. A festmény a népi imádságok stílusában

A világ teremtése (1990)

jelöli ki a két világ határát: *noli me tangere!* „Ne érints engem, mert nem mentem még fel az én Atyámhoz.”

A kiállítás legmonumentálisabb és kompozícióját illetően legzseniálisabb alkotása *A világ teremtése* (1990). A teremtés hat napját hat különálló kisebb méretű képben dolgozta fel a festő, ami még nem lenne különleges megoldás. Viszont azzal, hogy a hetedik napot, Istennek a teremtői munkájától való megpihenés napját mindennek centrumaként a kiállító terem falait szétfeszítő hatalmas hatágú csillaggal jeleníti meg, mely hat ága mentén maga köré rendezi a teremtés hat napját, Udvardi Erzsébet bizonyítja az Ó- és Újszövetség ismeretét és elmélyült teológiai látását. Jól veszi észre, hogy a bibliai teremtés hat napjának eseményei értelmetlenek és ellentmondásosak maradnának, ha a hetedik napon – amelyre már nem jön éjszaka –, Isten dicsőségében nem futnának össze egyesülve, illetve abból nem származnának valamennyien. Mert lényegében a teremtés több mint történet, sokkal inkább eredetében és beteljesedésében a Mindenható, dicsőséges Úr *jelenvaló szövetsége velünk*. Augustinus úgy is magyarázza, hogy Isten *Krisztusban* alkotta a világot a történelem egészével –, benne a gólgotai eseménnyel együtt. Hiszen a *Jelenések* könyvében olvashatjuk: „a Bárány megöletett a világ alapítása óta”. Ebben az egyidejűségben kap értelmet a hetedik, a beteljesülés napja ama nyolcadikkal együtt, amely mint a hetediknek mögöttes ítélete és értelme, a vég nélküli kezdetnek, az *új teremtésnek*, a feltámadott Úrnak örök napja. A legtökéletesebb síkbéli sokszögnek, a hatszögnek csillagzatát kiválóan alkalmazta a festőnő a *sabbat* méltó ábrázolására. Ebből az *egy hatszögű felületből* a *Maiestas Domini* kitárt tenyerű, ragyogó alakja sugárzik elő, ugyanakkor a hozzá tartozó *hat* egyenlő oldalú háromszög mint csillag-csúcsok a teremtőményeire utalnak, melyek – Karl Barth szavaival – *vele együtt* a szabadság, az ünnep és az öröm birtokosai. Úgy tekintünk Udvardi Erzsébet alkotásának erre az együttesére, hogy a látvány hatására akaratlanul is a *Vallomások* befejező sorai szólalnak meg:

„A hetedik napra este nem borul. Nincs lenyugvása, mert megszentelted örök maradásra. Annak előre hirdetését akarja ezzel szent Könyved Igéje, hogy amint megpihentél e »felette jó« műveid után a hetedik napon, bár pihenten alkottad őket, éppen úgy mi is, műveink végeztével, amelyek ugyancsak »felette jók«, mert mindezt te adtad nekünk, az örök élet szombatjában benned megpihenjünk.”

(Fotó: Baranyai Ibolya és Timár Gabriella)

Könyvszemle

A sárospataki kollégium új történeti monográfiája

– Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. ISBN 978-963-88029-9-6) –

A közelmúltban látott napvilágot *A Sárospataki Református Kollégium története* című monográfia, Dienes Dénes és Ugrai János tollából. A nagyalakú, kétszáz oldal terjedelmű, fényképekkel illusztrált kiadvány jelentősége vitathatatlan: a pataki iskola történetéről utoljára több mint harminc éve jelent meg összefoglaló mű.

A hagyomány szerint 1531-ben létesült sárospataki kollégium történetének megírásával – több-kevesebb sikerrel – a 20. század első felében hárman próbálkoztak. Szombathi János *A sárospataki főiskola története* c. kötete 1919-ben jelent meg, Gulyás József *A Sárospataki Református Főiskola rövid története* c. füzetét és Marton János *A Sárospataki Református Főiskola története I. c.*, befejezetlenül maradt munkája 1931-ben, az intézmény fennállásának 400. évfordulójára látott napvilágot. A II. világháborút követő politikai fordulat nyomán az iskola krízishelyzetbe került, intézeti ágai fokozatosan megszűntek vagy állami kezelésbe kerültek. A tanítóképző államosítására 1950-ben került sor, a teológiát 1951-ben zárták be, végül 1952-ben a gimnáziumot is elvették az egyháztól: Rákóczi Gimnáziumként működött tovább. Az egykori kollégiumból csak a Nagykönyvtár maradt

meg, őrizve az egyházi jogfolytonosságot. Ilyen körülmények között az iskolatörténeti kutatások értelemszerűen visszaszorultak, és – elsősorban a Nagykönyvtár bázisán Újszásy Kálmán (1902–1994) által kialakított Tudományos Gyűjtemények keretében – csak az 1970-es évek végére bontakoztak ki, s a kollégium ötödfélszáz éves alapítási évfordulójára készült, *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára* c. kötetben összegződtek. (Budapest, 1981). Néhány évvel később Kődöböcz József tollából jelent meg a *Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és közép-fokú képzés négy évszázada* c. monográfia (Budapest, 1986). E két mű lényegében összegezte a kutatások addigi eredményeit.

A tanulmánykötet, illetve a monográfia létrehozásában alapvetően két tudós nemzedék vett részt. Az idősebb generációhoz tartozott Bakos József (1912–1997) nyelvész, Benda Kálmán (1913–1994) történész, Czegle Imre (1912–2002) könyvtáros, Koncz Sándor (1913–1983) teológus, Kődöböcz József (1913–2003) neveléstörténész, Makkai László (1914–1989) történész. Az akkori középnemzedékhez Barcza József (1932–2004) és Szentimrei Mihály (1924–1999) egyháztörténészek, Szűcs Jenő (1928–1988) történész, Takács Béla (1930–1997) néprajzkutató, művészettörténész, T. Erdélyi Ilona (1926) irodalomtörténész. Az akkori fiatalokat a szerzők között egyedül Hörcsik Richárd (1955) történész-levéltáros képviselte.

A tanulmánykötet sajnos nélkülözte az egységes szemléletet, benne történeti és tematikus fejezetek váltották egymást. Tényleges szerkesztője Barcza József volt, de a címnyegyedben a Tiszáninnyi Református Egyházkerület Elnökségét tüntették fel. Jellemző, hogy az 1919 utáni fejezet egyetlen személynevet sem tartalmaz, mert szerzője – Barcza József – a még élő közszereplőket, szemtanúkat nem kívánta érinteni. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a kötet első ízben mutatta be modern, levéltári forrásokon alapuló feltáró munka alapján a pataki iskola fejlődését.

Meg kell jegyeznünk, hogy évfordulós intézménytörténeti monográfiát a másik két református kollégiumnak sem sikerült alkotnia. *A Pápai Kollégium története* (szerkesztette: Trócsányi Zsolt. Budapest, 1981) öt szerző, *A Debreceni Református Kollégium története* (szerkesztette: Barcza József. Budapest, 1988) nem kevesebb, mint 16 szerző közös munkája volt. A terjedelmek azonban lényegesen eltérőek: a sárospataki kötet 324, a pápai 448, a debreceni 840 oldalt számlált. Az előbbi két műhöz még 16-16 oldal képmelléklet társult, míg a debreceniben egyáltalán nem voltak illusztrációk.

Sárospatak iskolatörténeti kutató munkálataiba az 1970–80-as évektől az idézett kiadványok alkotóin kívül mások is bekapcsolódtak. A kollégium egykori tanárai közül említjük meg Harsányi István (1908–2002) pszichológust és Maller Sándor (1917–2001) irodalomtörténészt. Egy másik nemzedék képviselői pl. – közülük többen nem is sárospataki gyökereűek – Détsy Mihály (1922–2007) építészettörténész, Bajkó Mátyás (1925–1999) és Kovács Dániel (1929) neveléstörténészek, Benke György (1931) teológus. A következő generációhoz tartozik mások mellett Péter Katalin (1937) történész, Fehér Erzsébet (1941–2012) neveléstörténész, Csajka Imre (1945–2003) sporttörténész.

A '90-es évektől, elsősorban az 1990-ben visszaállított Sárospataki Református Kollégium, illetve az 1991-ben újraindult Teológiai Akadémia oktatói, munkatársai jóvoltából, új lendületet kaptak a kutatások. Új nemzedék kapcsolódott be a feltáró munkába, így Dienes Dénes (1956) egyháztörténész, Győri István (1956) teológus, Kézi Erzsébet (1951) neveléstörténész, Kiss Endre József (1951) könyvtáros, Pocsainé Eperjesi Eszter (1955) etnográfus, Szabó András (1954) irodalomtörténész. Az iskolatörténet addig elhallgatott részterületeit is érintve, a szisztematikus levéltári kutatómunka nyomán számos publikáció és forráskiadvány napvilágot látott, amely további kutatókat irányított Sárospatakra. A pataki iskolatörténet az ország más részeiben (Budapest, Debrecen, Miskolc) is kedvelt szakdolgozati, doktori téma lett, és nemcsak a korábban alig kutatott '30–40-es évek pataki iskolája, hanem a 18–19. század eddig kellően nem értékelt tanulságai is. Így kötelezte el magát a téma mellett pl. Baráth Béla Levente (1971) egyháztörténész, Bartha Ákos (1982) történész, Ugrai János (1977) neveléstörténész.

Rátérve immár magára a kötetre, a tartalomjegyzékből kitűnik, hogy a szerzők a kollégium történetét időben kettéosztották. Az 1777-ig terjedő rész Dienes Dénes, a *Ratio Educationis* utáni korszak Ugrai János munkája. Nem kerülhetjük meg a két szerző alaposabb bemutatását. Dienes Dénes, a Sárospataki Református Kollégium gyűjteményi igazgatója, a Teológiai Akadémia egyetemi tanára elsősorban egyháztörténész. Közleményei és kötetei mellett szembetűnően sikeres a tudományszervezési tevékenysége. 1997-től szerkeszti a *Sárospataki Füzetek* c. periodikát; 1999-ben elindította az *Acta Patakina* c. forráskiadvány sorozatot; 2000 óta az *Egyháztörténeti Szemle* alapító szerkesztője; 2004-től a *Nemzet, egyház, művelődés* c. könyvsorozat gondozója. Ugrai János nevét az *Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése, 1793–1830* (Budapest, 2007) c. könyve tette ismertté, de hivatkozhatunk a *Professzorok a „pataki reformkorban”. A sárospataki kollégium és négy tanára a XIX. század első harmadában* (Budapest, 2007), illetve *A pallérozatlanság ellenében. Iskolázás a falvakban a polgárosodás hajnalán* (Budapest, 2010) c. kötetekre is.

Az első fejezet a 16. századi protestáns iskolát mutatja be. Sárospatak korabeli képének rövid áttekintése után Dienes a régmúltat „a protestáns iskolázás homályos kezdetei, 1538–1557” cím alatt tekinti át, rögzítve, hogy a hagyomány az iskola alapítását 1531-re teszi. A rákövetkező két évtized (1558–1576) „Melanchthon szellemében” telt el, a század végét (1577–1599) a humanizmus fémjelzi. A „Virágzás és szétszórás – a református kollégium a 17. században” c. második fejezet szintén városi helyzetképpel indul, majd „a református teológiai tanítás otthona 1600–1637” címmel a tanárokról, az iskolai életéről, illetve az 1629. évi tanulmányi reformról olvashatunk. Az 1638–1649 közötti évtized a puritánus viták színtere – meghasonlás és megújulás jellemzi az intézményt. Comenius sárospataki működése (1650–1654) értelemszerűen önálló blokkot kapott, majd – a jezsuiták kifejezésével élve – a „kálvinista pestis legnépesebb szeminárium” időszakát következik (1655–1671). A 17. századi iskolai feszültségek diáklázadásokban öltöttek testet, Dienes önálló alfejezetben tekinti át ezek motivációit és következményeit. A század az iskola elüldözésével zárul: a rekatolizált Báthory Zsófia és férje, I. Rákóczi Ferenc nyomására a tanárok és diákok 1672-ben elhagyták Sárospatakot, s a bujdosó kollégium kálváriája Erdélyben harminc évig tartott.

„Iskola a „régí fészken” – A kollégium története 1703–1777” – hirdeti a harmadik fejezet címe, mert II. Rákóczi Ferenc 1703-ban visszahelyezte jogaiba a kollégiumot. A sárospataki reformátusok helyzete, majd a bujdosás utolsó két évében Kassán tartózkodó iskola hazatérésének bemutatása után a Rákóczi-szabadságharc bukását követő krízisről olvashatunk. Bár 1713-tól ifj. Csécsi János két évtizedes tanári korszaka állandó konfliktusoktól volt hangos, a 18. század közepén megkezdődött „a kibontakozás megalapozása”. A történeti folyamatok ábrázolása mellett Dienes számos keretes dokumentumrészletet közöl a főszövegbe illesztve, a *Szalkai-kódextől* kezdve Comeniuson át ifj. Csécsi Jánosig. Ugyanilyen tipográfiával emelte ki a kollégium 17–18. századi építéstörténetét, illetve Vay Ábrahám és Szathmáry Király György főgondnokok életútját.

A *Ratio Educationis* utáni eseményeket Ugrai János Dienesétől eltérő szerkezetben foglalta össze, de ennek oka nem valamiféle szerkesztői figyelmetlenség, sokkal inkább a mind jobban kiteljesedő mondanivaló kutatómódszertani szempontból helyeselhető bemutatását célozza. Ugrai ugyanis az általa írt fejezeteket három részre bontotta: „környezeti feltételek”, „korszakalkotó személyiségek”, valamint „szellemiség és hangulat” (sajnos ez a tagolás a tartalomjegyzékben nem világos). A három nagy korszak, amelyről szó esik: „A nemzeti előhaladás nevezetes időszaka” (1777–1849), a „Fögimnázium és főiskola – a kollégium a kiépülő modern oktatási rendszerben” (1850–1919), s végül a „Küzdelem a perifériára szorulás ellen – a II. világháború előtt és után” (1920–1952).

Ami a *környezeti feltételeket* illeti, a 19. század közepéig terjedő időszakban a kiindulópont felvilágosodástól a szabadságharc bukásáig terjedő korszak. A genius loci-t a „falusias Patak és vadregényes Zemplén” ellentétpárja jelzi. Az iskola jelentőségét a partikulák kiteljesedése, a tiszáninneri egyházkerületi püspöki hatalom körvonalazódása,

továbbá a gazdasági sikerek: a kollégium majorsági gazdálkodása erősítette. A szabadságharc bukása utáni abszolutizmus ellenére Patakot az 1850-es évektől az állami oktatáspolitikai kibontakozása és a modern oktatási rendszer kiépülése jellemzi. Ellenhatás mutatható azonban ki a régió és az egyházkerület szempontjából – a differenciálódó és fejlődő (pl. vasútépítések) környezetben Patak egykori vezető szerepe Sátoraljaújhellyel, de különösen Miskolccal szemben fokozatosan leértékelődik. A kollégium csak gazdálkodásának modernizálásával képes talpon maradni. Trianon után az oktatáspolitikai a kultúr-nemzet-koncepció jegyében alakul, amelynek pozitív hatása nemsokára tetten érhető lesz, de a kiindulópont kritikus: a megfelezzett Zemplémben, a megharmadolt egyházkerületben felértékelődik a kollégiumot irányító igazgatótanács szerepe. Az iskola gazdálkodási nehézségeit a regionális szerepkör hiánya súlyosbítja, a hiányt a világi szerepvállalás fokozatos térnyerésével, az államsegély fokozott igénybevételével pótolják, de az intézmény pénzügyi helyzete a korszak végéig bizonytalan marad.

Ugrai mindhárom periódusból 3-4 *korszakalkotó személyiséget* emel ki, részletes életrajzi áttekintéssel. Szemléletesek a jelzők is. Az első periódusból Vay József, az „úttörő főgondnok”; Kövy Sándor jogtudós, az „iskolateremtő jogprofesszor”; Barczafalvi Szabó Dávid, a „tévelygő nyelvújító”; valamint Nyíry István, az „utolsó pataki polihisztor” kapott helyet. A második korszakot „egy püspök és egy világi főgondnok kiemelkedő párosa”, azaz báró Vay Miklós és Kun Bertalan; a „tudós költő” Erdélyi János; az „árvaságból a csúcshoz” jutó Finkey Ferenc jogász; és a „felemás megítélésű” Zsoldos Benő professor fémjelzi. A záró periódus érzékeltetésére egy tanítóképzős (Lázár Károly), egy teológiai (Újszászy Kálmán), és egy gimnáziumi (Harsányi István) tanár pályaképet választotta.

A *szellemiség és hangulat* tekintetében az 1777 utáni évtizedeket Ugrai a tananyag változásainak, valamint a tantestület összetételének bemutatásával, a híres tanáregységek, a diák-önkormányzatiság és a peregrinációs kapcsolatok ábrázolásával illusztrálja. A 19. század második felét a főgimnázium önállósulása, a bölcsészeti–teológiai képzés megszilárdulása, a szervezetenkénti folyamatosan bizonytalan lábakon álló jogakadémia szívós kitartása, a kollégiumi tanítóképző megalakulása és fejlődése, valamint pezsgő diákélet jellemzi. A trianoni Magyarországon a kollégium túlélését részben a tradicionális út – tehát a gimnázium humán tagozata és a lelkészképzés – biztosította. Az iskola „új koronaékszere” azonban az Angol Internátus lett, a klebelsbergi kultúrkoncepció legfényesebb pataki sikereként. Az 1929-től ismét egyházi kezelésben álló tanítóképző aranykora a század harmincas-negyvenes éveire tehető. Mindezt tovább erősítette a szervezett keretek között folyó diákélet. A 40-es évek közepe azonban már „hullámvasút” – sötét végzettet a második világháború után.

Ugrai gyakran alkalmaz tematikus közbevetéseket, keretes szövegek formájában. Ezek az 1794-es diákzsendülést; a 19. századi építkezéseket; a Kövy-féle Pánczél, majd Nándor vármegyéket; a pataki diákok 1848-as szerepvállalását; a 18–19. századi cseh-morva missziót; az 1849-ben alkalmazni rendelt Entwurf hatását; az ún. Zoványi Jenő-ügyet; a debreceni egyetem alapításának mérsékelt fogadtatását; az Újszászy-féle faluszemináriumot; a Harsányi-féle tehetségmentést; a pataki öregdiák mozgalmat; a világszínvonalú angol nyelvoktatás eredményeit; az Angol Internátus építéstörténetét; illetve az 1952 után az egyházi folyamatoságot fenntartó Tudományos Gyűjteményeket mutatják be.

A szerzők a jegyzeteket a fejezetek végén helyezték el. A kötet népszerűsítő jellegére tekintettel nincsenek számozott hivatkozások, hanem felsorolták azon forrásműveket, amelyekre a megírás során támaszkodtak. Nem bibliográfia készítése volt tehát a cél, hanem az egyes leírásokat, elemzéseket alátámasztó művek megjelölése, értelemszerűen a legújabb kutatásokra támaszkodva. Az érdeklődő olvasó így is bőséges további szakirodalmat talál. A függelékben a Kollégium nagy tanítványainak, tanárainak, és az MTA pataki gyökerű tagjainak nem teljes körű, de szemléletes névsorát találjuk. A kötet használhatóságát 170 illusztráció (fénykép, illetve ábra) segíti.

A szerzők a Sárospataki Református Kollégium történetét 1952-ig írták meg. A kötet epilógusa, amellyel hogy összegzi az intézmény fejlődésének tanulságait, rövid kitekintést

nyújt az 1945 után évekre. Az 1990-ben visszaállított Református Kollégium utóbbi, közel két és fél évtizedével azonban nem foglalkozik. A szerzőket nyilván a történelmi távlat hiánya gátolta az objektív értékelésben. Ezzel együtt túlzás nélkül állíthatjuk: a pataki iskola történetének eddigi legjobb feldolgozását vehetjük kézbe.

Bolvári-Takács Gábor

A szeretet legfelsőbb foka

– Tóth-Máthé Miklós két könyvéről: *Hiányod hűsége* és
Az angyalokat hajnalban visszahívják –

A kritikus fontos teendője a friss kortárs szépirodalmi termés szemelgetése (értsd itt szemelvényezésre utalásként!). Előfordulnak azonban olyan esetek, hogy mindez nem történhet rögtön a mű megjelenésekor. Több, most nem részletezendő okból sem. Jelentős műveknek azonban képtelen ártani az idő.

Tóth-Máthé Miklós lapokból kiollózott novelláit őrzöm a '70-es, '80-as évekből, amikor ifjú újdondász koromban a „sajtó útján elkövetett hírlapírást” gyakoroltam. Irodalmi indulásunk nagyjából ekkorra tehető. Évtizedek teltek-múltak azóta, s egyszer csak számomra idegen telefonszámot jelzett hangpostafiókom, többször is. Visszahívásomra maga a Kölcsey-, Holló László-, és Károli Gáspár-díjas író jelentkezett. Novellát ígért a folyóiratnak, ahol a szépirodalmi rovatot szerkesztem. Kisvártatva két könyve érkezett postán. Az asztalomon gyülekező könyvek közé helyeztem ezeket, majd amikor sorra kerültek, letehetetlenül olvastatták magukat.

Kialakult véleményem szerint a könyvsiker legjellemzőbb titka az az érzelmi töltés, ami ha jelen van a műben, kiváltja az olvasó rokonszenvét. Talán éppen azáltal, hogy kimagasló értéket közvetít, megerősítést ad az embernek a nemes erkölcs örökös érvényének hitében. Műfajtól függetlenül érvényes titok, hiszen versben-prózában, dalban-nótában, vígjátékban-dramában egyaránt hitelesítő eszköz a lélektől lélekig szólás hatóereje.

Tóth-Máthé Miklós mindkét könyvét a 2003-ban, 56 éves korában elhunyt felesége, dr. Kováts Enikő gyermekgyógyász-pszichiáter áldott emlékének szenteli. Házasságuk igen fontos kötelem jelzője, mert azt is pontosan sugallja, hogy az orvos és az író frigyének – természetesen, a szerelem mellett – rendíthetetlen tartóoszlopa az a szolgálat, amit gyógyításnak nevezünk. Közös szolgálat a testet-lelket gyógyító orvos és a lelket tápláló művészé. Hiszen igen, a valóban veretes művészet célja nem lehet egyéb, mint az ember lelki tartalmainak gazdagítása és állandó erősítése!

Aki ismeri az immár 76 éves Tóth-Máthé Miklós pályáját, szépprózai írásait (novellák, regények, drámák, memoárok), annak meglepetésül szolgál, hogy az egykori pályaelhagyó színművész verseskötettel jelentkezett. Miként határozhatnánk meg a *Hiányod hűsége* (Méliusz Kiadó – Debrecen, 2007) verseit? Ebben az esetben lényegtelen a műfaj formai fegyelmét követelni, hiszen annál erősebb a szeretet parancsát szolgáló érzelmi fegyelmük. „*Versék által beszéllek Hozzád, és hiszem, hogy meghallosd. Égi Műzsámként te vezeted a tollamat, és ez így lesz egészen addig, amikor már nem kellene a versek, mert mindent elmondhatunk egymásnak hited és hitem szerint az újra találkozáskor*” – írja bevezető vallomásában a szerző, akinek elég leírni felesége keresztnevét, s érzése szerint az is magasztos lírába emelkedik. Érzékeltetésül idézem a kötet címadó versét:

„Hiányod mindenhová követ, / beszéllek hozzá, de nem felel, / megérinteném, de nincs neki / teste, így szája sincs, hogy / megcsókolhatnám, mégis / mindig itt érzem a közelemben, / ott van a gondolataim mögött, / nem akar elszakadni tőlem, / nem hagyja, hogy végképp / egyedül maradjak, hűséges / hozzám, kitart mellettem, / amíg csak élek.”

(Hiányod hűsége)

Nem lehet véletlen, inkább favorizált fátumnak vélhető, hogy a prózáíró versben szólalt meg, hiszen a vers az érzelmek kifejezésének legmagasztosabb szépirodalmi műfaja. Egyenértékű a lelki húrokat megszólaltató muzsikával... A vallomás hiteles ereje e kötet jelensége végig. Tóth-Máthé Miklós igényes Ady és Csokonai interpretátor, erre tanú önálló estjeinek, CD-inek hallgatósága.

Klasszikus művészeti elemek szellemében fogannak és születnek írásai is. Magas érzelmi hőfok szükséges mindehhez. Az egyszerű, s ezáltal széles tömegek által érthető kifejezőmód támasza szándékának, mint az alábbi versben is:

„Minden vagyonom te voltál, / amíg magam mellett tudhattalak / és akkor a világon nem akadt / nálam gazdagabb ember, aztán / egy szeptemberi hajnalon, betört / hozzám a halál, kifosztott / mindenemből és azóta nincs a / világon nálam koldusabb senki.”

(Kifosztottak)

Tóth-Máthé Miklós református lelkési családból származik, eszmélődésének színhe-lye Tiszalúc, őstől örökölt jellemzője a keleti országrészre oly jellemző, szolidáris emberség. Írói munkájának legszembeütőbb művészi eszköze a harmóniateremtő humánum. Beleérző képessége a hétköznapokban sem hétköznap.

Rendkívül személyes, egyúttal tanulságosan érdekes *Az anyalokat hajnalban visszahívják* (X-Frame Kft., Debrecen, 2008) című prózakötete, ami tulajdonképpen több műfaj elemeit felvonultató visszaemlékezés. Tanulságosan érdekes, mert őszinte! Felsorol minden boldogságot és nem takargat semmiféle bántást. Realista, mert a történeteket szinte napló-hűen idézi meg. Idealista, mert a dőlt betűvel jelzett vallomás-líra képes könnyeket kicsalni az érző emberből. Tudósít kívülről-belülről: helyzetek képét rajzolja, ugyanakkor a belső motivációkat is felfedi. Valós az alcímbebeli megjelölés: – *életünk könyve* –. Cselekménye két ember életén keresztül mutat be család(ka)t, lakókörnyezete(ke)t, sok hűség barátot, és kisszámú ellenséget.

E prózakötet borítóján *Együtt emlékezni* című verse hajol fényképük fölé: *„Itt hagy-tál, hogy emlékezzek, Drágám, / de hát ahhoz te is kellenél, hiszen / közösek az emléke-ink is... Ezért / inkább csak Rád gondolok, mindig csak Rád, és egyszer majd eljön az / ideje annak is, hogy együtt emlékezzünk / mindenre, ami történt.”* Jóságra, szépségre, emberségre fogékony, a nemes erkölcs eszményeit továbbvivő társak sorsáról értesül az olvasó Tóth-Máthé Miklós olvasmányos memoárjából, aminek középpontjában felesége felejthetetlen, biztonságot nyújtó mosolya áll. Példa arra, hogy az asszony szerepe minden családban hasonló kell hogy legyen az égi napsütéshez.

A lelkési családból származó író legfőbb érdeme az emberi méltóság felmutatása bármely helyzetben. Legfőbb erénye, hogy bizonyítja: a szeretet legfelsőbb foka a halá-lon túli hűség. S ez mindkét itt tárgyalt kötetének elemi rangja.

Zsirai László

Egy régi adósság kétszeres törlesztése

– Lábadi Károly, *Egyházak Alsó-Baranyában és Szlavóniában*, Eszék, 2012 –

A történelem, a közgondolkodás alakulása úgy hozta, hogy a határon túli magyar kul-túrából, egyháztörténetből a legtöbb ismeretünk mindmáig Erdélyről van. Többek között az immáron hagyományosan május 22-én ünnepelt Magyar Református Egység Napjának köszönhetjük, hogy ez a korábbi, egyoldalú, és testvéri kapcsolatainkat és művelődési horizontunkat beszűkítő szemlélet örvendetesen oldódni látszik. Szó sincs itt 180 fokos fordulatról, Erdélytől való elfordulástól, csupán arról, hogy az ősszmagyar „szivárvány” minden színe-íve érdemeihez méltó figyelmet kap. Ami pedig kifejezetten

e szép és hasznos kiadvány tárgyát, a Délvidéket és Szlavóniát illeti, e könyv-kincsestárnak volt egy nagyon szép anyaországi nyitánya is. A Péccsett, közelebbről a Pannónia Könyvek *A Dél-Dunántúl festett templomai* címet viselő, nagysikerű sorozatában megjelent *Drávaszög és Szlavónia, Zentai Tünde – Deim* Péter szerzőpáros gyönyörű fotókkal illusztrált egyházi néprajzos-művészettörténeti kötete.

Ismertetésünk tárgya, Lábadi Károly eszéki professzor munkája már budapesti ösbe-mutatóján, a Németajkú Református Gyülekezet által rendezett premieren fokozott figyelmet kapott. És méltán: ez a hétszázötven oldalas „thesaurus” hatalmas lelki és intellektuális vállalkozás, s már a szerzői ajánlás jelzi, hogy sokkal többről van szó, mint egyszerű összefoglaló kézikönyvről, információk pusztá táráról. Egy olyan tudós vallomása ez, aki tudja: ha már az anyaország elkezdte eszmei adósságának törlesztését, s figyel erre a kevésbé ismert régióra, akkor egy, a Történelem Urának akaratából hazatért, s az Eszéki Egyetemen komoly szellemi műhely létrehozó tudósnak is szívbeli kötelessége ugyanezen adósság törlesztése, a másik oldalról. Azaz, értelemmel és lélekkel összeállított kézikönyvet kínálni e sokat szenvedett, a délszláv háború idején már-már végső pusztulásba kergetett vidékről. A kötet mottója megrendítően szép és ugyancsak kettős értelmű; nem csupán a szerző „biológiai” őseinek, hanem a gondolkodását, jellemét, pályáját alakító nagyobb családnak, szülőföldje népének, a névteleknek és a komoly életművet hátrahagyó elődöknek is szól: „Ajánlom családomnak, a drávaszögieknek, akik, ha megfáradtak is, kitartóan higgyék: »Mert a fának van reménysege, ha levágják, ismét kihajt, és az ő hajtásai el nem fogynak«” (Jób 14,7).

A prófétikus erejű mottó nem maradt pusztá ígéret. A könyv mindannyi ígéretes „hajtását”, fejezetét nem tudjuk felsorolni, csak néhányat azok közül, amelyek különösen is fontosak a nagyközönség tudásának gyarapítása mellett többek között a hazai középfokú és felsőoktatás számára. Így, a könyvnek a reformátusnál jóval kisebb terjedelmű katolikus egységéből ki kell emelnünk egykori „régí magyaros” egyetemi tanulmányaink egyik főhősének, Laskai Osvát ferences szerzetes-írónak a nevét, illetve a katolikus és a református hit között vívódó, s végül a katolicizmust választó Vörösmarty Mihályét, akinek „megtérése históriáját” az Argumentum Kiadó jóvoltából már a mai tudományos normáknak megfelelő szövegkiadásban is olvashatjuk. Nem felekezeti elfogultság, hanem történelmi-egyház-történet tény, hogy ezt a régiót a reformáció a XVI. századtól kezdve szinte teljesen meghódította. Idézzük Lábadi Károly szavait: „A magyar történelemben nem alaptalan az a feltevés, hogy a délvidéki reformáció református bölcsője a Drávaszögben és Szlavóniában ringott, s az itt élő emberek gondolkodását mindvégig befolyásolta a kálvinizmus. Mi lehet a hitvalló és példamutató református prédikátorok életútjának, valamint a drávaszögi, 465 éves kálvinizmusnak a summázata? Több olyan fontos jegy fedezhető fel a jeles igehirdetők életében, munkásságában és a kálvinizmus történetében, melyeket a drávaszögi, csúzai születésű Sebestyén Jenő is megfogalmazott kálvini etikájában. A századok során töretlenül érvényesült Kálvin kultúrtörténeti jelentősége, mely szavai szerint abban rejlett, hogy új embertípust teremtett, »igazi, isteni eredeti természetét ébresztette fel az embernek...«” Ez az isteni természet adhatott erőt többek között Sztárai Mihálynak, az *Igaz papságnak tiköre* című katechizáló párbeszéd, e frappáns korai hitvitázó dráma szerzőjének, akinek mellszobra a „mi” Baranyánkban, Harkányban a régi parókia előtt látható, vagy a Wittenbergben diákoskodó Szegedi Kis Istvánnak. Vagy éppen az ugyancsak e német protestáns egyetemi fellegvárban tanult Laskai Csókás Péternek, aki a tíznyelvű, 1585-ben megjelent Calepinus szótár szócikkeinek magyar részét írta. De a későbbi időkből megbecsülésünkre méltó a laskói születésű, ároni családból származó „derék pap-költőről”, Ács Zsigmondról is, aki, bár külföldön soha nem járt, a tizenkilencedik század egyik jeles poliglottja, s nem csupán sok nyelv ismerője, de egyik jeles korai műfordítónk volt. Többek között Shakespeare *Velencei kalmárját* ültette át magyarra; fordítását Arany János igen alapos és szeretetteljes, hatoldalal „lektori jelentés”-re méltatta, s e fordítást a Nemzeti Színházban játszották is. Ismertetésünk e pontján örömmel jelezhetjük, hogy Lábadi Károly korszakalkotó munkája nem csupán egyház- és művelődéstörténeti alapmű, hanem egy-

szersmind gazdag és sokoldalú válogatást kínáló antológia is. Névmutatója nincs ugyan, de ennek hiányát komoly szakirodalom-jegyzék ellensúlyozza, amely jó kiindulópont a témát érintő további olvasmányok felderítéséhez. A könyv anyagát gazdag, fekete-fehér és színes képanyag teszi teljessé, többek között a közelmúlt áldatlan háborújának mártír-templomairól, amelyek történetéről a templomismertető fejezetekben olvashatunk is. A várhatóan és megérdemelten szépreményű kötet ajánlását *Bölcskei* Gusztáv, a Zsinat lelkes elnöke, az utószót *Ladányi* Sándor egyháztörténész professzor írta, s egy angol, német és horvát nyelvű eligazító szöveg sem hiányzik belőle. Jó reménységünk lehet a könyv kedvező magyarországi fogadtatására nézve, annál is inkább, mert a szerző egy ideig a Pécsi Janus Pannonius Múzeum néprajzkutatója volt, s így, „arra, alá, a Baranya szélén” sok kollegiális-baráti kapcsolata szövődött. Biztosak lehetünk továbbá abban, hogy sokan örömmel fogadnának egy Lábadi könyvbemutatót-előadást is, a következő novemberi Harkányi Szabadegyetem egyik napján!

Petrőczy Éva

Egy kisonográfia margójára

– Bakonyi István „*Hogy elfogadjanak...*” Petrőczy Éva költői pályája,
Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2013 –

Az idei Könyvhét küszöbén jelent meg Bakonyi István Petrőczy Éva költőről szóló kisonográfiája, amelyben az ismert irodalomtörténész részletes pontossággal és nagy beleéléssel elemzi az alkotó eddigi munkásságát. Érdeklődéssel olvastam a könyvet, mert Petrőczy Éva versei mindig is nagy hatással voltak rám. Kortárs lírikusként verses antológiákban olykor-olykor egymás közelébe kerültek írásaink (1997-ben például az *Egyetlen verseink*, illetve a *Magyar költőnők antológiája* című válogatásokban), így Kárpátaljáról is figyelemmel kísérhettem költői pályáját. Örömmel értesültem róla, hogy 2013 márciusában, nemzeti ünnepünkön József Attila-díjjal tüntették ki.

Az irodalombarátok jól ismerik Petrőczy Évának, a költőnek, a műfordítónak, az újságírónak, a Károli Gáspár Református Egyetem nyugalmazott intézetvezető egyetemi docensének a nevét, hiszen gondolatébresztő publikációi és versei gyakran látnak napvilágot a sajtó hasábjain. Tagja a Magyar Írószövetségnek, a Protestáns Újságírók Szövetségének és a PEN Clubnak is, a Magyar Rádió Nívó-díjasa. Tény, hogy magánélete nincs a károkban, de azért tudjuk róla, hogy immár három és fél évtizede él boldog házasságban Szabó András irodalomtörténésszel, négy gyermeke és hat unokája van. Rengeteg közéleti feladatot vállal. Verseiből az is kiderül, hogy nem idegen tőle a házimunka, a konyhát sem csak hírből ismeri.

Az eszmélés időszakát meghatározta, hogy édesapját koholt vádak alapján – „szovjetellenes összeesküvés” – az ötvenes évek elején börtönbüntetésre ítélték. Édesanyja pedagógusként dolgozott, amellelt Pécssett irodalmi színpadot szervezett, így a kislány már kamaszkorában számos alkotót megismerhetett. Pécs városa soha nem érezti el őt, jóleső érzéssel veszi tudomásul a felnevelő táj egy-egy visszajelzését. Ilyen volt többek között az is, hogy a szülőváros által szervezett Versmegálló verseny egyik győztese lett. Egyik alkotását (*Egy nap az örökkévalóságnak*, Pécs, 2006. december 8.) lefordították többek között francia, angol, német nyelvre, és Pécs közterein elolvashatták a város idegen nyelvű vendégei is.

A Duna TV *Szerelmes földrajz* című sorozatában Petrőczy Éva szülőföldjéről, a mecseki, baranyai tájról, Pécsről és környékéről vallott, így hát érthető, honnan való költészetben a „pannon derű”, bár egy-egy szűkszávúra fogott verséből a szarkazmus sem hiányzik. Csekély szabadidejét a puritanizmus kutatásával tölti, tagja a Magyar Tudományos Akadémia reneszánsz és barokk kutatócsoportjának. Számos szállal kötődik a múlthoz, azért választotta költői névként a Petrőczy nevet, mert egyik példaképének és

elődjének tartja Petrőczy Kata Szidóniát, az első magyar költőnőt, aki 1708-ban hunyt el, a sírja Kárpátalján, Huszt városában van.

Petrőczy Éva számos könyve közül egy fordításkötetre hívnám fel a figyelmet, Ronald Stuart Thomas *Egy pap, népéhez* című verseskötetére. R. S. Thomas anglikán lelkész, korának egyik legismertebb, Nobel-díjra jelölt walesi költője. S hogy miért éppen az anglikán lelképásztor verseit ültette át magyarra? Petrőczy Éva azt vallja, hogy olyan verseket fordított világleletében, amelyekről úgy érezte, hogy ezeket ő is írhatta volna.

Petrőczy Éva költészete nem könnyű olvasmány. Köteteiben csemegézve gyakorta járt az eszemben: József Attila soraival akár maga is üzenhetné, hogy „*csak az olvassa versemet, ki ismer engem, és szeret...*” Verseit megismerni, megszeretni sem egyszerű, kellemek hozzá bizonyos előtanulmányok, hiszen ne feledjük: tudós poétával van dolgunk. Olyan költő alkotásait olvashatjuk, aki otthon van a különböző korok irodalmában, történelmében, képzőművészetében. Bármikor megteheti, hogy ceruzasorokat írjon Rákóczi György 1644. május 6-án kelt, Lorántffy Zsuzsannának írt levelére, merthogy neki is van mondanivalója arról, hogy a fejedelmi pár számára szenvedélyes, gyönyörű gond volt a pataki diákság támogatása. Többször elidőzik még a költő a fejedelemasszony közelében, a hatodik verseskötetének címében is *A bokályos házban* Lorántffy Zsuzsanna gyönyörű fogadótermét örökítette meg.

A Parafrázis, a Dido utolsó üzenete lelki fotográfiák. *A Csendélet, az ötvenes évek végéről* pillanatfelvétel egy almazöld csempés, meleg fészekről, ahol a fürdőszobai macskaasztal, a címeres damasztal letakart hokedli egy biztos pont egy bizonytalan világ sodrásában. De a jelenkori biztos pontok keresése közben is sokszor érhetjük tetten a múltat: „Gyakorta olyan zúzottá / eperkedem magam, / hogy – akár egy meggyötört gyümölcsnek – / ízeim kéretlen / oda is beszöknek, / ahol csak hárító, / sokalló iny fogad. (*Két verssor – és a fordítottja*); „Kis szenvedésekből facsart kicsi versek, / én irtalak bár, nem mindig szeretlek, / ti, gyáva sorocskák, / én elfutok onnan, / hol a sebet osztják, / én elfutok onnan, / hol fájdalom fészkel, / öröm-parányt óvok óvatos tenyérrel.” (*Egynémely mai versem margójára*).

Nem céлом, hogy elemezzem Bakonyi István kismonográfiáját, ám feltétlenül meg kell jegyeznem, hogy az alapos szaktudáson túl a könyvben tetten érhető a szerzőnek a költő iránti rokonszenve is. De hát ki tudna közömbösen elmenni az olyan sorok mellett, mint „A szürke énekes madárba / beléfojtja a hangot / a sok színesre festett / cserépkánári és papagáj / kíméletlen rikácsolása” (*Madárnyelven*)..., vagy „Vámház körüti zebra: / köznaptól ünnepe / hajló szívárvány –/ Könyörülj minden átkelők / ársavaságán”. (*Vámház körüti*).

A kiadványt érzékeny és őszinte hangvétellű interjú zárja, amelyből azt is megtudhatjuk, miért éppen a *Hogy elfogadjanak...* lett a kismonográfia címe, amelyet a szerző és a költő közösen adtak a kötetnek. Bennem már akkor felmerült a miért, amikor a könyvesbolt kirakatában nézegettem a könyvet, hiszen a költők többségének lelkületére az a jellemző, hogy „fogadjon el a világ olyannak, amilyen vagyok”, vagy az, hogy „szeretném magam megmutatni, / hogy látva lássanak”. Érdemes elolvasni az interjút is: szándékosan nem írtam le a miérte a választ. Egy mondat a beszélgetésből azonban idekíváncozik. Petrőczy Éva azt vallja, hogy az életében jelenlévő hit teszi túlélhetővé, illetve szerényen megélhetővé az írói, a tanári és a tudományos pálya gyakori mélységeit, igazságtalanságait, megaláztatásait és olykori kis elismeréseit, nem eltúlzott magaslatait is. Ezt a mély hitet legszemélyesebb alkotásaiban is megtaláljuk.

Petrőczy Éva verseit olvasva tudatosodik bennünk: a költőnek nem mindegy, milyen üzenetet rögzít az olvasó adóvevője. Úgy érzem, hogy e körültekintés mögött gyermekkori szomorú emlékek rejtőznek. Az *Ézsaiás könyvére* című költemény négy sora talán megfejteni engedi e rejtélyt: „Teremtőm, / fordítsd vissza / a napórán az árnyat, / hogy szűkülő félelmeimből / Hozzád, s magamhoz / el-, s visszatáljak.”

Füzesi Magda

Contents of No 3/2013

MEDITATION

Steinbach, József: Those above and those on earth

TOPIC: 450th anniversary of The Heidelberg Catechism

Bagdán, Zsuzsanna – Kiss, Sándor: One creed, many traditions

Fekete, Károly: The theological importance and the timeliness of The Heidelberg Catechism

Szűcs, Ferenc: The hermeneutics of The Heidelberg Catechism

Martin, Filitz: The Heidelberg Catechism – the book of faith and life

Ferencz, Árpád: Is The Heidelberg Catechism the basis and standard of our moral judgement?

Héder, János: The Heidelberg Catechism in the life of the Reformed Church in Transcarpathia

Csorba, Péter: Year of miracles has come – considerations about Fekete Károly's book interpreting the Catechism.

MUSES

Petrőczy, Éva: Praying for seaweed-cutting ships (poem)

Tóth-Máthé, Miklós: Only a reader (short story)

Békési, Sándor: Form and tradition

OBSERVER

Paládi, Zsolt: Self-fulfilment at the level of art

Literáty, Zoltán: "Look at the force of the new song". The reception of aesthetical homiletics in Hungarian homiletics

Albert, András: The problem of Transylvanian statehood and Protestantism in count Bethlen Miklós's political pamphlet: Columba Noe (A. D. 1704)

Karasszon, István: Vermes, Géza (1924-2013)

The Ecumenic Educational Centre's General Assembly

Tóth, Károly: The inevitability of changes of ecumenic thinking

Art

Békési, Sándor: Theological impressions. Udvardi Erzsébet's exhibition in the gallery of the Bible Museum

Book Reviews

Bolvári-Takács, Gábor: The new historical monography of the Sárospatak College (authors: Dienes, Dénes and Ugrai, János)

Zsirai, László: The superlative of love (about two books by Tóth-Máthé, Miklós)

Petrőczy, Éva: Double repayment of an old obligation (on Lábadi Károly's book)

Füzesi, Magda: In the margin of a short monography (on Bakonyi István's book about Petrőczy Éva's poetry)

Ára: 1300 Ft

*Udvardi Erzsébet: Az ember teremtése
(Fotó: Baranyai Ibolya)*